

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

I. DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE
TÜKETİCİLERİN TÜKETİM EĞİLİMLERİNİ
BELİRLEYEN GENEL KOŞULLAR VE FİYATLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ELVEDA KARAKAYA

Danışman

Yrd. Doç. Dr. TÜRKAN BAŞYİĞİT

İZMİR-2008

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**I. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TÜKETİCİLERİN TÜKETİM EĞİLİMLERİNİ BELİRLEYEN GENEL KOŞULLAR VE FİYATLAR**” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardım almaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden ibaret olduğunu, bu eserlerden yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/ 10 /2008

Elveda KARAKAYA

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No :

Konu No :

Üniversite Kodu:

Tezin Yazarının

Soyadı: KARAKAYA

Adı: Elveda

Tezin Türkçe Adı: I. Demokrat Parti Döneminde Tüketicilerin Tüketim Eğilimlerini Belirleyen Genel Koşullar ve Fiyatlar

Tezin Yabancı Dildeki Adı: General Conditions and Prices Which Determine The Consumption Habits of Consumers During The First Democratic Party Governance

Tezin Yapıldığı:

Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Yıl: 2008

Tezin Türü: Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı: 154

Tez Danışmanının

Unvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Türkan

Soyadı: BAŞYİĞİT

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1.Demokrat Parti

2.Menderes

3.Ekonomi

4.Türkiye

5.Enflasyon

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1.Democrat Party

2.Menderes

3.Economy

4.Turkey

5.Inflation

Tarih: 2.10.2008

İmza:

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkeyi 27 yıl boyunca yöneten CHP iktidarının ömrü 14 Mayıs 1950 seçimleri ile sona ermiş ve Demokrat Parti yönetime geçmiştir. Bu çalışmada I. Demokrat Parti Hükümeti dönemindeki siyasi olayların ekonomi politikalarına, bunun da halkın alım gücüne ve fiyatlara etkileri incelenmiştir.

Atatürk döneminde yoktan var edilen ve belirli bir gelişmenin yaşandığı ekonomik dönemin hemen arkasından gelen İnönü döneminde II. Dünya Savaşı'nın da etkisi ile devletçilik politikası uygulanmaya başlanmıştır. Devletçilik politikası kapsamında ithalata sınırlamalar getirilince, ülkede yeterli üretim de yapılmadığı için hem fiyatlar yükselmiş hem de ürünlerde yokluk yaşanmıştır. Sonuçta halk Tek Parti'li günlerde Osmanlı dönemindeki tüketim alışkanlıklarını bile devam ettirememiştir.

1946 yılında kurulan Demokrat Parti devletçilik politikası yerine liberal ekonomik sistemle fiyatları ucuzlatıp ülkeyi kalkındıracağını söyleyerek 1950 seçimlerini kazanmıştır. Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında Amerika'dan alınan yardımlar sayesinde, özellikle tarımsal alanda yatırımlar yapmış ve bunların sonucunda ülkede tarımsal üretim büyük oranda artmıştır. Yine bu dönemde yeni barajlar kurulmuş, limanlar yapılmış ve karayolu ağı genişletilmiştir. Bunların yanı sıra şeker, ekmek ve tekstil ürünlerinin fiyatları düşürülünce alım gücü artan halk lüks tüketim mallarına yönelir.

Demokrat Parti, Türkiye'nin daha çabuk kalkınması gibi iyi niyetlerle ekonomik kalkınmanın dozunu ülke kaynaklarının kaldıramayacağı ölçüde zorlayınca, bütçede oluşan açıkları kapatmak için yeni borçlar alınmıştır. Uygulanan bu yanlış politika sonucunda Türkiye, ekonomik anlamda dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir.

ABSTRACT

The governance of the Republican Party which was in power for 27 years after the establishment of Turkish Republic, ended with the elections of May 14 1950 and the Democratic Party began to rule. In this study, the effect of political events which took place during the first Democratic Party governance to the economic policies and as a result to the purchasing power and the prices, was examined

In the period of Atatürk, the economy was developed from almost nonexistence and brought to a certain degree. In the period of İnönü who came after Atatürk, statism policies began to be applied due to the Second World War. Because of the statist policies imports were constrained and this situation, coupled with the insufficient production, led to both prices increases and also to the scarcity of products. Consequently, the public could not even continue their consumption habits of the Ottoman period during the days of One Party.

The Democratic Party which was established in 1946 won the elections of 1950 by means of its discourse of liberal economic policies which asserted to decrease the prices. During the first years of the Democratic Party governance many investments were made especially in the field of agriculture because of the aids taken from the U.S.A. and as a result, the agricultural production in the country greatly increased. Again in this period new dams, new ports were constructed and the web of roads was enhanced. Besides these, when the prices of sugar, bread and textile products were decreased, the purchasing power of the public increased and they started to purchase more luxury goods.

The Democratic Party, with the intention of very rapid development of Turkey, went too far in economic development policies which exceeded the capacity of the economy. As a result, new debts were received from abroad in order to decrease the budget deficits. Because of this wrong policy Turkey became economically dependent on foreign countries.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	3

I-TEK PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE EKONOMİK ZORLUKLARDAN ETKİLENEN KESİMLERİN GENEL DURUMU

A-GENEL OLARAK, TEK PARTİ DÖNEMİNDE KARŞILAŞILAN EKONOMİK ZORLUKLAR.....	6
1-Milli Korunma Kanunu.....	9
2- 7 Eylül Kararları (1946)	12
3- Fiyatlar.....	14
4-Ekmek Sorunu.....	18
B-SANAYİ SEKTÖRÜ.....	20
1-İşçi ve İşveren Sınıfı.....	20
2- Devletçilik Politikası.....	24
C-KAMU KESİMİ.....	27
D-TİCARET ve KÜÇÜK ESNAFIN GENEL DURUMU İLE VARLIK VERGİSİ	29
E-TARIM SEKTÖRÜ.....	33

1-Toprak Mahsulleri Vergisi.....	37
2-Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	39
II-DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU ve YENİ EKONOMİK STRATEJİLERİ	42
A-DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU.....	42
B-DEMOKRAT PARTİ'NİN PROGRAMI	50
C-DEMOKRAT PARTİ'NİN CHP'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ	54
D-DEMOKRAT PARTİ'NİN EKONOMİK VAATLERİ VE HÜKÜMETİ KURMASI	
1-Seçim Öncesi Toplum Kesimlerine Ekonomik Vaatleri	58
2-Hükümeti Kurması ve Hükümet Programı	63
3-Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne Bakışı	66
III-DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARI SONRASINDA DIŞA AÇILMA STRATEJİSİ VE BUNUN GENEL TÜKETİM EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ.....	70
A-BATI ÜLKELERİNE ve ABD'YE YAKLAŞMA POLİTİKASI	70
B-ABD YARDIMLARI	73
1-Truman Doktrini	73
2-Marshall Yardımı	75

C-DIŞA AÇILMA POLİTİKALARININ TÜKETİCİ KESİM
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1-Kapitalist Sürecin Hızlanması	79
a-İthalatın Genel Seyri.....	79
b-İhracatın Genel Seyri.....	83
c-Özel Sermaye.....	85
2-Yeni Yatırımlar	86
a-Ulaşım Sektörü.....	87
1-Demiryolları.....	87
2- Karayolları	89
3-Hava ve Denizyolları.....	92
b-Enerji Sektörü.....	94
c-Sanayi Sektörü.....	96
d-Madencilik Sektörü.....	99
3-Kentlerde Yaşam, Değişen Tüketim Eğilimleri ve Refah Payı..	101
a-Nüfus.....	101
b- Sağlık Hizmetleri	105
c- Eğitim Hizmetleri.....	107
d-Sanatsal Faaliyetler.....	108
4-Tarım Kesimine Yönelik Açılımlar, Ürün Fiyatları ve Refah Payı	110
a-Tarım Kesimindeki Gelişmeler.....	110
1-Tarım Alanlarının Genişletilmesi.....	111
2-Tarımda Makineleşmenin Hızlanması.....	113
3-Tarımsal Üretimdeki Artışlar ve Refah Payı.....	114
b-Sanayi Bitkilerinin Üretimi.....	119
1-Buğday.....	119
2-Şeker Pancarı.....	121
3-Pamuk.....	123

4-Tütün.....	125
5- Fiyatlar.....	126
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	136
KISALTMALAR.....	140
KARİKATÜRLER.....	142

TABLULAR

(Tablo 1) Türkiye’de Kişi Başına Buğday, Şeker, Pamuklu Mensucat, Çimento, Birincil Enerji Tüketimi.....	8
(Tablo 2) II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Fiyatların Karşılaştırması.....	15
(Tablo 3) Toptan Eşya Fiyatları ve Geçinme İndeksi.....	16
(Tablo 4) Şeker Fiyatları ve Tüketim Miktarları.....	17
(Tablo 5) Ekmek Fiyatları.....	20
(Tablo 6) Etibank ve Sümerbank İşletmelerindeki İşçilerin Gündelik Ücretleri.....	22
(Tablo 7) Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile Dağıtılan Toprak Miktarları.....	41
(Tablo 8) ABD Tarafından Türkiye’ye Yapılan İktisadi Yardım ve Krediler.....	78
(Tablo 9) İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı.....	82
(Tablo 10) Yıllara Göre Türkiye’nin İthalat ve İhracat Değerleri.....	84
(Tablo 11) Demiryolu Ulaştırmasında Sağlanan Gelişmeler.....	89
(Tablo 12) Satıl Cinslerine Göre Devlet ve İl Karayolları Uzunluğu (Km).....	91
(Tablo 13) Karayolu Motorlu Taşıt Sayısı.....	92
(Tablo 14) Yıllar İtibarıyla Deniz Taşıt Araçları Türleri.....	93
(Tablo 15) Devlet Havayollarında Taşınan Yolcu ve Yük Miktarları.....	94
(Tablo 16) Maden Üretimi (Önemli Madenler).....	101
(Tablo 17) Türkiye’de Nüfus Artışı.....	102
(Tablo 18) Türkiye’de Nüfusun Dağılımı.....	103
(Tablo 19) Şehir ve Köy Nüfus Oranları.....	104
(Tablo 20) Sağlık Personeli ve Hastanelerde Yatak Sayısı Artış	106

(Tablo 21) Yıllara Göre Türkiye’de Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayısı.....	108
(Tablo 22) Devlet Tiyatrolarında Eser, Seans Ve Seyirci Sayıları.....	109
(Tablo 23) Yıllara Göre Köylüye Dağıtılan Kredi Miktarları.....	111
(Tablo 24) Tarım Arazilerindeki Artışlar.....	112
(Tablo 25) Tarımsal Araç-Gereç Sayıları.....	113
(Tablo 26) Tarım Ürünlerinin Yıllara Göre Üretim Miktarları.....	115
(Tablo 27) Hububat Silo Ve Muhafaza Tesisleri.....	116
(Tablo 28)Buğday Ekim Alanları ve Üretim Miktarları.....	120
(Tablo 29) Buğday Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı.....	120
(Tablo 30)Şeker Pancarı Ekim Alanları ve Üretim Miktarları.....	122
(Tablo 31)Şeker Pancarı Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı.....	123
(Tablo 32) Pamuk Ekim Alanları ve Üretim Miktarları.....	124
(Tablo 33) Pamuk Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı.....	124
(Tablo 34) Tütün Ekim Alanları ve Üretim Miktarları.....	125
(Tablo 35) Tütün Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı.....	125
(Tablo 36) İstanbul’da Yıllık Enflasyon Oranları.....	128
(Tablo 37) Kişi Başına Milli Gelirin Yıllık Artış Hızı.....	129
(Tablo 38) Bazı Gıda Maddelerinin Ankara’daki Ortalama Perakende Fiyatları....	130
(Tablo 39) Bazı Gıda Maddelerinin İstanbul’daki Ortalama Perakende Fiyatları....	131

ÖNSÖZ

Ekonomik kalkınma; Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir¹.

M. Kemal ATATÜRK

M. Kemal Atatürk'ün de belirttiği gibi siyasi bağımsızlık bir ülkenin geleceği için asla tek başına yeterli değildir. Tarih boyunca gerçek bağımsızlığı getiren hep ekonomik alanda kaydedilen başarılar olmuştur. Peki, Türkiye bunu ne ölçüde başarabildi? Kendimi bildim bileli bu ülkenin en büyük problemi yıldan yıla artan borçlarla, bunun beraberinde getirdiği dışa bağımlılık olmuştur. Dışa bağımlılığın büyük ölçüde başlangıcı sayılan Demokrat Parti dönemi bu sebeple ilgimi çaktı ve araştırma gereksinimi duydum.

Demokrat Parti Dönemi gerçekten Türkiye'nin demokrasiye tam anlamı ile geçişinin sağlandığı ve ekonomik kalkınmanın hız kazandığı bir dönem midir? Yoksa dini duyguların sömürüldüğü, dışarıdan alınan borçların har vurup harman savrulduğu, kısa süren iyimser bir tablonun sonunda halkın alım gücünün daha da azaldığı bir dönem midir? Çalışmam da daha çok bu sorulara cevap aramaya çalıştım.

Bu çalışmanın konusunu I. Demokrat Parti Hükümeti dönemi oluşturmaktadır. Aslında I. Demokrat Parti Hükümeti 1950–1951 tarihleri arasında görev yapmıştır. Fakat seçim olmadan hükümetin meclis içindeki değişikliği nedeniyle siyasi tarih kronolojisinde de 1954'deki genel seçimlere kadar ki dönem I. Demokrat Parti hükümeti dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda 1950–1954 arası dönemi inceledik.

¹ Mehmet Arif Demirel, *Demokrat Parti'nin Yatırımları*, 1. baskı, Demokratlar Kulübü yay., Ankara, 2006, s. 24.

I. Demokrat Parti Hükümeti dönemi halkın tüketim eğilimlerini belirleyen nedenler olarak, daha çok dönemin ekonomi politikaları anlatılacaktır. Çünkü halkın yaşam koşullarını ve yaptıkları tüketimi gösteren direkt bilgiler bulunmamaktadır. Ekonomi politikalarının yanısıra halkın refah düzeyinin anlaşılması açısından ülkedeki nüfusun seyri, okur-yazarlık oranları, üretilen sanayi ve tarım ürünlerinin miktarı, ithalat ve ihracat oranları, hatta motorlu taşıt sayısı gibi ölçütler de verilecektir. Bu bilgiler derlenirken dönemin gazete sayfalarından ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlarından çokça yararlanılmıştır. Dönemi yaşamış, halktan kişilerle görüşmeler yapıldıysa da bilgilerin güvenilirliği tam olarak ispatlanamadığı için pek yer verilmeyecektir.

Böyle ilgi çekici bir konuyu seçmemde ve çalışmalarım sırasında bana desteğini hiç esirgemeyen hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya teşekkür ederim.

Yine bu tezin danışmanlığını kabul ederek sonuca ulaşmamda yardımcı olan hocam Yrd. Doç. Dr. Türkan Başyığıt'e teşekkür ederim.

Son olarak, bu çalışmada emeği geçen herkese teşekkür etmek istiyorum.

Elveda KARAKAYA

İZMİR 2008

GİRİŞ

I. Demokrat Parti Hükümeti dönemindeki siyasi olayların ekonomi politikalarına, bunun da halkın alım gücüne olan etkilerinin incelendiği çalışmada öncelikle tek parti döneminde uygulanan ekonomi politikalarına yer verildi. Daha sonra Demokrat Parti'nin kurulması ve iktidara gelmesi ile birlikte; Türkiye'nin batı ülkelerine nasıl yaklaştığına ve 1950–1954 yılları arasında, dışa açılma stratejisinin kısa süreli de olsa, halkın refah düzeyinin artmasına olan etkilerine değinildi.

I. Dünya savaşı öncesinde kapitülasyonlar ve serbest ticaret antlaşmaları nedeniyle Osmanlı pazarına batılı ülkelerin sanayi ve tüketim malları çok kolay girebiliyorken, I. Dünya savaşı yıllarında ithalatın %3'lere düşmesi, savaş sonrası alım gücünün yetersizliği, ardından Cumhuriyetle birlikte kapitülasyonların ve serbest ticaret antlaşmalarının kalkmasıyla Türkiye kapalı ekonomik sürece girmiş, mal sıkıntısı yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarına geldiğimizde ise Türkiye savaşa girmemesine rağmen savaşın yaydığı etkilerden kendini koruyamamıştır. Savaşın gerçek zararları, hükümetin her an savaşa girebilecek büyük bir orduyu besleyebilmek için tüm mali imkanlarını zorlaması ile daha çok ekonomik alanda görülmüştür. Savaş yıllarının kıtlık içerisinde geçmesi köylünün durumunu daha da çıkmaza sokarken tüketim mallarının da vesikaya bağlanmasına neden olmuştur. Fiyatlarınsa dört misli artması sabit gelirlili memuru sefil ederken, mali zorluklarla ezilmiş olan halkın zaten kıt olan alım gücü iyice azalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan sıkıntılı günlerle ilgili olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu şunları söylemektedir: “...memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün zaruri havayıç altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde

bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştı...²”

Yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi halk hem yoksulluk hem ithalat azlığı yüzünden 1950'lere kadar ithal mal göremezken 1950 yılındaki ithalat serbestisi ile birlikte eski tüketim alışkanlıklarına kavuşmaya başlamıştır.

Yine II. Dünya Savaşı yıllarında ülkede yaşanan mal kıtlığından yararlanarak karaborsacılıkla zenginleşen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır³. Bu sınıf, iktidarı ele geçirme hevesine kapılmakla birlikte CHP'nin müdahaleci iktisat politikasından tedirgin olup maddi varlıklarını korumak isteyecektir. CHP'nin farklı bir parti oluşumuna sıcak baktığı bu günlerde kurulan Demokrat Parti'yi zengin sınıf mal varlıklarını koruyabilecekleri sakın bir liman olarak görüp sonuna kadar desteklemiştir.

CHP iktidarı altında alım gücü iyice azalan halkın başka seçeneği olmadığı için desteklediği Demokrat Parti, beyaz ihtilal olarak nitelendirilen iktidar değişimi ile İsmet İnönü'nün başkanlığını yaptığı CHP'yi geride bırakarak 1950 Mayıs'ından itibaren ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Demokrat Parti'nin iktidarı devralması ile birlikte ülkenin ekonomi politikasının da değiştirilmek istendiği görülmüştür. Yeni hükümet Devletçilik politikasını terk ederek liberalizme geçmek istediğini açıklamıştır. Kamu sektörü yerine özel teşebbüse ağırlık verileceği, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) satışa çıkarılacağı söylenmesine rağmen, bunların hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Hatta bu dönemde yeni yeni KİT'ler oluşturulmuştur.

Demokrat Parti özel teşebbüse ağırlık vereceğini ifade etmesine rağmen bunu gerçekleştirilememiştir; ama tarım alanında olumlu çalışmalar yapmıştır. Yeni iktidar döneminde tarıma öncelik verilerek, tarım alanlarını genişletilmiştir. Dışarıdan aldığı yardımlar ve borçlar sayesinde çiftçiye yapılan tarımsal desteği arttırarak tarımın makineleşmesini sağlamıştır. Böylelikle geleneksel tarım yönteminden modern tarım yöntemine geçilmesi çiftçinin yüzünü güldürmüş, muazzam bir ürün artışını sağlamıştır. Fakat tüm bu olumlu gelişmeler topraksız çiftçiyi fakirleştirip işsiz bırakırken, toprak ağalarının daha da zenginleşmesini sağlamıştır.

² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 2. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1984, s.184.

³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s. 3.

Demokrat Parti bir yandan tarımsal üretimin artışı ile başta şeker, tekstil, çimento vb. fabrikalar kurarak sanayi alanında yatırımlarını arttırırken; diğer yandan bayındırlık, enerji, haberleşme ve ulaşım gibi alt yapı çalışmalarını da hızlandırmıştır. Bu dönemde demiryollarının yapımına öncelik veren CHP'nin aksine kara yolları yapımına öncelik verilmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda milli gelirde gözle görülür bir artış olmuş; fakat bir o kadar da gelir dağılımındaki dengesizlik artmıştır. Belli bir plan ve program içerisinde yürütülmeyen çalışmalar devam ederken devlet bütçesindeki açıklar da büyümüştür.

Tek parti döneminde içe kapalı bir ekonomi sergileyen Türkiye, yeni hükümetin yaptığı yatırımları finanse edebilmek için kapılarını sonuna kadar yabancı sermayeye açmıştır. Alınan yardım ve borçlar ise bizi Batı ülkelerine ve ABD'ye fazlasıyla yaklaştırmıştır. Türkiye aldığı borçları gelir getirecek yatırımlara dönüştüremeyince, ülkenin geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde dışa bağımlılığı artmıştır.

I-TEK PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE EKONOMİK ZORLUKLARDAN ETKİLENEN KESİMLERİN GENEL DURUMU

A-Genel Olarak, Tek Parti Döneminde Karşılaşılan Ekonomik Zorluklar

Gelişmiş ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları I. Dünya Savaşı ile çözümlenemeyince, dünya da müttefik (İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD) ve mihver (Almanya, İtalya, Japonya) devletler olmak üzere iki kutup ortaya çıkmıştır. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ise II. Dünya Savaşı'nı başlattı. Bütün dünyaya yayılan bu savaşta Türkiye, her iki tarafında ısrarlarına rağmen savaş dışında kalmayı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve dönemin Türk dış politikasını yürütenler sayesinde başarmıştır⁴.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamıştı. Fakat savaşın yayılma tehlikesine karşı çalışabilir nüfusun büyük bir kısmını silah altına almış, Türk Ordusu'nun mevcudu bu günlerde bir milyonu aşmıştır. Hatta savaşın ilerleyen günlerinde, savaş tehlikesi Türkiye'ye yaklaştıkça asker sayısı bir buçuk milyona çıkarılmış, bu insanlar silah altına alınınca sivil hayatlarında yaptıkları işleri sürdüremedikleri için ülkede tarım ve sanayi alanlarında üretim düşmüştür. Ayrıca bu askerlerin beslenmesi sorunu da gündeme gelmiştir. Bunun yanı sıra askeri malzeme ve silah durumu da hiç parlak değildi. Ülkede silah sanayi olmadığı için ordunun ihtiyaçları sınırlı ölçüde yapılan askeri malzeme ve silah ithalatı ile yapılmaktaydı. Bütçeden Milli Savunmaya ayrılan pay 1938–1939 yıllarında %44'e kadar çıkmıştır⁵. Bu durum ülke ekonomisine ekstra bir yük getirmiş ve seferberlikle birlikte ordunun artan ihtiyaçlarının karşılanması için hazinedeki para yeterli olmamıştır. Açığı kapatmak için piyasadaki para miktarı büyük ölçüde arttırmış,

⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge yay., 2. baskı, Ankara, 1987, s. 433.

⁵ Metin Tire, *II. Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu*, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990, s. 28.

ayrıca ithalatta sınırlamalara gidilmiştir. Bu artışın rezervi olarak İngiltere'den 15 milyon sterlin kredi alındı. Para miktarının artışı, üretimin artması ile doğru orantılı olmalıdır. Fakat Türkiye'de üretim miktarında kayda değer bir artış görülmediği ve tüccarlar malları stokladığı için fiyatlar ciddi şekilde yükselmiş, bu da kendini piyasadaki tüketim mallarının azalması hatta karaborsanın yaygınlaşması şeklinde göstermiştir⁶.

Tüketim ürünleri karaborsaya düşüp, fiyatlar olabildiğince yükselince var olan hayat pahalılığı biraz daha artmıştır. Serbest çalışan orta dereceli halk ve memurlar geçim sıkıntısına düşmüştür. Kıtık, yüksek fiyatlar ve hayat pahalılığı savaş ortamında ticari vurgunculuk ve haksız kazanç kapısını da aralar. Spekülasyon ve karaborsa gibi çeşitli yollarla ortaya çıkan yüksek kazançlar, ülkede toplumsal tabakalar arasında derin bir uçuruma neden olmuştur⁷.

Savaş döneminde oluşan bütçe açığını kapatmak için halktan alınan vergiler arttırılmıştır. Gelir vergisi, çeşidine göre %10, %25, %50 oranında yükselir. Örneğin; şekerden alınan vergi kilogram başına 7 kuruşa çıkarılır. Çaydan alınan vergiye ise kilogram başına 25 kuruş zam yapılır. Bazı giyim eşyalarından alınan vergilere %10 zam gelirken, her türlü taşımacılıkta %10 vergiye bağlanır. Koyun, keçi, sığır gibi hayvanlara, posta hizmetlerine ve bunun gibi birçok kaleme vergi getirilir. 1944'e geldiğimizde ise gelir vergileri bir kez daha arttırılmış⁸, zaten sıkıntı içinde bulunan halk bu vergilerin altında iyice ezilmiştir.

Ülkede vergilerin artışı ve üretimin azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan sıkıntılı günler 1950'lere kadar devam etmiştir. Metin Toker anılarında bu günleri şöyle anlatıyor: “ 1949 yılı ne filelerin, ne de ceplerin dolu olduğu bir yıl sayılabilir. Ürün bereketsizdi. İmalat sanayinde durgunluk vardı. Sürüm tıkanıyordu. Cari fiyatlarda milli gelir azalıyordu. Büyüme hızı negatifti...”⁹ Metin Toker'in de sözünü ettiği sıkıntılı günlerde halkın yaşam koşullarını değerlendirmek için tüketilen temel malların miktarlarını karşılaştırmak yararlı olacaktır.

⁶ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1991, s. 19.

⁷ Şule Sevinç Kişi, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950-1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 55.

⁸ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 2. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2003, s.120.

⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 239.

(Tablo 1) Türkiye’de Kişi Başına Buğday, Şeker, Pamuklu Mensucat, Çimento, Birincil Enerji Tüketimi¹⁰

Yıllar	Buğday (kg)	Şeker (kg)	Pamuklu Mensucat(kg)	Çimento (kg)	Birincil Enerji (kg)
1926–1930	104	5	1.7	9	50
1930–1940	167	6	1.5	17	71
1946–1950	128	6	1.6	20	114

Tabloda belirtilen 1926–1930 arasındaki buğday tüketim miktarının düşük olmasının en önemli nedeni 1927–1928 yılları arasında ciddi bir kuraklığın yaşamasıdır. Gerçekte 1926’da ülkede 2,5 milyon ton buğday üretilmişken, 1927’de üretim 1.3 milyon tona kadar düşmüştür. 1928’de ise 1,6 milyon ton üretim yapılmıştır. Bu iki yılı çıkartırsak ortalama buğday tüketimi kişi başına 130 kilograma kadar yükselir. Birincil enerji kaynağı olarak kömür, linyit, petrol ürünleri ve hidrolik elektrik hesaplanmıştır. Tabloyu genel olarak incelediğimizde ise Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’lere kadar olan dönem içerisinde buğday, şeker ve pamuklu mensucat tüketiminin pek artış kaydetmediğini görmekteyiz. Bu durum bize köylü ve işçilerin yaşam standartlarının aynı kaldığını gösterebilir. Öte yandan çimento ve birincil enerji tüketimindeki artış ise hükümet harcamalarının ve özel yatırım harcamalarının arttığına bir kanıt olabilir. Gerçekte dönemin sonlarına doğru sanayileşme, ulaştırma hizmetlerinde kısmi iyileşmeler olmuştur. Kentlerde aydınlatma çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Fakat köylerde henüz böyle bir gelişme görmemekteyiz. Örneğin 1950 yılında 34.000 köyden sadece 40’ında elektrik bağlantısı vardır¹¹.

¹⁰ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s. 494.

¹¹ *Age*. s. 497.

1-Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)

II. Dünya Savaşı'na girmeme kararı alan hükümet, her an savaşa girecekmiş gibi hazırlık yapmaya başlamıştı. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan kargaşanın, yoklukların, kontrolsüzlüklerin, örgütsüzlüğün tekrar yaşanmasının, halk üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri önlemek amacı ile devlet, ekonomiyi denetimi altına alma yoluna gitmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar hükümetin çok hızlı karar almasını gerekli kılmıştır. Üretimin arttırılması ya da olduğu seviyede tutulması, ürünlerin düzenli ve adil dağıtımı, karaborsacılığın önlenmesi, ithalat ve ihracatın düzenlenmesi, ordunun ve kentli kesimin ihtiyaçlarının giderilmesi gibi işlerin normal zamanlardaki yasalar ile yürütülmesi mümkün değildi. Diğer tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye'de de olağan üstü koşullarda uygulanmak üzere yeni bir yasanın yapılması gerekmiştir. Başbakan Refik Saydam'ın:

“ Gittikçe büyüyen savaş bizim gibi savaşa girmemiş devletlerin de ekonomik yaşantısını etkilemektedir. Bu olumsuz etkilere barış dönemi kanunları ile karşı konulamayacağı için yeni kanun çıkarmak gerekecektir.” şeklinde açıkladığı gerekçeyle 18 Ocak 1940'ta TBMM'nin 3780 sayılı kararı ile kabul edilen Milli Korunma Kanunu, 19 Şubat 1940'ta uygulamaya konulmuştur.

Milli Korunma Kanunu hükümete; genel veya bölgesel seferberlik, devletin bir savaşa girme olasılığı ve Türkiye'yi ilgilendiren; fakat bizim katılmadığımız bir savaş durumunda kullanılmak üzere geniş yetkiler vermektedir. Bu kanuna göre hükümet tarım ürünlerini satın alabilecek, gerekli görülenlerini stoklayabilecek, işçilerin çalışma süresini 3 saate kadar arttırabilecek, tüketim mallarının fiyatlarını tespit edebilecek ve gerekirse tüketim miktarlarına sınırlamalar getirebilecekti¹². Kanunun 37. maddesine göre hükümet ziraatta çalışabilir her vatandaşı kendi işi yüzüstü kalmamak koşulu ile yerleşim yerinden en çok 15 km uzaklıktaki devlete ya da şahsa ait ziraat işlerinde ücretli olarak çalıştırabilecekti. MKK'nın başka hükümlerinde de hükümet gerekli gördüğü yerlerde ziraatın cins ve miktarını saptayabilecek, üzerinde ziraat yapılmayan ve 500 hektardan büyük olan araziyi bir bedel karşılığında işletebilecek ve 8 hektardan daha geniş arazisi olanları bu arazinin

¹² Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 111.

yarısına kadar olan kısmında hububat ekmek zorunda bırakabilecekti¹³. Ayrıca yasaya uymayanları da cezalandırabilecekti.

İki ayrı hükümet tarafından uygulanan yasa hükümetlerce farklı yorumlanmış ve uygulanmıştır. Refik Saydam hükümeti bu yasayı 1942 yılı ortalarına kadar daha devletçi ve müdahaleci bir anlayış ile uygulanmıştır¹⁴. Bu yasaya dayanarak 20 Mayıs'ta darphane ve damga basımevi ve her çeşit iplik dokuma fabrikalarında¹⁵ çalışan işçilerin çalışma süreleri 3 saat arttırılırken, tüm sanayi kuruluşlarındaki işçilerin hafta tatilleri kaldırılmıştı. Hükümet köylüden ürünlerini değerinin altında almaya başlamıştı.

Köylüden değerinin altında alınan ürünlerin depolarda stoklanabilmesi ve şehirlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için Ticaret Ofisi, İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri gibi kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar kendilerinden beklenenleri yeterince gerçekleştiremeyince bazı mallarda tayınlama yöntemi uygulandı. Tüm tedbirlere rağmen şehirlerde 1941 yılı sonunda şeker ve un sıkıntısı iyice artınca pasta ve unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı. Ekmekte karneye bağlandı. Ekmekten başka basma, gazyağı, kömür, petrol gibi temel ihtiyaç maddeleri de bu sisteme tabi tutuldu. Karne ile tayınlama sistemi 1946 Eylül'üne kadar devam etmiştir¹⁶. Yine ülkede MKK' ya dayanılarak, kuru baklagillere el konulmuş, gerekli görülen illerde yiyecek maddelerini taşıması için taşıtlara ücretli çalışma zorunluluğu getirilmiştir. Şeker, çimento, çay ve hububat fiyatlarına zam yapılmış, Maliye Bakanlığı'na üçüncü defa tasarruf bonusu çıkarma yetkisi verilmiştir¹⁷.

Tüm bu önlemler halkın savaşın getirdiği sıkıntılardan olumsuz yönde etkilenmesini ve bazı kesimlerin haksız kazanç elde ederek zenginleşmesini engellemek için yapılsa da tam tersi olmuştu. Devlet fiyatların yükselmesini engellemek ve bütçeye gelir sağlamak için köylüden düşük fiyatlarla ürünü satın alıp ve yine devlete ait olan fabrikalarda işledikten sonra halka yüksek bir şekilde sattı.

¹³ Erdoğan Öztürk, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık, basılmamış* seminer çalışması, İzmir, 2003, s. 6.

¹⁴ Metin Tire, *a.g.t.*, s. 152.

¹⁵ Bu uygulamaya Sümerbank'ta dahil edilmiştir.

¹⁶ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 1. baskı, Homer yay., İstanbul, 2003, s. 74.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi(1939-1945)*, Kalite matbaası, Ankara, 1974, s. 59.

Fakat bazı kişiler de köylüden ucuza aldıkları ürünleri kendileri işleyip devlet gibi yüksek fiyatlarla satışa çıkartınca halk daha da yoksullaşmış, fırsat düşkününü bu insanlarsa haksız çıkar elde etmeye devam etmişlerdir¹⁸.

Karaborsayı önlemek ve halkın istediği mala rahatlıkla ulaşmasını sağlamak için Refik Saydam'ın ölümü ile iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu hükümeti fiyatları serbest bırakmıştı. Saraçoğlu hükümet politikasını açıklarken şunları söylemiştir:

“Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu hükümet memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mani olmak için verilen salahiyetlere istinaden bir çok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbik başlandı. Fakat aradan günler geçtikçe bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği yapılan tetkiklerden anlaşılmaya başladı. Onun için yeni hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmaya ve yer yer değiştirmeye karar verdi. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar kendisiyle mal tedariki imkan haricinde çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat her halde karapazar fiyatlarının dünunda kalacaktır.

Fasulye, nohut, mercimek, pirinç gibi yiyecek maddelerindeki sınırlamayı tamamen kaldırdık. Bu karar ve düşüncelerle hububat, baklagil, yağ, kumaş, et fiyatlarını ılımlı ve ahenkli bir düzeyde tutabileceğimizi ümit ediyoruz. Bu ılımlı fiyatlar hiç şüphe yok ki dünkü karapazarın çok altında olacaktır.”

Yasayı liberal bir anlayışla uygulamaya çalışan Şükrü Saraçoğlu hükümeti, Saydam döneminin piyasayı sıkı denetim altında tutmak için kurmuş olduğu kuruluşları kaldırarak piyasadaki arz ve talep dengesinin kendiliğinden oluşmasını ummuştur. Fiyatların serbest bırakılması ile birlikte Şükrü Saraçoğlu'nun tahminlerinin aksine muazzam bir fiyat artışı görülmüştür. Bu 4-5 kat artış karaborsa fiyatlarını bile geride bırakmıştır. Ülkedeki mal kıtlığı ise hat safhalara ulaşmıştır. Sabit gelirlili işçi ve memur sınıfı ezilirken bu malları ellerinde bulunduran kişiler inanılmaz bir hızla zenginleşmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda fiyatlar bu hızla artarken üretim sürekli bir düşüş gösterir. 1945 yılında GSMH 1939 yılına göre %20 geriler.

¹⁸ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 113.

Savaştan sonra silah altına alınanların evlerine dönmesi ve ithalat olanaklarının artması ile GSMH yıllık %7 artışlarla savaş öncesi haline ancak 1949'da ulaşmıştır. Türkiye'nin ulusal geliri 1949'da 10 yıl öncekinin hemen hemen aynı, kişi başına düşen geliri ise 1939 düzeyinin altındadır. Savaşa girmediği halde Türkiye iktisadi gelişme sürecinde 10 yıl yitirmiştir¹⁹.

2- 7 Eylül Kararları (7 Eylül 1946)

II. Dünya Savaşı'nın, savaşa katılmadığı halde Türkiye ekonomisini 10 yıl geriye götürdüğünü söyledik. Türkiye'yi bile bu kadar çok etkileyen savaşın asıl yıkıcı etkileri ise Avrupa'da görüldü. Avrupa Devletleri'nin ekonomileri bu olaydan fazlasıyla etkilenecek, içe kapalı bir politika izlemişlerdir. Bu olumsuz etkileri azaltmak ve uluslararası ticareti canlandırmak için II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde ABD'de 44 ülkenin katılımı ile Bretton Woods Konferansı toplanır. Konferansta Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulur. Ayrıca doların değerinin, altına göre hesaplanmasına ve diğer ülkelerin de para değerlerini buna göre ayarlamasına karar verilir. Sonuçta 1 dolar, 0,889 gr ve 14 ayar altına eşitlenir²⁰.

Türkiye'ye baktığımızda ise 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimleri biraz şaibeli de olsa Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kazanmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümeti kurması için otoriter kişiliği ile tanınan Recep Peker'i görevlendirmişti. Yeni hükümet biraz daha liberal bir yapıya sahiptir. İçeride özel sermayenin gelişmesi için çaba sarf edilirken, dış ticaret politikasında serbest ticaret sistemine katılmak amaçlanmıştır.

Recep Peker hükümeti Bretton Woods Konferansı'ndan yaklaşık 2 yıl sonra ekonomideki istikrarı arttırmak için serbest rekabet yolu ile iç piyasadaki fiyatları, dünya piyasalarındaki fiyatlara uydurmaya çalışmıştı. Bunun için de öncelikle ithalat serbest bırakıldı. Bretton Woods Anlaşması uyarınca Türk parasının değeri 83

¹⁹ Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 76.

²⁰ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.327.

cent'ten (1 Dolar =1.30 TL) 36 cent'e (1 Dolar =2.80 TL) düşürüldü²¹. Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'na da bu kur üzerinden üye oldu²².

Devalüasyon, yurt dışına satılmakta olan malların dolar cinsinden fiyatını düşürerek, ihracatı²³ ve ihraç malı üreticilerinin kazançlarını arttırmak için yapılmıştı. Türk Lirası'nın değeri düşünce ihracat artacak, fakat dolar arttığı için ithalat azalacak, böylelikle de yüksek maliyetlerle çalışan yurtiçi sanayi kolları korunmuş olacaktı ²⁴. Zaten savaş döneminde ülkedeki fiyatlar dört misli artmış, dolayısı ile paranın değeri dörtte bir oranında düşmüştü. Fakat resmi kur değişmemişti. Yapılan uygulama ile bu sorunun da ortadan kaldırılması hedeflenmişti.

7 Eylül kararları arzulanan sonucu vermemişti. Türk Lirası'nın değerinin düşürülmesi ithal mallarının fiyatını yükseltti, hayat pahalılığı daha da arttı. Elinde ithal mal bulunan kişiler daha çok kar elde etmek için bunları piyasaya çıkarmayınca, hem piyasada mal kıtlığı ortaya çıktı hem de fiyat artışları birden bire %50 oranını buldu²⁵. Birkaç ay içinde ülkede yeni yeni zenginler ortaya çıkarken bu durum sabit gelirliilerin ve masrafları artan üreticilerin daha da fakirleşmesine neden oldu.

Hükümet bütçedeki açığı kapatabilmek için P.T.T., deniz yolları ve demir yolları ücretlerini arttırdı²⁶. Perişan haldeki memur maaşlarına zam yapılmakla birlikte ciddi bir artış²⁷ olmadığı için hayat pahalılığının artması ile halkın alım gücü düştü. Bunun sonucunda ülkede gelir dağılımındaki eşitsizlik arttı ve doğal olarak zenginlerle fakir halk topluluklarının yaşam standartları arasındaki uçurum derinleşti. Bunların tamamı halkı muhalefete yaklaştırdı. 7 Eylül kararları Demokrat Parti tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Demokrat Parti genel başkanı Celal Bayar bir konuşmasında şunları söylemiştir: "...*Bu anormal şartların halli için parayı*

²¹ Zaten savaş sırasında toptan eşya fiyatları dört kat artış gösterdiği için liranın alım gücü dörtte bir oranında düşmüştür. Fakat resmi kur değişmediği için ihracatta sorunlar yaşanıyordu.

²² Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 75. Yine bkz; Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, 5. baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1994, s.102.

²³ Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, 3. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s. 379.

²⁴ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s.185.

²⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. baskı, Afa yay., İstanbul, s. 151.

²⁶ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 3.

²⁷ Paranın değerinin düşürülmesi yüzünden hayat pahalılığı arttığı için memur maaşlarına 35 milyon lira zam yapılacaktır. Bu da bütçeye ek bir yük getirir.

ayarlamaya sebep yoktu. İşin en kötü tarafı, bu karar yayınlanmadan önce piyasa tarafından duyulmuştu... İthal malları bir anda piyasadan çekildi, halk sıkıntıya düştü...²⁸”

Muhalefet onaylamadığı 7 Eylül kararlarına tepkisini meclise bir önerge vermek şeklinde gösterdi. Demokrat Parti'nin önergesinde; dünya piyasalarında ihraç mallarımıza talebin arttığı bir dönemde bu kararları almanın döviz girdisini azaltacağı, fiyatları arttıracığı, buna bağlı olarak ithalatın zorlaşacağı belirtildi. Ayrıca üretim araçlarının yurtdışından getirilmesi güçleşeceği için sanayi kalkınmanın da yavaşlayacağı anlatıldı. Fakat kararların değiştirilmesinde etkili olamamıştır.

3- Fiyatlar

I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de fiyatlar 8-10 kat artış göstermişti. Bunun bıraktığı kötü hatıralardan ders alan Cumhuriyet hükümeti bütçede açıkların oluşmasından titizlikle kaçınmış ve kamu sektörünün açık vermesini engellemek için yeni vergiler koymuştur. Demiryollarının yapımı gibi alt yapı çalışmalarının masrafları dahi vergilerden karşılanmaya çalışılmıştır.

Uygulanan bu politika sayesinde Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda fiyatlarda önemli bir artış olmamıştır. 1925–1929 dış ticaret açığı oluştuğunda bile döviz fiyatları bir miktar artmasına rağmen fiyatlar aşağı yukarı aynı kalmıştır. 1929'da yaşanan dünya ekonomik bunalımından sonra²⁹ ise Türkiye'de geçinme masrafları bir düşüş eğilimine girmiştir. Bu düşüşün nedeni; 1929 dünya buhranından olumsuz etkilenen birçok ülkenin gümrük duvarlarını yükselterek kapalı ekonomiye geçmesi ve buna bağlı olarak Türkiye'nin ihracatının azalmasıdır. Yurtdışına satılamayan mallar ülke içinde piyasaya sürülünce fiyatlar bir miktar düşmüştür. 1934–1938 yılları arasında buhranın etkileri azalmaya başlayınca, dış talep yeniden canlanmış ve fiyat seviyesi de yaklaşık olarak yılda % 4,6 oranında yükselmiştir³⁰.

²⁸ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der: İsmet Bozdağ, Tercüman yay., İstanbul, 1986, s. 63.

²⁹ Bu dönem 1929–1934 yılları arasını kapsamaktadır.

³⁰ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 111.

II. Dünya Savaşı sırasında Cumhuriyet döneminin ilk enflasyonu yaşanmıştır. Hükümet seferberlik nedeni ile artan ihtiyaçlarını vergilerden karşılayamayınca, Merkez Bankası'ndan talep etmiş bu durum da enflasyonu ortaya çıkarmıştır. Dış ticarete, enflasyonu arttıran başka bir etkidir. O yıllarda ithalat daima ihracatın altında kalmıştır. Bu durum ülkedeki altın ve döviz rezervlerini arttırırken piyasadaki ürün miktarını azaltmıştır. Özellikle gıda maddelerinde fiyatlar büyük artış kaydetmiştir. Fiyatların artmasında, uygulanan devletçilik politikasının da etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; 1945 yılında Kars'ta Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu bölgedeki yağ, süt vb. ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla kurulmuştu³¹. Bu kuruluş köylünün ürününü piyasa fiyatlarına göre daha pahalıya satın alarak yağ fiyatlarının artmasına neden olur³². Köylü korunmaya çalışılırken tüketici zor durumda bırakılmıştır.

(Tablo 2) II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Fiyatların Karşılaştırması

Ürünün Adı (kg)	Yıllar		Artış Oranı
	1938	1943	
Ekmek	10.05 kuruş	39.08 kuruş	%388
Et	43.52 kuruş	198.54 kuruş	%366.9
Taze Sebze	7.51 kuruş	29.96 kuruş	%298.9
Zeytinyağı	51.85 kuruş	231.29 kuruş	%336
Şeker	28 kuruş	500 kuruş	%1785
Peynir	48.78 kuruş	115.42 kuruş	%218.6
Süt	15.79 kuruş	51.25 kuruş	%236.5

³¹ TBMMTD, Dönem 8, Cilt:23, s. 54. Tarım Bakanı Cavit Oral'ın açıklaması.

³² TBMMTD, Dönem 8, Cilt:23, s. 55. "İşletme Kars yağını 720 kuruşa mal ederken tüccar 600-650-675 kuruşa mal edebilmektedir." Kars Milletvekili Esat Oktay'ın konuşması.

Tablo da fiyatların ortalama %400'e yaklaşan bir oranda yani 4 kat arttığı görülmektedir. Savaş dönemi boyunca fiyatları en fazla artan devlet bu oran ile Türkiye olmuş ve yükselen fiyatlar halkı bezdirmiştir. Bu durum, halkı gıda maddelerini en ucuza temin edebilecekleri pazaryerlerinden alış veriş etmeye yöneltmiştir. Birde tek parti dönemindeki toptan eşya fiyatları ile geçinme indekslerine göz atalım:

(Tablo 3) Toptan Eşya Fiyatları ve Geçinme İndeksi³³

Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları İndeksi	Geçinme İndeksi
1938	100	100.0
1939	101.3	101.4
1940	126.6	112.4
1941	175.3	138.0
1942	339.6	232.5
1943	590.1	347.3
1944	458.9	339.0
1945	444.3	354.4
1946	427.3	342.5
1947	432.8	344.3
1948	466.3	345.8
1949	503.3	379.2
1950	452.1	361.3

Tablodan anlaşılacağı üzere savaş ortalarında Türkiye'de enflasyon en yüksek değerine ulaşmıştır. Verilerde Refik Saydam döneminde pek hayat pahalılığı

³³ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 124-125.

yok gibi görünse de bu doğru değildir. Çünkü bu dönemde piyasada belirtilen resmi fiyatlardan mal bulmak hemen hemen imkansızdır³⁴.

II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan yanlış politikalar sonucunda savaş sonrasında da ülkede tüketim mallarının fiyatları artmaya devam etmişti. Hasan Saka hükümeti döneminde memlekette buğday, şeker, gazyağı ve yağda sıkıntısı baş gösterdi. Yıllarca buğday ihraç etmiş bir ülkenin ekmeksiz kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalması ise oldukça düşündürücüdür³⁵. Bir grup Demokrat Parti milletvekili 1948 Kasım'ında meclise verdikleri gensoru önergesinde geçim şartlarının zorlaştığını ve şeker fiyatlarına zam yapıldığını dile getirerek bir nevi hükümetten hesap sorarlar. Hükümet adına konuşan Hasan Saka, şeker fiyatlarının zaman içindeki seyirinden bahsederken fiyatların düştüğü dönemlerde tüketimin ne kadar artış gösterdiğini vurgular³⁶. Bu durumun daha kolay anlaşılması için aşağıdaki tabloyu inceleyelim.

(Tablo 4) Şeker Fiyatları ve Tüketim Miktarları³⁷

	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Şekerin satış fiyatı (kuruş)	480	500	180–200	170–150	150	100
Tüketim miktarı (ton)	62.000	42.000	75.000	85.000	95.000	148.000

Hükümete göre; şeker fiyatları düştüğünde halkın şeker tüketimi artmaktadır. Fakat üretim ciddi bir yükselme gösteremediği için oluşan şeker açığı, ithalatla karşılanmakta, bu da savunma ve yeni yatırımlar için kullanılması gereken dövizin yurt dışına çıkmasına neden olmaktadır. Dönemin hükümeti şeker üretimini arttırıp, yeni şeker fabrikaları kurmak yerine daha kolay olan yolu yani şeker fiyatlarını arttırmayı seçmiştir. Böylelikle halk pahalı olan şekeri alamayacak ve tüketim azalacaktır; fakat bu durum halkın refah seviyesinin düşüşü anlamına gelmektedir.

³⁴ Metin Tire, *a.g.t.*, s. 138.

³⁵ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 36.

³⁶ TBMMTD, Dönem 8, Cilt:13, s.116–117. Başbakan Hasan Saka'nın konuşması.

³⁷ TBMMTD, Dönem 8, Cilt:13, s.116–117.

4-Ekmek Sorunu

Tarımsal alandaki üretim yetersizliği nedeniyle hükümet Milli Korunma Kanunu gereğince 18 Şubat 1941 tarihinde halkın beslenmesinde büyük önemi olan ekmeğin tek tip ekmek şeklinde üretilmesine karar vermişti. Alınan karar doğrultusunda, yeterince buğday unu olmadığı için una %15 çavdar karıştırılır. İlerleyen günlerde bu oran %15'ten %20'ye çıkarken daha sonra ekmeğin içine %30 oranında da arpa katılması istenecektir. Buğdaya çavdar unu karıştırılarak un yapılması unun kalitesini düşürdüğünden vergisinin de ikinci kalite un üzerinden alınması ve bu sayede ekmek fiyatlarında 20 paralık bir indirim olması düşünülmüştü. Fakat bu indirimin uygulanmadığı görülmektedir.

Tek tip ekmek uygulamasına geçilmesinden kısa bir süre sonra Ticaret Bakanlığı ekmek dışında diğer unlu mamullerin yapımı için verilen una sınırlamalar getirmiş, 1 Aralık 1941'de ise her çeşit unlu mamulün yapımını ve satışını yasaklamıştır.

Alınan tüm önlemlere rağmen savaşın getirdiği sıkıntılar 1942'de giderek doruk noktasına ulaşınca, 9 Ocak 1942 günü yapılan bir hükümet açıklaması ile ileriki yıllarda "vesikalar dönemi" olarak anılacak olan ekmek karnesi uygulamasına geçilmiştir. Karne uygulamasına başlamadan önce ülkedeki un sarfiyatı ve ekmek tüketim miktarını anlayabilmek için evlere cetveller dağıtılmış, bu cetveller ile her evde kaç kişi bulunduğu, yaşları ve meslekleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çıkarılan ekmek karneleri ailelerin nüfus kağıdına göre hazırlanıyordu. Kartlar sahibine aitti ve bunlar sahibinin kullanım hakkı olan kuponları içermekteydi.

Her karne bir kişiye aitti. Yedi yaşından küçük olanlar çocuk, bunun üstünde olanlar büyük karnesi alacaktı. İaşe müsteşarlığının bedenen çalışanlara günde 500 gram, kadın ve çocuklara 350 gram ekmek verilmesi kararına karşın önce çocuklara 187,5 gram, büyüklere 375 gram, işçilere 750 gram ekmek verildi. Ancak daha sonra işçiler üç şekilde ayrıldı; maden işçileri, ağır işçiler ve normal işçiler olmak üzere: Maden ocaklarında çalışan işçilere günde 1000 gram, ağır işçilere 750 gram ve normal işçilere 500 gram ekmek verilmesi kararlaştırıldı.

Karne uygulamasının başlamasından sonra piyasada çok miktarda sahte ekmek karneleri görülmeye başlamıştı. Sıkı şekilde denetlenerek eksik gramajlı ekmek satan fırınlar şiddetle cezalandırılmıştı. Ama cezalandırmanın etkili olmadığını İstanbul Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın şu sözlerinden anlamaktayız:

“Şimdiye kadar teftiş görüp de (İstanbul’da) ceza almayan fırın yoktur.”

Ekmeğin karneye bağlanması halkın tepkisine neden olmuştur. Örneğin; Dr. Lütfü Kırdar'a müracaat eden Bilecikli Ömer 2 metre 25 santim uzunluğunda ve 160 kilo ağırlığında olduğu için kendisine bu kadar az ekmeğin yetmediğini söyleyerek daha çok ekmek talebinde bulunmuştu³⁸.

Ekmeğin tüketimini azaltmaya yönelik olarak ilginç bir uygulama da Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna göre sıcak ekmek satmak suç haline getirilmiştir. Uygulamaya göre ekmekler 24 saat bekletildikten sonra satışa sunulacaktır. Bu amaçla 1942 yılının Nisan ayında 2 fırıncıya Ticaret Bakanlığı'nın emrine uymadığı için soruşturma açılmıştır. Ekmeğin 24 saat bekletilerek satılması ile ilgili olarak Adliye Bakanı Hasan Menemencioğlu:

“Şahsi kanaatimce 24 saatten evvel satılan ekmekler sıkletten kaybediyorlar. Bunu önlemek için Ticaret Vekaleti tebligatta bulunmuştur. Buna riayetsizlik suçtur...” demiştir.

Bir başka uygulama da bütün gazino, lokanta ve kebabçılarda 9 Kasım 1942 tarihinden itibaren müşterilere ekmek verilmesinin yasaklanmasıdır. Buna göre müşteriler ekmeklerini beraberlerinde getireceklerdi. Aykırı hareket eden iş yerleri hakkında kanuni işlem yapılması da uygun görülmüştü.

Genel olarak ekmek fiyatlarına bakacak olursak ülkede bu yıllarda koşulların ne durum da olduğunu daha iyi anlarız.

³⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1942.

(Tablo 5) Ekmek Fiyatları (Fiyatlar kuruş ve santim olarak verilmiştir³⁹.)

	1933	1934	1935	1939	1940	1941	1942	1943
Ankara	8.00	8.00	8.17		10.09	11.07	12.24	24.99	40.90
İstanbul	7.92	8.60	10.45		9.01	10.73	13.25	25.72	39.08
İzmir	7.92	8.08	9.92		9.01	11.00	12.62	24.48	39.44

Tablodaki ekmek fiyatlarını incelediğimizde 1933–1943 yılları arasındaki toplam fiyat artışı neredeyse %500 olmuştur. Özellikle 1942 ve 1943'teki artış kabul edilebilir sınırların çok üzerindedir.

B- SANAYİ SEKTÖRÜ

1-İşçi ve İşveren Sınıfı

Cumhuriyetin ilanından sonra sanayi geliştikçe sanayi sektöründe çalışan işçi sayısı da artış göstermiştir. Köyde geçimlerini sağlayamayan insanlar ve göçmenler daha çok bu sektörün insan gücünü oluşturmaktaydı. 1923 yılında Türkiye’de sanayi işçilerinin sayısı 20.000–30.000’i geçmezken 1948 yılında yalnız büyük işletmelerde 301.299 işçi çalışmaktaydı. Aileleri ile hesaplanırsa işçi sınıfı 1.500.000 kişiyi bulmaktaydı⁴⁰.

İşçi sınıfı bu kadar kalabalık olmasına rağmen devlet, işçilerin yaşam koşullarını düzeltmek için pek bir çalışma yapmamıştır. Patronun insafına kalmış şekilde, hafta sonu tatili bile yapmadan çalışan çok sayıda işçi bulunmaktaydı. İstanbul Milletvekili olan Salamon Adato TBMM’de yaptığı bir konuşmada buna örnek olarak şunları söylemiştir:

“Bendeniz 25 seneden beri Boğaziçi’nin bir iskelesinde çalışan bir çımacıya tesadüf etmekteyim ki, bu çımacı bir gün dahi İstanbul’a gidip de

³⁹ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.109.

⁴⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 106.

ihtiyaçlarını temin edememektedir. Çünkü hafta tatilinden istifade ettirilmemektedir⁴¹.”

İşçilerin gelir düzeylerine baktığımızda ise özellikle 1934–1936 arasında düşüş eğilimine girdiğini görüyoruz. Fakat ilginç bir şekilde işçilerin hayat standartları artacaktır. Çünkü hızlı bir sanayileşme sürecine giren Türkiye işçi ihtiyacını gelir düzeyi daha düşük olan köylü kesiminden karşılamaktadır. Eski köylülerin işçi sınıfına geçmeleri ile hayat standartları artmıştır. Ne var ki, bu yeni işçilerin ücretleri, önceki işçilerin ortalama ücretlerinin altında olduğu için, ücretlerin düştüğü gerçeği değişmeyecektir⁴².

Türkiye’de ilk iş yasası Haziran 1936’da 3008 sayı ile çıkan ve 15 Haziran 1937’de yürürlüğe giren iş yasasıdır. Temmuz 1938’de çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı cemiyet kurmak yasaklanmış, böylece işçilerin örgütlenmeleri engellenmiştir. II. Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar uygulanan bu yasanın birçok hükmü savaşla birlikte işlerliğini kaybetmiştir. Milli Korunma Kanunu’nun çıkarılması ile birlikte de işçilere, düşük ücretlerle fazla çalışma zorunluluğu getirilmiştir. Normal şartlarda, gerektiğinden fazla çalıştırılan işçilerin, gelirleri artacağı için, hayat standartlarında bir yükselme olması beklenir. Fakat bu yıllarda işçilerin maaşları azalmış ve alım güçleri oldukça kayba uğramıştır. Devlet kuruluşları olan Etibank ve Sümerbank İşletmeleri’ndeki işçilerin ücretleri bu konu da fikir edinmemize yardımcı olacaktır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi bu işletmelerde çalışan işçilerin alım güçleri 1939 seviyesine tam 12 yıl sonra varabilmiş, savaş yıllarında yarı yarıya azalmıştır.

⁴¹ TB1943MMTD, Dönem 8,Cilt:23, s. 215.

⁴² Korkut Borotav, “İktisat Tarihi 1908–1980”, *Türkiye Tarihi- 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Yayın yönetmeni: Sina Akşin, 7. baskı, Cem yay., İstanbul, 2002, s. 332.

(Tablo 6) Etibank ve Sümerbank İşletmelerindeki İşçilerin Gündelik Ücretleri		
Yıllar	Etibank (Gündelik kuruş)	Sümerbank (Gündelik kuruş)
1939	-	12.3
1940	-	11.1
1941	-	9.6
1942	48.5	6.3
1943	23.9	3.7
1944	39.9	5.6
1945	44.8	6.3
1948	59.3	8.7
1951	74.0	12.7

Savaş sonrasında mecliste ilk olarak ele alınan konulardan biri de işçi sorunları olmuştur. Çalışanların yaşam standartlarını yükseltmek ve çalışma koşullarını düzenlemek için 22 Temmuz 1945 tarihli ve 4763 sayılı kanunla Çalışma Bakanlığı kuruldu. Bundan başka yine işçilerin yararına olarak İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunları da kabul edildi. Teoride kabul edilenler oldukça güzeldir. Fakat işçilerin haklarını kullanacak bilinç düzeyine sahip olmayışı ve yine onların haklarını savunacak sendikaların bulunmayışı gibi nedenlerle bu kanunlar pratikte pek uygulanmamıştır⁴³. Mecliste bu görüşmeler yapılırken İstanbul Milletvekili olan Fuat Hulusi Demirelli İstanbul'da binlerce işsiz insanın perişan durumda olduğunu anlatarak, günümüzde bile tam anlamı ile gerçekleştirilmesi başırlanamamış olan işsizlik sigortasını gündeme getirmiştir⁴⁴. Fakat çok fazla taraftar bulamayarak uygulamaya geçirilmemiştir. Yapılan yasal düzenlemelere rağmen işçi ücretleri yine de çok düşüktür ve işçilerin normal ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktır.

⁴³ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁴ TBMMTD, Dönem 8, Cilt:23, s. 222.

Tek Parti döneminde bir de işverenin durumuna göz atmak yararlı olacaktır. 1913'te yapılan sanayi sayımına göre, günümüz Türkiye sınırları içerisinde 560 imalat sanayi olduğu ve bu işyerlerinde toplam 35.000 kişinin çalıştığı bilinmektedir. Bunlardan sadece 53 kuruluşta istihdam hacmi 100 kişiyi geçmekteydi. Bu işyerlerinden yaklaşık %90'ı yabancılara veya onların himayesindeki gayrimüslimlere aitti. 1921 yılına geldiğimizde Ankara Hükümeti, kendi denetimindeki bölgelerde sanayi sayımı yaptırmıştır⁴⁵. Fakat Batı Anadolu ve İstanbul'un sayım dışında kaldığı düşünülürse, bu sayım bize sadece Anadolu'nun batısı dışında kalan bölümlerindeki durumu yansıtır. Sonuçlara göre işyeri başına ortalama 2 çalışan düşmekteydi. Bu da nüfus yoğunluğu açısından daha çok Türklerin yaşadığı bu bölgelerde insanların, kendi emekleri ile üretim yaptığını, işçi çalıştıracak kadar büyük kuruluşların az olduğunu göstermektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında sanayi ve ticaretle uğraşan azınlık kesimin ülkeyi terk etmesi ile bu azınlıkların yerini Türkler almış, devlette bunlara zenginleşmeleri için gereken ortam ve desteği sağlamaya çalışmıştır. Devlet desteği ile oluşacak Türk burjuvazisinden beklenen ise ülkedeki sanayileşmeyi gerçekleştirmesidir. Gerçekten de siyasi kadroların desteği ile yeni bir zenginler zümresi oluşturulmasına rağmen, bu zümre beklenen sanayi atılımını gerçekleştiremedi. Öyle ki 1923- 1929 yıllarında sanayinin gelişme hızı, ekonominin tüm diğer sektörlerinin gerisinde kalmıştır⁴⁶.

Devlet beklediği sonuca ulaşamayınca 1930'lardan itibaren devletçilik anlayışını benimsemeye başlamıştır. Bu anlayış yeni oluşan burjuvazi gruplarını farklı etkilemiştir. Örneğin; devlet ihalelerini alan müteahhitler daha da zenginleşirken, özel sanayinin devlet fabrikaları ile rekabet edemediği görülür. Özel sermaye daha çok devlet yatırımlarının girmediği yan ve küçük sanayi kollarında başarı göstermiştir.

Savaş yıllarına geldiğimiz de ise yaşanan sıkıntılar halkın büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul insanları etkilerken burjuvazi grupları savaştan pek

⁴⁵ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁶ Korkut Borotav, *a.g.e.*, s. 323.

etkilenmeyecektir. Örneğin savaştan önce İzmir’de büyük iş yapan firma sayısı 9 iken savaştan sonra 41’e yükselecektir⁴⁷.

2- Devletçilik Politikası

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti’nde ticaret ve sanayi ile uğraşan azınlık kesimin büyük bir çoğunluğu ülkeyi terk etmiştir. Türk kökenli vatandaşların ise yeni sanayi tesisleri kuracak sermaye birikimleri yoktu. Zaten Türklerde sermayeden de öte özel girişim geleneği ve yeteneği de yoktu. Ayrıca Osmanlı döneminde yabancıların ekonomik baskıları ve kapitülasyonların etkisi ile yaşanan acı günler unutulmamış ve cumhuriyetin kuruluş yıllarında sanayileşme alanındaki atılımları, devletçilik politikası ile devlet kendisi yapmıştır⁴⁸. Aslında 1923 -1930 yılları arasında Türkiye liberal ekonomiye geçmek için özel teşebbüsü desteklemiştir. Fakat yukarıda bahsedilen nedenlerle birlikte dünya buhranının çıkması sonucunda istenilen hedefe ulaşamayacaktır. 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra liberalizm dünyada çökmeye başlayıp, devletçi politikalar hemen her ülkede uygulanmaya başlayınca Türkiye de bu politikayı devam ettirmiştir⁴⁹. İşte bu günlerde İsmet İnönü eleştirilere karşı:

“Biz iktisatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür.” açıklamasını yaparak CHF’nin devletçi bir yapıda olduğunu ilk kez açıklayacaktır. Atatürk’e göre ise Türkiye’nin uygulayacağı devletçilik şöyledir: *“Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi... İktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir. Hulasa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadi sahada-devleti fiilen alakadar etmektedir⁵⁰.”*

⁴⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1945.

⁴⁸ Oktay Yenal, a.g.e., s. 79.

⁴⁹ Ahmet Hamdi Başar, *İktisadi Devletçilik, Davalarımız*, 6. kitap, İstanbul, 1943, s. 194.

⁵⁰ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk’ün El Yazıları*, 2. baskı, T.T.K. yay., Ankara, 1988, s.49.

Zaten bu açıklamadan sonra CHF'nin 3. büyük kongresinde parti programına Devletçilik ilkesi eklenir. Zamanın başbakanlarından Celal Bayar da, cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik model ile ilgili olarak İzmir Fuarının 1935 yılı açılış konuşmasında: *“Büyük yaratıcı önderimizin ekonomide bu ana umdemiz hakkında bana verdiği emir ve direktiflerini burada size kelime, kelime olduğu gibi okuyorum. Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almasıdır⁵¹.”* diyecektir.

İktisat vekilliğine getirilen Celal Bayar ile Türkiye ilk kez planlı ekonomi dönemine geçmiştir. Celal Bayar ve İsmet İnönü'nün Rusya gezisi ile Türkiye ve Rusya arasında yakınlaşma başlamıştır. Rusya bu geziden sonra sanayileşmenin sağlanabilmesi için Türkiye'ye kredi açmış ve Rus uzman iktisat heyeti Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlamıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla yeni bir boyuta giren devletçilik anlayışı doğrultusunda; dokuma, demir-çelik, kağıt vb. üretiminde Türkiye'yi ileri teknolojiye götürecek modern devlet işletmeleri kurulmuştur. Ayrıca Türk ekonomisinin yükünü çekecek Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) gibi iktisadi devlet teşekkülleri oluşturulmuştur. Maden üretiminin arttırılması ve yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Teknik Arama Enstitüsü (1935) ve enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için Elektrik İşleri Etüt İdaresi (1935) kurulmuştur.

Bunların dışında tarımsal üretimin arttırılması için tarımda makineleşme, toprak reformu konularında çalışmalara başlanıp, sulamanın arttırılması amacıyla Devlet Su İşleri'nin temelleri atılmış, ormanlar devletleştirilmiş⁵², ayrıca Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.

⁵¹ Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 62.

⁵² Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin yay., Ankara, 1987, s. 619.

II. Dünya Savaşı yıllarına geldiğimizde hükümet ordunun ve büyük kentlerin yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek için üretimin devamlılığını sağlamak ve bunların dağıtımını sırasında oluşabilecek karaborsa ile bazı kesimlerin haksız kazanç elde etmesini engellemek amacıyla devlet müdahaleciliğini arttırmıştır.

Devletçilik ilkesi doğrultusunda, devlet az sayıda olan sanayi tesislerini korumak için ham madde alımında piyasanın altında fiyat belirlemiş, bu sanayi tesislerinde üretilen malların satış fiyatlarını piyasa fiyatlarının üstünde tutmuştur. Örneğin dokuma sanayinin ham maddesi olan pamuk çiftçiden devletin istediği düşük fiyattan alınmış, kumaş yine aynı köylüye yüksek fiyattan satılmıştır⁵³.

Savaş sonrasında hükümetin devletçilik anlayışında ciddi bir yumuşama görülür. CHP 7. Kurultay'ında devletçiliği: "*Özel teşebbüslerin başarmaya imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir.*" şeklinde tanımlayacaktır.

22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da 2. İktisat Kongresi toplanacaktır. Bu kongrede sanayiciler İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen devletçilik ilkesinden uzaklaşarak özel teşebbüsçülüğün geliştirilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi yönünde kararlar alacaklardır. Alınan kararlara iktidar ve muhalefette destek vereceklerdir.

Sermaye birikimi sağlayan fakat devletin engellemeleri dolayısı ile yatırım yapamayan iş adamları devletçilik politikasına şiddetle karşı çıkarak devletin iktisadi faaliyetlerini sınırlamasını isteyeceklerdir. II. Dünya Savaşı sırasında Dünya piyasasında yüksek fiyatlarla alıcı bulan Türk malları savaşın bitiminde piyasadaki daha ucuz mallarla rekabet edemez oldu. Halk Partisi Hükümeti önlem olarak 7 Eylül Kararlarını açıkladıysa da bu dar gelirli sınıfın yükünü daha da arttırmaktan öteye gitmedi. Bu olaylar sonucunda baş gösteren ekonomik duraklama devletçilik politikasına gösterilen tepkileri daha da arttırdı.

⁵³ *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1948.

C- KAMU KESİMİ

Devletin verdiği hizmet arttıkça devlet memurlarının da sayısı zaman içinde artış göstermiştir. Devlet memurlarının maaşlarına baktığımızda, milli gelirden aldıkları payın 1929–1934 arasında arttığını, 1934-1936’da düştüğünü 1936-1939’da ise tekrar arttığını görüyoruz⁵⁴. Memurların hayat standartlarında bir yükselme olmadığına göre milli gelirden alınan payın artması sanırım memur sayısının artması ile açıklanabilir. II. Dünya Savaşı yıllarına geldiğimizde ise alım güçleri azalmasına rağmen, işçi ve köylüye oranla memurların durumu kısmen daha iyidir. Sanırım işçi ve köylüyü enflasyon karşısında koruyamayan hükümetler, kendi devamlılıklarını sağlayabilmek için memuru diğer iki gruba kıyasla gözetmek zorunluluğunu hissetmişlerdi. Bu amaçla memurların aylıkları 8. 7. 1939 günlü Resmi Gazete’de yayınlanan 3656 sayılı “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhidi ve Teadülüne Dair Yasa” ile yeniden düzenlendi. 30.01.1942 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan memur ve müstahdemlere verilecek fevkalade zam hakkında yasa ile %15–25 arasında bir zam yapıldı. Yine 1943 yılı sonbaharında bu gruba bir aylık maaşları tutarında ikramiye verildi. Memur maaşlarının milli gelir içindeki payı Refik Saydam dönemi olan 1941’de %10’a yükselmiş, ertesi yıl yapılan zamlara rağmen artan enflasyonun etkisi ile %7,4’e düşmüş, Şükrü Saraçoğlu dönemi olan 1943’te ise %5,3’e kadar inmiş, 1944–1945 yıllarında savaş öncesi düzeye yeniden yaklaşmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın ilerleyen yıllarında fiyatlar artıp gıda maddeleri kıtlaşınca memurların durumları oldukça kötüleşir. Bu durumu kısmen düzeltmek için devlet 13 Kasım 1942’de Dar Gelirlilere Yardım Kanunu’nu çıkaracaktır. Bu yardımdan yararlananların sayısı Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun açıklamasına göre 1.600.000 kişidir⁵⁵.

Yine Saraçoğlu döneminde memurun durumunu düzeltmek için düşük fiyatlarla memurlara yiyecek ve giyecek satışına başlanır. Hatta bir takım mallar ücretsiz olarak dağıtılır. Bu memurların durumunu nispeten düzeltse de halkın

⁵⁴ Korkut Borotav, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁵ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 120.

tepkisine neden olacaktır. Bu uygulama CHP'nin sadece memuru koruduğu şekilde yorumlanacaktır⁵⁶.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda memur maaşlarına zam yapılmasına, ikramiye verilmesine hatta yardımlar olmasına rağmen memurun alım gücü azalmıştır. Fakat içlerinde ilginç bir şekilde hızla zenginleşenler de olmuştur. Çünkü savaş döneminde devletin uyguladığı iktisat politikası iş adamlarını bürokratlarla işbirliği yapmaya yöneltmiştir. Yasal yollarla iş yapamadığı zamanlarda bir kısım yüksek düzeydeki memurlar göz yumma, haber verme gibi çeşitli biçimlerle açıktan kazançların elde edilmesini sağladılar. Tabi bu kazançtan kendileri de nemalanmıştır. Özellikle enflasyonun arttığı yıllarda İthalatın Ticaret Bakanlığı'nın onayından geçip İthalat Birlikleri'nce yürütülmesi buralarda görevli yüksek memurlarla tüccarların ilişkilerini sıklaştırmıştır. İthalatınsa ne kadar büyük karlar bıraktığını sanırım söylemeye gerek yoktur. Bunlardan başka tüccar memur ilişkisini henüz serbest piyasa fiyatlarına geçilmeden önce mallarını karaborsada satmak için stok yapan tüccarlara göz yumma şeklinde de göreceğiz⁵⁷. Hatta kimi üst düzey görevlilerin, milletvekillerinin, bakanların bile malları stoklayarak karaborsacılık yaptıkları söylentileri çıkmıştı. Dönemin Başbakanı Saydam bu söylentilerin asılsız olduğunu açıkladı; fakat bu konuşmadan yaklaşık 8 ay sonra ölen Refik Saydam'ın evinde bile ölümünden hemen sonra çuvallarla stoklanmış mallar bulunmuştur⁵⁸.

Savaş yıllarında tüccarlarla kurdukları yakın ilişkiler sayesinde zenginleşen memurların sayıları da oldukça kabarıktır. Sanıyorum servetlerini devlet içindeki konumlarından dolayı elde ettikleri için bu grubun hükümete bağlılıkları sınırsızdır.

Öte yandan artık maaşı enflasyon karşısında erimiş ve tüccarlarla iyi ilişkiler kurmamış olan memurlar CHP hükümetlerinden desteklerini tamamen çekecekler ve Demokrat Partinin peşinden gideceklerdir.

⁵⁶ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 2. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2003, s.152.

⁵⁷ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1991, s. 34.

⁵⁸ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.114.

D-TİCARET VE KÜÇÜK ESNAFIN GENEL DURUMU İLE VARLIK VERGİSİ

I. Dünya Savaşı öncesi, 1923 sınırları Türkiye’inde yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda % 10, yünlü kumaşlarda % 40, ipekli kumaşlarda % 5, sabunda % 20, buğday ununda % 60’dır. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi malların ise tamamı ithal edilmekteydi. Taşınması oldukça zor olan tuğla ve kiremidin bile ancak üçte biri ülkede üretilmekteydi⁵⁹. Üretimin hemen hiç olmadığı Osmanlı Devleti’nde halkın ihtiyacı olan tüketim maddeleri yurtdışından ithal edilerek sağlanmaktaydı. Ülkede ticareti ise kapitülasyonlar sayesinde yabancılar ve yabancılar ile ortak çalışan azınlıklar yürütmekteydi.

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ile birlikte azınlıkların bir kısmı ülkeyi terk etmişti. Azınlıkların gitmesi ile ortaya çıkan boşluğu İzmir ve İstanbul’daki Türk-Müslüman tüccarlar doldurmuş, Lozan Konferansı’nın devam ettiği günlerde toplanan İzmir İktisat Kongresi sırasında da daha önce yakınlık kuramadıkları Ankara’daki siyasi iktidarla kaynaşma olanağı bulmuşlardır. Milli burjuvazinin oluşturulmaya başladığı Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise bu tüccarlar yukarıda bahsedilen kaynaşma sayesinde devletten ayrıcalıklar elde ederek bu karlı işi devam ettirdiler.

II. Dünya Savaşı sırasında oluşan enflasyondan yeterince bahsettik. Ülkede oluşan enflasyon halkı zor durumda bırakırken, yurtdışından ithal ettiği malları stoklayıp daha sonra da karaborsada satan tüccarların işine yaramıştır. Karaborsacılık sayesinde zenginleşen vurguncu tüccarların sayıları tam olarak bilinmemektedir. Fakat bir milletvekilinin gayri resmi açıklamalarına göre 30–40 bin kadar milyoner türemiştir⁶⁰. Hükümet bunlardan şikayet etmekteydi. Bu nedenle haksız şekilde elde edilen bu kazançları ağır vergiler koyarak hazineye aktarmayı hedeflemiştir.

Öte yandan ülkedeki tüketim mallarının yetersizliği en fazla küçük esnafı etkilemiştir. Örneğin İstanbul’da şeker yetersizliğinden dolayı şeker karne ile dağıtılmış, şekerini kullanarak mal üreten helvacılar, kahveciler, gazoz imalatçıları

⁵⁹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s. 104.

⁶⁰ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 21.

karne uygulamasından en çok şikayet eden grubu oluşturmuştur⁶¹. Serbest teşebbüs imkanı olmayınca devlet desteği alanların dışındaki tüccarlar mevcut işini dahi sürdüremeyerek iflas edecek duruma gelmiştir. Küçük esnaf halkın alım gücünün düşmesine bağlı olarak alışverişin önceki yıllara göre çok azaldığını, bankalardan kredi alma imkanlarının kalmadığını söylemiştir. Buna rağmen hükümet yetkilileri ekonominin iyiye doğru gittiğini açıklamaktan çekinmemişlerdir⁶².

Savaş yıllarında enflasyonun artması ve ülkede mal kıtlığının yaşanmaya başlaması ile karne uygulamasına geçilir. Karne uygulamasının başlaması ile birlikte birçok memur (ki bunların içerisinde üst düzey bürokratlar da yer almaktadır) alt tabaka halk ile kuyruklarda beklemek zorunda kalmıştır. Karaborsacılık sayesinde zenginleşen tüccar sınıfı refah içerisinde yaşarken halkın bu zorluklarla yüz yüze kalması, bu sınıfa karşı halkın her kesiminde özellikle de maaşlı memurlar arasında belirgin kızgınlıklar yaratır⁶³.

Savaşın getirdiği olumsuzluklardan Türkiye bütçesinde büyük zararlar görmüştü. 1941’de 309.743.000 lira olan gelirler ve 309.740.000 lira olan giderler bütçesi, 1944’te 1.031.498.000 liralık gelir ve 1.071.000.000 liralık gider tahmini ile ancak 952.434.000 liralık tahsilatla kapanmıştı. Bütçenin açık vermeye başladığı bu günlerde, devlet acil askeri masrafları karşılayabilmek ve halk içerisinde ortaya çıkan kızgınlığı gidermek için yine bu dönemde yaşanan mal kıtlığından yararlanarak karaborsa ve vurgunculuk ile zenginleşmiş olan tüccar ve aracılardan yeni bir vergi almayı uygun görmüştür. İsmet İnönü bu konu ile ilgili olarak TBMM’nin 1 Kasım 1942’de yapılan toplantısında şunları söylemiştir:

“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır.....Ticaretin ve iktisadi

⁶¹ *Hürriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1948

⁶² *Hürriyet Gazetesi*, 15 Eylül 1949.

⁶³ Necdet Ekinci, *a.g.e.*, s.208.

faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımıyoruz⁶⁴.”

11 Kasım 1942’de Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nin meclise getirdiği Varlık Vergisi birkaç saatlik bir görüşmeden sonra 4305 sayılı kanun olarak oybirliği ile kabul edilir. Şükrü Saraçoğlu Varlık Vergisi’nin gerekçesini şöyle açıklayacaktır: *“Fiyatların bu günkü delice artışında etkenlerden biri tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır... tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir. Ve bu geri alış başlıca harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve yalnız bir defaya mahsus olarak alınmalıdır... Başlıca üç matrahtan para toplanacaktır. Ehemmiyet sırasıyla: Tüccarlar, emlak ve akar sahipleri, büyük çiftçiler...”*

Açıklamaya göre vergi Türk veya azınlık ayrımı yapılmaksızın bütün büyük toprak ve emlak sahiplerinden ayrıca sanayicilerden bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktır. Ayrım yapılmayacağına açıklanmasına rağmen mükellefler M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Yahudilikten Müslümanlığa geçmiş olan dönmeler), E (Ecnebler) olarak dört gruba ayrılır⁶⁵. Kimin ne kadar vergi vereceği bölgenin en büyük mülki amiri, mal memuru, tacirler ve belediyeden seçilen üyelerden seçilen bir komisyonca belirlenecektir. Belirlenen tutarlara itiraz etme hakkı verilmez. Ayrıca devlet karaborsacılığı önlemek için vergiyi on beş gün içinde ödeme şartı koyar⁶⁶. Gecikme zammı birinci hafta için %1, ikinci hafta için %2’dir. Vergisini ödemeyen yükümlüler zorunlu çalışma kamplarına gönderilecektir⁶⁷.

Ülkede ticaretin daha çok azınlıkların elinde olması ve onlar için belirlenen vergi rakamlarının oldukça abartılı olması dolayısı ile bu durumdan en çok azınlıklar etkilenmiştir. Bu nedenlerle Varlık Vergisi hafızalarda azınlıklardan toplanan vergi olarak kalmıştır. Azınlıklardan toplanacak verginin miktarının abartılı olmasında hükümetin çok fazla etkisi olmamıştır. Bunun sorumluluğu daha çok toplanacak vergi tutarını belirleyen yerel yöneticilerdedir. Azınlıklardan alınan verginin abartılı

⁶⁴ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.125; yine bakınız; Necdet Ekinci, *a.g.e.*, s.211.

⁶⁵ Korkut Borotav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge yay., Ankara, 2005, s. 257.

⁶⁶ Vergiyi ödeyecek kesim içerisinde görülen panik dolayısı ile hükümet süreyi iki hafta daha uzatmıştır.

⁶⁷ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.128. Varlık vergisini ödeyemeyen toplam 1400 kişi çalışma kamplarına gönderildi. Bunlardan 21 tanesi Aşkale’de ölmüştür.

olduğunu anlatan İzmirli Yahudi Avam Kastro şunları söylemiştir: “O yıllarda İzmir’de kepenk yağlayarak geçimini sağlayanlar işçiler de vardı. Bunların sermayesi bir fırça ile 150boya idi. Vergiyi uygulayanlar bunları yağcı olarak nitelendirip yağ saklıyor düşüncesi ile 15 bin lira vergi koydular. O zamanlar 15 bin lira yarım İzmir’i satın alabilecek değerdı. Tabii ki vergiyi ödeyemeyince Aşkale’ye gönderildiler. Bu vergi en çok bu tür çalışanları zor durumda bıraktı⁶⁸.”

Beklenen gelir elde edilemediği gibi her kesimin yoğun tepkisine neden olan vergi ile ilgili olarak İzmir Musevilerinin cismani başkanı olan Baba Gomel: “Siz koyunun postunu kırkacağınıza koyunun kendisini kesiyorsunuz.” demiştir. Eleştirilere karşılık Varlık Vergisi’ni Şükrü Saraçoğlu şöyle savunmuştur:

“Bu vergi bu güne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki kara bulutlar dağıldı... Hesapsız ve zararlı sarf olunan birçok para, yerinde olarak pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı arttırılmadı Hatta bu miktar 767 milyondan 720 milyona düştüğü gibi Merkez Banka’mız mühim kısmı son aylarda olmak üzere 35 ton da altın aldı... Böylece Türk parası hiçbir zaman bu kadar sağlam olmadı ve böylece paramız çok memlekette gıpta uyandıracak bir duruma yükseldi...”

Saraçoğlu’nun bu açıklamalarına rağmen; CHP, yerel sermayenin oluşabilmesi için her fırsatta desteklediği zümrenin Demokrat Parti’ye yaklaşmasına engel olamamıştır. Vergisini ödeyemeyen küçük firmalar batarken ayakta kalabilen büyük firmalar zararlarını kapatabilmek için fiyatları yükseltmiştir. Sonuçta hayat pahalılığı artmış ve en çok bundan her olayda olduğu gibi dar gelirli sınıf etkilenmiştir. Devlet hesaplayamadığı bu sonuçlarla karşılaşınca 15 Mart 1944’te Varlık Vergisi’ni yürürlükten kaldırmış⁶⁹ ve bu süre içerisinde borcunu ödeyemeyenler affedilmiştir.

Varlık vergisi bazılarına göre Cumhuriyet tarihinin yüz kızartan bir sayfası olarak değerlendirilirken bazıları da verginin usulsüz şekilde zenginleşen savaş zenginlerini hedef aldığını, bunların da çoğunlukla dış ticarete hakim olan azınlıklar arasından çıktığını ileri sürmüş ve vergiyi savunmuşlardır. Sonuçta ne olursa olsun

⁶⁸ Erdoğan Öztürk, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁹ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 111.

çıkarılan vergi ülke ekonomisinde derin izler bırakmıştır. Ülke ticaretini büyük ölçüde ellerinde bulunduran azınlıkların, bu işi Türk-Müslüman halka bıraktığını söyleyebiliriz.

E-TARIM SEKTÖRÜ

“Doğunun adı çıkmış. Burası Anadolu'nun göbeği sayılır. Çektiklerimize bakıyorum da acaba doğudakilerin durumu daha kötü olabilir mi diye tüylerim ürperiyor. Oturulur bir ev, soğuktan korur bir giyecek, karın doyurur yiyecek, az buçuk yakacak olmayınca nasıl karşı koyulur kışa? Bizde bu sayılanlardan birisinden eser yok. Elbise beş on yılda bir ya dikilir, ya dikilmez.....Ayaklarında çoğunun nalik (nalın) vardır. Kundura giyen çok azdır. Erkekler yazın çarık, kışın çoğu nalın, azı kundura giyerler. Zaten kış günü, evden köy odasına, odadan eve gitmekten başka esaslı bir iş olmadığından kundura sürüklemektense nalın sürüklemek daha iyi. Kadınlar yalın kat giyindikleri halde soğuğa daha dayanıklı oluyorlar nedense. Kışın onlar daha çok çalışır: hayvana bakmak, sulamak, eve su getirmek gibi işler hep onlardadır. Erkeklerse boş oturmaktan titrerler kış boyu. Çoğunun ayağında tek kat yamalı bir dondan başka bir şey yoktur.

Ömrümüz ne kadar durgun, düşünce ve yoksulluk içindeyse, yiyeceklerimiz de o kadar basit ve sayılı. Pirinç, çay, şeker lükstür....Ekseriyet ya kupkuru yavan ekmekle, yahut biraz soğan, turşuyu katık ederek gününü gün eder. Bulguru bile zor bulur....

Bölüne bölüne payına düşen on, yirmi dönüm arsayı ekeceksin, geçim yuların ona bağlıdır. Onu işlemek için Çift'e ihtiyacın var. Pulluğu alamazsın ya, iyi kötü kara sabanı elde ettin. Koşmak için öküz ister. Öküzü de beribenzer herkes alamaz. O yüzden çiftçilerin çoğu her işte kullandığı eşeğini, öküz alamayınca çifte koşar. Bazısı da öküzle eşeği yan yana koşar... Bacısı da onun sürdüğü yeri tapanlıyor. Tapanın arkasına bir taş koymuş, çekiyor ön tarafından. Ayakları çıplak, baldırları görünüyor dimiden. İçliğin kolları tillim tillim. Yüzü bütün kavrulmuş,

derisi dökülüyor... Omuzu söküyor zavallının tapan çekeceğim diye... Makineleşmekten geçtik, insanın yerine hayvanı koyabilsek ona da şükrederim...⁷⁰

1920’li yıllarda Türkiye’nin birçok bölgesinde tarımsal üretim hala tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağdaki gibi ucuna çakmak taşı cinsinden sert bir sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı ve tarlaya her sene farklı ürünler ekerek verimliliği artırma yöntemleri bilinmiyordu. Tohum ekme ve hasat toplama işleri tamamen elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin saptan ayrılması için rüzgardan yararlanılıyordu. Yeni araç-gereçlere ise ülkede sadece kıyı şeridinde ve demiryolunun geçtiği bazı bölgelerde kısmen rastlanıyordu. 1927 sayımlarına göre ülkede, 1.187.000 kara saban kullanılırken buna karşılık 211.000 demir pulluk kullanılmaktaydı. Traktör sayısı ise 1000 kadardır⁷¹.

Üretim ve nakil araçlarının yetersiz olması, bilgisizlik, tarımın iklim şartlarına bağımlı kalması, genel olarak toprakların darlığı ve en önemlisi toprakların belli bir zümrenin elinde toplanması gibi nedenlerle köylü gerekli üretimi yapamıyordu. Üretimin düşüklüğü köylünün alım gücünü doğrudan etkileyip bu insanlar neredeyse karın tokluğuna çalışırken başka bir sorun daha ortaya çıkar. 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan Türkiye de etkilenmiş ve iç piyasada tarım ürünlerinin fiyatları düşmüştür. Tütün ve pamuk üreticilerinin durumu 1931’den sonra düzelmesine rağmen buğday üreticileri 1940’lara kadar kendilerini toparlayamazlar. İç piyasada düşen fiyatlara bir örnek vermek gerekirse 1929–1930 yılları arasında buğday fiyatları % 68 oranında düşmüştür⁷².

II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte hayat şartları köylüler için daha da zorlaşır. Çünkü Refik Saydam hükümeti artan enflasyonu düşürerek şehirlerde ekmek fiyatlarının yükselmesini engellemek için katı fiyat denetimleri getirerek (Milli Korunma Kanunu sayesinde) köylüden tarım ürünlerini, özellikle buğdayı piyasa fiyatının da altına satın alır⁷³. Ayrıca köylü kendisine yardım amacı ile kurulmuş olan Toprak Mahsulleri Ofisi’ne ürününü satmak zorundaydı. Daha da

⁷⁰ Mahmut Makal, *Bizim Köy*, Varlık yay., İstanbul, 1950, s. 7.

⁷¹ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 102.

⁷² *A.g.e.*, s. 333.

⁷³ *A.g.e.*, s. 335.

kötüsü hasat sonrası devlete verilecek olan miktar önceden tespit ediliyor ve bu miktarı tutturamayan köylü varını yoğunu satarak açığı kapatmaya çalışıyordu⁷⁴. Köylüden toplanan bu ürün stoklanırken ne yazık ki bu dönemde Anadolu'da açlıktan ölen köylüler bile vardı⁷⁵.

1942 Temmuz'un da hükümeti kuran Şükrü Saraçoğlu ise Refik Saydam'ın başlattığı sıkı fiyat denetimi uygulamasını sona erdirdi. İlk olarak hububat alım fiyatlarını yükseltti ve ürünün %25'inden fazlasının piyasa fiyatlarından satımı için çiftçiyi serbest bıraktı. Bu uygulama ile buğday fiyatları %120–200 oranında artış gösterdi. Genel fiyatlar ise 1942–1943 döneminde %75–90 oranında artış gösterir⁷⁶. Çiftçinin kısa bir süre için artan gelir düzeyi yine aynı hükümet tarafından çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi ile azalır. Çiftçinin gelir düzeyini değerlendirebilmemiz açısından Ömer Lütfi Barkan'ın aktardığı istatistikleri görmemiz yararlı olacaktır. 1940'lı yıllarda Orta Anadolu'daki bir çiftçi ailesi gelirinin ortalama %58'ini gıda maddelerinin temini için harcamaktayken yine aynı yıllarda Danimarka'da bu oran %33, Almanya'da %49, Amerika'da %33'tür⁷⁷.

Savaş sonrası Türkiye'sinde halkın %83'ü köylerde oturmaktadır. Köylünün işlediği ekilebilir alan, dağlık, mera ve çorak alanları çıkardığımızda ortalama 15 milyon hektardır. Oysa köylü ailelerin normal geçimlerini sağlayabilmesi için iki kat daha fazla toprağa ihtiyacı vardır. Bu dönemde topraksız veya toprağı geçimini sağlayamayacak kadar az olan köylü sayısı oldukça fazladır. Bunun yanı sıra tarımda makineleşmenin yeni başlaması da verimin az olmasında etkilidir. Buradan köylülerin hayat seviyesinin düşük olduğu sonucunu çıkarmamız yanlış olmasa gerek⁷⁸.

Menderes bir bütçe görüşmesi sırasında bu durumu şöyle ifade eder: “*Size bir tablo vereceğim. Yurdumuzda milli gelirin yarısından azı nüfusumuzun %80'inden çoğunu teşkil eden köylüye ve ziraata düşüyor. Buna mukabil, milli gelirin %50'sinden fazlası nüfusumuzun %20'sinden azına isabet etmektedir. Sadece*

⁷⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. baskı, Afa yay., İstanbul, 1996, s. 102.

⁷⁵ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.114.

⁷⁶ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 335.

⁷⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, 1. baskı, Gözlem yay., İstanbul, 1980, s. 450.

⁷⁸ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 99-100.

bu tablonun ifade ettiği hakikat bizde takip olunan fiyat politikasının ne olduğunu ve fiyat makasının nasıl köylünün aleyhine işlediğini göstermektedir⁷⁹.”

Ormanlık bölgelerdeki köylülerin de durumu pek farklı değildir. Ormanları işletmek ve yeni orman alanları oluşturmak amacı ile kurulan Orman İşletmeleri Müdürlüğü, otlak olarak kullanılan ormanlara sürülerin girmesini yasaklayacaktır. Ayrıca mangal kömürü yapmak için ağaç kesmek ve bunları tutuşturmakta kurallara bağlanacaktır. Bu sıkı denetim köylüye pahalıya mal olacak ve zaman kaybettirecektir. Ormanlık bölgelerdeki köylüler de diğer köylüler gibi geçim sıkıntısına düşünce hükümete duyulan güven azalır⁸⁰.

Halkı hükümetten uzaklaştıran başka bir olayda; 7 Eylül 1946’da devalüasyonun yapılması ile ülkede sanayi mallarının pahalılaşmasına rağmen tarım ürünlerinin köylüden alınması sırasında, eski alım fiyatlarının uygulanması ve bunların ithalat fiyatlarının altında tutulmasıdır. Bu durum büyük köylü kitlesini sıkıntıya sokacaktır⁸¹.

Köylüyü olumsuz yönde etkileyen sadece savaş ve devletin uyguladığı ekonomi politikaları değildir. Bu yıllarda hava koşulları da köylüden yana olmamıştır. Örneğin; 1949 yılı ülkede genelinde kurak geçmekle birlikte özellikle Elbistan, Afşin, Göksun ve Gürün ilçeleri çevresinde, yaşanan kuraklık dolayısı ile 7538 insan göç etmek zorunda kalmıştır⁸². Devlet her ne kadar göç edenlerin sağlık ve beslenmelerine yardım etmeye çalıştıysa da yapılanlar yeterli olmayacaktır. Emin Soysal’ın TBMM’de yaptığı bir konuşmada söyledikleri insanların durumunu açıkça göstermektedir:

“Kadirli de Sarız’dan göç edip gelen bir vatandaşın 10- 15 hayvanı öldükten sonra dövünüşü şu şekilde olmuştur: Çocuklarım ölseydi de hayvanlarım ölmeseydi⁸³.”

⁷⁹ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 103.

⁸¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 239.

⁸² TBMMTD, Dönem 8, Cilt:23, s. 48. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayizit’in konuşması.

⁸³ TBMMTD, Dönem 8, Cilt:23, s. 49. Maraş Milletvekili Emin Soysal’ın konuşması.

Köylerde ekonomik durum kötüye gitse de köylülerin geleneksel yaşam tarzlarında bazı olumlu farklılıklar da görülür. Yaşama bireysel çıkarları doğrultusunda bakan köylülerin gözünde din adamlarının önemi azalır ve yeni kurulan okullara olumlu bakmaya başlarlar. Şehirlerde görülen kıyafetler, davranış tarzları köylerde de yavaş yavaş yaşamın bir parçası olur.

Yine bu dönemde köylerde görülen olumlu bir gelişme de 1924 yılında bütçe gelirlerinin %22'sini oluşturan aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Elde edilen üründen %10 oranında alınan aşar vergisi Osmanlı köylüsünün en büyük problemiydi. Aşar vergisinin kaldırılması ile çiftçinin yüzü biraz gülmüş, fakat bu durum aşarı hiç aratmayan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin (TMV) çıkarılması ile sona ermiştir.

1- Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV)

Savaş dönemi ülkenin artan savunma giderlerini karşılamak için devlet yeni bir çözüm yolu arayışına girer. Bulunan çözüm toplumun en alt tabakası olan köylünün, sofrasındaki ekmeğin bile alınması anlamına gelen Toprak Mahsulleri Vergisi'nin çıkarılması olacaktır. Vergi 4 Haziran 1943 tarihli 4429 sayılı karar gereği çıkartılan yasa ile köylüden alınmaya başlanmıştır.

Toprak Mahsulleri Vergisi, hububat ve bakliyattan aynen alınacak, ordu ve resmi dairelerin ihtiyaçlarında kullanılacaktı. Bu verginin alınmasıyla piyasada ki gıda maddelerinin önemli bir kısmını oluşturan hububat ve bakliyat fiyatlarında meydana gelen olası bir yükselişin önüne geçmek hedeflenmişti. Hububat ve bakliyat dışında kalan bir takım yağlı çekirdeklerle kuru üzüm, kuru incir, fındık, tütün, pamuk, ipek kozası gibi belli başlı ihtiyaç maddeleri de vergiye tabi tutulmuştur.

Toprak Mahsulleri Vergisi'ne göre elde edilen ürüne %8 vergi konulur. Bir araziden ne kadar vergi alınması gerektiğini belirlemek için oraya memurlar gönderilir. Bu memurlar hasat döneminde o araziden ne kadar ürün elde edileceğini tahmini olarak hesaplarlar. Çoğu zaman devlete daha çok gelir sağlamak için gerçek miktarların çok üzerinde bir rakam belirlerler. Köylü bu rakamları her şeyin yolunda gittiği senelerde bile ödemekte zorlanırken, kuraklık döneminde dahi aynı vergi

geçerli olur. Köylülerle ürün miktarını düşük göstermek için anlaşılan bazı memurların aldığı rüşvetleri sanırım söylemeye bile gerek yoktur⁸⁴. Ayrıca Toprak Mahsulleri Vergisi, tüm tarım ürünlerini vergilendirmeye kalkınca, satmak için değil de sadece kendi tüketimi için bir şeyler ekip biçen geçimlik çiftçiler kazanmadıkları paranın vergisini ödemek zorunda kalmıştır⁸⁵.

Tüm bu olumsuzluklar yetmiyormuş gibi yasa 19 Nisan 1944'te değişikliğe uğrar ve 4553 sayılı yasa ile vergi oranı %10'a çıkartılır. Yasa tasarısı TBMM'de görüşülürken Toprak Mahsulleri Vergisi'nin arttırılmasına karşı çıkan Emin Sazak'm, söylediği sözler bu dönemde çiftçinin durumunu oldukça iyi yansıtmaktadır: *“Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi de böyledir ya, ayağında çarığı olmayan, üstüne örtecek yorganı bulunmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dahil olan insanlardır... Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? Verdiğin küreği mi ucuzlattın, saban demirini mi ucuzlattın?...”*⁸⁶

Verginin ödenme şekline gelince; akdarı, arpa, buğday, çavdar, mısır, yulaf, bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, pamuk ve zeytinden ürün olarak alınacak, bunların dışındaki ürünlerden ise para olarak alınacaktır.

Yasaya göre; vergi ürün olarak ödenecek ise ürün vergiyi verecek kişinin kendisi tarafından getirilip teslim edilecektir. Eğer verginin toplanma yeri köylünün tarlasına 25 km.den uzaksa, köylüye km. başına 3 para taşıma ücreti ödenecektir. Küçük toprak sahiplerinin elinden öküzü alınmış olduğu için köylü bu vergiyi sırtında günlerce taşımak zorunda kalmıştır⁸⁷. Halktan tüm bu zorluklarla toplanan vergiler insanların açlıktan öldüğü bir dönemde depolarda yıllarca bekletilmiştir. Bunun yanı sıra yapılan yolsuzluklar halkın CHP'ye cephe almasına neden olmuş, bu da muhalefetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁸⁴ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.151.

⁸⁵ Şule Sevinç Kişi, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950–1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 63.

⁸⁶ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.121.

⁸⁷ *A.g.e.*, s.120-121.

2- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Topraksız çiftçi bırakmama düşüncesi Atatürk tarafından 1930'lardan beri dile getirilen, uygulanması istenilen, fakat dünyadaki olumsuz gelişmeler dolayısı ile bir türlü hayata geçirilemeyen bir projeydi. CHP'nin uzun süredir uygulamak istediği bu proje II. Saraçoğlu Hükümeti tarafından meclise getirilmiştir. Sonunda 11 Haziran 1945'te toplumun büyük bir bölümünü ilgilendiren 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) yürürlüğe konulur⁸⁸. Kanun gereğince toprağı hiç veya yeterli olmayan köylülere ve çiftçilik yapmak isteyen kişilere geçimlerini sağlayacak büyüklükte toprak verilecektir. Bu sayede ülke topraklarının sürekli işlenmesi sağlanacak, kendi toprağını işleyen köylü de daha çok kazanç elde etmek için topraklara eskiden olmadığı kadar özenle bakım yapacak ve elde edilen ürün miktarı arttırılmış olacaktır. İkinci Dünya Savaşı bittiği dönemde dünya hala bir üretim sıkıntısı içinde bulunuyordu. Türkiye tarımdaki üretimini arttırarak ekonomik kalkınmasını sağlayabilir ve tarımdan gelen artı değeri de sanayileşme sürecinde kullanılabildi.

Bu kanunla, üretimin arttırılmasının yanı sıra, geçim sıkıntısı içinde olan topraksız köylünün ve küçük toprak sahiplerinin durumlarını iyileştirmek, savaş yıllarında büyük fedakarlıklar yapan köylünün CHP'ye olan küskünlüğünü ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Böylelikle hem CHP'nin köylüye vaadi yerine getirilirken hem de Atatürk'ün arzusu gerçekleştirilmiş olacaktır⁸⁹. Fakat sonuçlar pek de tahmin edildiği gibi olmadı.

Dağıtılacak topraklar öncelikle hazine arazisi, belediye ve vakıflara ait topraklar olacak daha sonra 5.000 dönümden geniş çiftlikler istimlak edilecekti. Bu topraklar ihtiyacı karşılamazsa 2.000 dönümlük çiftliklerde istimlak yolu ile köylüye dağıtılacaktı. Hatta nüfusun kalabalık olduğu bölgelerde mal sahibine 50 dönüm bırakmak şartı ile daha küçük çiftliklerde köylüye dağıtılacaktı. (Madde:17) Köylüye dağıtılan toprak ve maddi yardımlar yirmi yıl vade ile faizsiz krediler şeklinde verildi. Kanun ayrıca bu yasa gereğince edinilen toprakların mirasçılar arasında parçalanmamasını da öngörüyordu. Türkiye'yi bağımsız küçük topraklı çiftçi ülkesi

⁸⁸ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 112.

⁸⁹ Şule Sevinç Kişi, *a.g.t.*, s. 65.

haline getirecek olan kanundan köylü nüfusun üçte birinin yararlanacağı (yaklaşık olarak 5 milyon kişi) tahmin ediliyordu⁹⁰.

Kanun tasarısı meclise geldiğinde bir grup memur ve aydın milletvekilleri bunu desteklediler. Onlara göre yüzyıllardır bu topraklarda çalışıp da hiç bir hakka sahip olamayan köylülere toprak dağıtılması, köylünün durumunu iyileştireceği gibi üretimi de arttıracaktı.

Diğer bir grup olan büyük çiftlik sahibi milletvekilleri ise tasarıya karşı çıktılar. Bu gruptaki milletvekillerine göre ise bu kanun her ne kadar istimlak edilecek toprakların bedeli ödenecekse de anayasanın tanıdığı özel mülkiyet hakkına tecavüz anlamına gelmekteydi. Zaten kamulaştırılan toprakların bedeli gerçek bedel üzerinden değil, arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak toprak sahiplerine eşit taksitlerle ve kamulaştırmayı takip eden yıldan başlayarak yirmi yılda ödenecekti. Her taksite ise senelik %4 faiz yürütülecekti⁹¹. (Madde:45)

Kanuna en büyük tepkiyi bu olaydan sonra CHP'den ayrılıp Demokrat Partiyi kuracak olan Refik Koraltan ve Adnan Menderes gösterdi. Refik Koraltan "*Ali'nin malını Veli'ye vermek*⁹²" olarak yorumladığı kanuna en çok özel mülkiyet hakkını bozduğu için karşı çıkmıştır. Aydın'ın büyük toprak sahiplerinden biri olan Adnan Menderes ise çiftliklerin istimlak edilerek köylüye dağıtılması yerine ziraata elverişli arazilerin işlemeye açılmasını ve köylülere krediler verilmesini savunmuştur. Meclisteki tartışmaların gerçek nedenini sanırım en iyi Kütahya Milletvekili olan B. Atalay'ın şu sözleri özetlemektedir: "*Arkadaşlar biz Cumhuriyet kurulalıdan beri çok inkılaplar geçirdik... Toprak inkılabına gelince işin rengi değişti... Arkadaşlar şunu bilmelidir ki, bu kanun keseye dokunur, keseye. Zannedirim fazla bağırtı da keseye dokunduğu içindir.*"

⁹⁰ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara Maliye Enstitüsü yay., Ankara, 1963, s. 86.

⁹¹ Ömer Lütfi Barkan, *a.g.e.*, s. 466.

⁹² Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 114.

(Tablo 7) Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile Dağıtılan Toprak Miktarları

YILLAR	Topraklandırılan Aile Sayısı	Dağıtılan Toprak (Dönüm)
1947	1427	49086
1948	4313	238656
1949	8359	389212
1950	18589	820194

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi topraksız çiftçiye bir miktar toprak dağıtılmıştır. Fakat 17. maddeye rağmen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile çok az miktarda özel arazi kamulaştırdığı için dağıtılan toprakların büyük bir çoğunluğu kamu arazisi olan topraklardır. Partinin ileri gelen büyük çiftlik sahiplerinin en çok karşı çıktığı madde olan 17. madde de CHP kurultayında yine bu kişilerin başlattığı kampanya sayesinde kaldırılmıştır. 1950 seçimleri öncesinde toprak kanununun içeriğinin boşaltılması anlamına gelen bu değişiklikle toprak reformunun gerçekleşmesi de hayal olarak kalmıştır⁹³.

⁹³ Türkan Çetin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923–1950)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1997, s. 168.

II-DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU, EKONOMİK KONULARDA CHP'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ VE YENİ EKONOMİK STRATEJİLERİ

A-DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

Çok Partili bir siyasal yaşam Atatürk'ün en büyük isteklerinden biriydi. Bu sistem Atatürk'ün ölümünden önce Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iki kez denenmesine rağmen ne yazık ki başarılı olamamıştır. 1945 yılına kadar tek parti olarak iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi, demokratikleşmenin sağlanması, meclis çalışmalarının içeriden denetlenebilmesi için 1939 yılında yapılan kurultaydan sonra bir "Müstakil Grup" kurdu ise de çok partili yaşama geçiş ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada yeni bir denge ortaya çıkmış, batıda çoğulcu siyasal düzen benimsenirken, Rusya'da işçi sınıfına dayalı sosyalist, halk demokrasisi düzeni güç kazanmıştır⁹⁴. Savaş sonrasında Rusya'nın boğazlar üzerindeki saldırgan tavrını devam ettirmesi Türkiye'yi müttefik ülkeler aramaya sevk etmiştir. Türkiye'nin işbirliği yapabileceği ülkeler de çok partili demokratik düzeni benimsemiş ülkeler olduğu için CHP yöneticileri arasında çok partili siyasal yaşama geçiş eğilimi güçlenmiştir. Hatta İsmet İnönü 1945'te toplanan San Francisco Konferansı'na delege olarak gönderdiği Feridun Cemal Erkin'e verdiği talimatta bu eğilimini şöyle dile getirecektir:

"Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sorabilirler... Şöyle cevap verirsiniz. İnönü'nün rolü, reformları perçinlemek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan vermedi, savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek

⁹⁴ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Savaş yay., Ankara, 1989, s. 129.

Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur.” İnönü bu talimatla Türkiye'ye müttefik olabilecek devletlere çok partili hayata geçiş kararında olduğunu duyurmuştur.

Türkiye'deki demokratikleşme çabaları San Francisco Konferansı aracılığı ile batılı ülkelere duyurulurken iç siyaset hayatında da tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin hazırlıkları yapıyordu. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde T.B.M.M.'nin açılışında yaptığı konuşmasında: *“Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır⁹⁵.”* diyerek çok partili hayata geçiş için gerekli olan zemini hazırlamıştır.

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili siyasal hayata geçiş süreci ise mecliste Çiftçi Topraklandırma Kanunu tartışmalarının başlaması ile olmuştur. CHP içerisinde Çiftçi Topraklandırma Kanunu nedeniyle fikir ayrılıkları ortaya çıkar. Arkasından bütçe görüşmeleri sırasında iyice artan fikir ayrılıklarını yeni bir partinin ortaya çıkmak üzere olduğunun ilk sinyalleri olarak değerlendirebiliriz. CHP içerisinde farklı görüşleri savunan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan iktidarın artan hoşgörüsünden cesaret alarak CHP içerisinde ıslahat yapılmasını isteyen ve Dörtlü Takrir⁹⁶ adı ile anılan önergeyi Parti Grubuna verdiler. Celal Bayar takrir ile ilgili ilk fikirlerin ortaya çıkışı ile ilgili Başvekilim Adnan Menderes adlı kitabında şunları söyleyecektir: *“İkinci Dünya Savaşı sonrası parti kaynaşmaları içinde Adnan Menderes ile eski hariciye vekili arkadaşım Teyfik Rüştü Bey'in evinde görüştük. O tarihlerde hemen her hafta aramızda toplanır, memleket meseleleri üzerine sohbet yapardık. Bu sohbetlere ilk defa Aydın'da görüş tanıştığım milletvekili Adnan Menderes'te geliyordu. Çok kısa zamanda, Halk Partisi içinde*

⁹⁵ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1991, s. 15; *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım 1945; *İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları (1920-1973)*, C.II, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara, 1993, s. 60.

⁹⁶ Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz., Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 53, (Mayıs, 1988) ;Rıfkı Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç yay., Ankara, 1979, s. 241-244.

ıslahat yapma konusunda fikir beraberliği içinde olduğumuzu fark ettik. Refik Koraltan ve Profesör Fuat Köprülü de düşüncelerimizi paylaşıyorlardı...⁹⁷

Dörtlü Takrir'i genel itibarı ile değerlendirdiğimizde ülkede ve parti içinde liberalleşmeyi talep ettiğini görüyoruz. Yine önergede “Milli Hakimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir murakabenin sağlanmasına, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşanmasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılması ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasının yapılması⁹⁸” istenmiştir.

7 Haziran 1945'te Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne verilen önergenin kabul edilmeyeceğini takriri hazırlayanlarda biliyorlardı. Gerçektende 12 Haziran'da aralıksız yedi saat görüülen önerge reddedildi. Dörtlü Takrir reddedilmesine rağmen dört milletvekili, başlattıkları demokratikleşme çabalarına devam etmişler ve özellikle basın yolu ile görüş ve düşüncelerini anlatmaya çalışmışlardı. Özellikle Vatan Gazetesi başta olmak üzere Tan, Son Posta gibi gazeteler onların yazılarını yayımlayarak destek olmuşlardır⁹⁹. Grup içerisinde muhalefetlerini en açık olarak gösterenler ise Adnan Menderes ve Profesör Fuat Köprülü'ydü. Bunların Vatan Gazetesi'nde yazdıkları makalelere Ulus Gazete'sinde Falih Rıfkı Atay karşılık vermeye başlayınca, bir yazı düellosu başladı. Ortamı yumuşatmak için dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu bir demeç yayınladıysa da etkili olmadı.

Gazetelerde muhalif yazıları yayınlanmaya devam eden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü önce CHP Parti İdare Meclisi tarafından uyarılarak savunma yapma durumunda bırakıldılar. Her ikisi de muhalif duruşlarından geri adım atmayınca 21 Eylül 1945'te Halk Partisi Divanı toplanarak “ *Aydın Milletvekili Adnan Menderes ile Kars Milletvekili Mehmet Fuat Köprülü'nün hareket ve faaliyetleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin hareket ve faaliyetlerine zıt görüldüğünden...*¹⁰⁰” şeklinde açıklanan gerekçeyle CHP'den ihraç edildiler. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden ihraç edilmesine Celal Bayar, 27 Eylül 1945'te İzmir Milletvekilliğinden istifa ederek tepki gösterdi. Refik Koraltan ise 2 Ekim'de Vatan Gazetesi'ne verdiği

⁹⁷ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der: İsmet Bozdağ, Tercüman yay., İstanbul, 1986, s. 30.

⁹⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950*, İmge yay., Ankara, 1999, s. 409-410.

⁹⁹ Osman Akandere, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁰⁰ *Vatan Gazetesi*, 22 Eylül 1945.

beyanatta ihraçların parti tüzüğüne aykırı olduğunu söyledi¹⁰¹. Bu beyanata dayanarak Halk Partisi Divanı 27 Kasım 1945'te Refik Koraltan'ı da partiden ihraç etti. Grubun CHP'de kalan tek üyesi Celal Bayar ise kısa bir süre sonra partiden istifa ettiğini açıkladı. 3 Aralık 1945 tarihli bu istifa ile yeni bir partinin kurulması için gerekli olan ortam hazırlanmış oluyordu.

Yeni bir parti kurulmasına iktidarın sıcak baktığını söylemiştik. İnönü'nün "*Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.*" sözlerinin partiden ayrılan milletvekillerine yeni bir parti kurmaları için verilmiş açık bir mesaj olduğunu söyleyebiliriz. Halbuki Demokrat Parti CHP'nin karşısında kurulan ilk muhalefet partisi olmayacaktır. Sanıyorum İnönü, Milli Kalkınma Partisi'ni¹⁰² Batı karşıtı İslamcı bir yapı sergilediği için görmezden gelecektir. Fakat II. Dünya Savaşı sonunda değişen dünyaya ayak uydurabilmek için de çok partili demokratik bir rejime geçmek zorunluydu¹⁰³. Ayrıca CHP'nin içinden ayrılan milletvekillerinin kuracağı yeni parti ana programda değişiklikler yapmayarak bir kontrol partisi olarak kalabilirdi.

Gerçekten de Celal Bayar partinin kuruluşunu resmen açıklamadan önce, Çankaya'ya çıkarak parti programını İsmet İnönü'ye göstermiş, O'nun görüşlerinden de faydalanılmıştır. Metin Toker, "Tek Partiden Çok Partiye" adlı eserinde Celal Bayar ile İsmet İnönü'nün Çankaya'daki görüşmesini şöyle açıklamıştır:

"İnönü programı aldı ve sordu:

—Terakkiperver'lerde olduğu gibi itikadı diniye ye biz riayetkarız diye madde var mı?

Celal Bayar:

—Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var.

—Ziyan yok. Köy enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

—Hayır.

—Dış politikada ayrılık var mı?

—Yok.

¹⁰¹ *Vatan Gazetesi*, 2 Ekim 1945.

¹⁰² İlk muhalefet partisi İstanbullu işadamı Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi adıyla 7 Temmuz 1945'te kurulmuştur.

¹⁰³ Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, 3. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s. 351.

— *O halde tamam...*¹⁰⁴”

Celal Bayar Çankaya’da yapılan bu görüşmede İnönü’ye laiklik, eğitim ve dış politika konularından hiçbir ödün verilmeyeceği hususunda teminat vermiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki görüşmelerin yapıldığı günlerde yeni kurulacak olan partinin ismine de karar verilmeye çalışılıyordu. Demokrat Halk Partisi, Kemalist Demokrat Parti, Köylü ve Çiftçi Partisi, Demokrat Parti gibi isimler arasından Amerika’da 1825 yılında liberal görüş yanlılarının kurdukları partiden ilham alınarak Demokrat Parti seçildi¹⁰⁵.

Parti çalışmalarını tamamlayan grup adına Celal Bayar 4 Ocak 1946’da basın toplantısı düzenleyerek şu açıklamayı yapmıştır:

“ *Partimizin ismini tespit ettik. Demokrat Parti, programı ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlanmıştır... Nizamnamemiz tamamıyla demokratik bir ruhla tanzim edilmiş bulunmaktadır. Partimizin merkezi Yenişehir’de Antalya mebusu Cemal Tunca’ya ait apartmanın bir dairesidir*¹⁰⁶. ”

Bu hazırlıklar ve kulis çalışmaları sonucunda kurulan ve 7 Ocak 1946 günü resmi olarak açılışı yapılan Demokrat Parti siyaset çevrelerinde olumlu karşılanır. Fakat siyasi çevrelerde olumlu karşılanan Demokrat Parti’ye halk şüpheyle yaklaşmış, onun bir muvazaa partisi olduğunu düşünmüştür. Yeni partiyi kuranların eski CHP milletvekilleri olması, parti programının CHP programı ile yakın benzerlikler göstermesi ve programın kamuoyuna bile açıklanmadan önce İsmet İnönü’ye sunulması bu düşüncenin oluşmasında etkili olmuştur. Demokrat Parti’nin bir muvazaa partisi olduğu söylentileri artmaya başlayınca İsmet İnönü bu durum karşısında:

“*Sayın Celal Bayar, hazırlamış oldukları Demokrat Parti programını bana getirmek nezaketine bulunduğu zaman kendisi ile partisi hakkındaki ilk görüşmemiz oldu. Hiçbir zata bir parti teşkil etmesi teklif ve telkininde bulunmadım*¹⁰⁷. ” şeklinde bir açıklama yapmak gereksinimini hissetmiştir.

¹⁰⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 4. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 111.

¹⁰⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946–1960)*, Ankara, 2004, s. 60.

¹⁰⁶ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, 2.baskı, Tekin yay., İstanbul, 1966, s. 228.

¹⁰⁷ Avni Doğan, *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, Dünya yay., İstanbul, 1964, s. 252.

Peki, kamuoyunda tepkiyle karşılanan Demokrat Parti'yi kimler desteklemiştir. Öncelikle dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına sıcak bakarak onlara destekte vermiştir. Daha sonra II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan kıtlık ortamından yararlanarak karaborsacılık sayesinde sayıları oldukça artan, savaş zengini vurguncular sınıfı, çıkarlarının devamlılığını Demokrat Parti'de görerek muhalefete yanaşacaktır. Öte yandan devletin savaş yıllarında büyük bir ordu besleyebilmek için yaptığı harcamadan dolayı bütçede ortaya çıkan açığı kapatmak amacıyla vergileri arttırması, baskıya dayanan bir zabıta yönetimi kurması halkın tepkisine neden olmuş, Varlık Vergisi sermayedarların, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ise büyük toprak sahiplerinin Demokrat Parti'yi desteklemesine neden olmuştur.

1950 seçimleri sonrasında Peyami Safa bir yazısında Demokrat Parti'yi destekleyen sınıfları şu şekilde sınıflamıştır: *“1. Milli şartlarımızı hesaplamayan mutlak demokrasi hayranları, 2. Hoşnutsuzlar (dar gelirler, yetimler ve dullar, emekliler, hayat pahalılığında çok çekenler, işsizler, toprak veya orman kanunu gibi bazı mevzuattan zarar görenler, istedikleri memuriyet, makam ve mevki ele geçiremeyenler, iktidardaki rakiplerine şahsi kin besleyenler vb.) 3. Yenilikten meçhul bir iyilik bekleyenler, 4.Varlık Vergisi'nin intikam saatinin çaldığına hükmeden bazı azınlık unsurları, 5. En büyük hürriyet düşmanı oldukları halde telkin zehirlerini daha geniş bir hürriyet rejiminde saçacaklarını bilen komünistler, 6. Onların manyetik sahası içine giren ve grev hakkı vaadiyle büyülenen bazı işçiler, 7. Milli istihsal ve milli endüstri aleyhine vereceği neticeleri hesaplamadan daha serbest bir ticarete kavuşmak isteyen bir kısım tüccar, ithalatçı ve ihracatçılar, 8. Çeşitli ırk, din ve mezhep tesirlerinden kendilerini kurtaramayan bir kısım göçmenler, 9. Çeşitli ırk, din, mezhep ve siyasi ideoloji tesirlerinden kendilerini kurtaramayan birçok azınlık unsurları, 10.Doğrudan doğruya Moskof ajanları, 11. Bütün bu grupların ayrı ayrı telkin sahaları içine girip çıkan ve CHP aleyhine aşı üstüne aşı alan masum vatandaşlar¹⁰⁸.”*

Tüm bunların yanında kendisine, toprak dağıtılmasına tepki gösteren bir partiyi, küçük çiftçinin neden desteklediğini anlamak oldukça güçtür. Sanırım II.

¹⁰⁸ *Ulus Gazetesi*, 20 Mayıs 1950.

Dünya Savaşı'nın yükünün büyük bir çoğunluğunu sırtlanmak zorunda kalan köylü, kendisine bu kötü günleri yaşatan CHP'nin karşısında başka seçenek olmamasından dolayı bu partiyi desteklemiştir.

Dörtlü Tahrir'in ret edilmesi ile Demokrat Parti'yi kuran önderlerin yaşam öykülerini incelemek bizim için yararlı olacaktır.

Celal Bayar 1883'te Gemlik Kasabası'nın Umurbey Köyü'nde doğdu. Babası Bulgaristan'dan göç ederek gelmiş bir din adamıdır. Umurbey Köyü'nde ilkokul öğretmenliği Gemlik'te müftülük yaptı. İlköğrenimini köyde tamamlayan Bayar, daha sonra düzenli bir eğitim almadı. Bir süre Bursa'da College Français de l'Assomption isimli Cizvit okuluna devam etti. Abdullah Efendi'den Fransızca dersleri aldı. Gemlik reji mahkemesinde memur olarak çalıştı. Sırası ile Ziraat Bankası ve Deutsche Orientbank'ın Bursa şubelerinde görev yaptı.

Dayısının etkileri sonucunda 1907'de İttihat ve Terakki'nin Küme adlı yeraltı örgütüne girdi. İttihat ve Terakki'nin önce Bursa daha sonra İzmir şubelerinde katib-i mesul (sorumlu yazman) oldu. I. Dünya Savaşı yıllarında Halka Doğru Dergisi'nde Turgut Alp takma adıyla yazılar yazdı. Yunanlıların İzmir'i işgal etme tehlikesi karşısında, işgale direnmek amacı ile İzmir'de toplanan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin ilk toplantısına Bayar'da katıldı. İzmir'in işgali halinde Yunanlılar'a direnmeyi çılgınlık olarak gördüğünü bu toplantı da ifade etti. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Bursa milletvekili olan Bayar, İstanbul'un işgalinden sonra ise gizlice Ankara'ya giderek TBMM'nin Bursa milletvekili oldu.

1921 yılında Ekonomi Bakanlığı'na atandı. Bayar'ı Yeşil Ordu ve Türkiye Resmi Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında da görüyoruz. 1922'de Lozan Konferansı'na katıldı. Kurucuları arasında olduğu İş Bankası'nın genel müdürlüğünü yaptı. 1937 yılında İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilinceye kadar yeniden Ekonomi Bakanlığı yapar. Bayar'ın başbakan olması ile başlayan İnönü-Bayar ekişmesi 1950 seçimleri ile cumhurbaşkanı olmasından sonra artarak devam etmiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁹ ağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1993, s.14.

Adnan Menderes 1889'da Aydın'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası Yunanistan'dan göçmen olarak gelen İbrahim Ethem Bey'di. Annesi Aydın'ın büyük toprak sahiplerinden Hacı Ali Paşa'nın torunudur.

Menderes, ilkokulu Menemen'de okudu. Daha sonra İzmir İttihat ve Terakki Lisesi'nde ve Kızılçullu Amerikan Koleji'nde öğrenimine devam etti. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1916 yılında askere alındı. Kurtuluş Savaşı'nda yedek subay olarak görev aldı. Savaştan sonra çiftliğin başına geçti. Siyasi yaşantısına Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlayan Menderes, partinin kapatılması üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçti. 1931'de Aydın milletvekili seçildi. Milletvekilliği görevine devam ederken Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1945'te Saraçoğlu hükümeti döneminde gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülürken yaptığı muhalif konuşmaları ile kendini tanıttı. Hemen arkasından da istifa ederek Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yerini aldı.

Birçok kişiye göre Menderes'in iki kişiliği vardır. Birincisi alçak gönüllü, sessiz, sıkılgan bir politikacı, diğeri ise dengesiz, hırçın, şiddet yanlısı ve komplekslerini frenleyemeyen bir politikacı. Başbakan olduktan sonra ikinci yönü daha çok ön plana çıkmış CHP ve İnönü'ye karşı nefretini diktatörlüğe soyunarak bastırmaya çalışmıştır. Menderes, CHP dönemi milletvekili iken söylediklerini başbakan olduktan sonra unutmuş ve bambaşka uygulamalara kalkmıştır. “*Ben kendime sabık (eski) başbakan dedirtmem*” diyecek kadar da hırslıdır¹¹⁰.

Fuat Köprülü 1890'da İstanbul'da doğdu. Ailesi sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın soyundan gelmektedir. Orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Hukuk Fakültesi'ne başladıysa da bitiremedi. Fakat edebiyat, felsefe, tarih alanlarında yaptığı çalışmalarla adını duyurdu. Köprülü Türkiye'de bilimsel tarihçiliğin kurucularından biri sayılmakla birlikte Türkoloji alanında uluslararası ün yaptı. Ordinaryüs profesörlüğe kadar yükseldi.

1935'te Kars milletvekili olarak meclise girdi. Dörtlü Takriri imzalaması ile adından söz ettiren Köprülü, Demokrat Parti'nin de Bayar'dan sonra gelen adamıdır. Fakat Bayar 1950 seçimlerinden sonra Köprülü'yü değil de Menderes'i başbakanlığa getirince, Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Menderes'le olan çekişmeleri

¹¹⁰ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s.15.

sonucunda 1957’de Demokrat Parti’den ayrıldı¹¹¹. Demokrat Parti’deki tüm siyasi yaşantısı boyunca yapmaya çalıştığı tek şey, partiye solcuların sızma olasılığını engellemeye çalışmak oldu.

Refik Koraltan 1889’da Divriği’de doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirdi. Bursa’da savcı yardımcılığı, Gelibolu ve Karaman’da savcılık yaptı. 1918’de Trabzon polis müdürlüğü yaparken Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne girdi. Kurtuluş Savaşına katılan Koraltan 1920–1935 yılları arasında Konya Milletvekiliği yaptı. İstiklal Mahkemeleri’nde de görev aldı. Çoruh, Trabzon ve Bursa valiliği yapan Koraltan 1943’te CHP İçel Milletvekili oldu. Demokrat Parti’nin kuruluşunda rol oynadı. 1950’de Demokrat Parti iktidara gelince Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na seçildi. Bu görevini 1960 yılına kadar sürdürdü¹¹².

B-DEMOKRAT PARTİ’NİN PROGRAMI

Demokrat Partililer yeni bir parti kurdukları açıklamasını yaptıktan 3 gün sonra yani 7 Ocak 1946’da parti genel merkezinde bir basın toplantısı düzenleyerek, partinin program ve tüzüğünü açıkladılar. Bütün gazetelerin geniş yer verdiği program 85 maddeden oluşup; “genel hükümler ve hükümet işleri” olarak iki bölüme ayrılmıştı¹¹³.

Genel hükümleri içeren birinci bölüm 24 maddeden oluşmaktaydı. Demokrat Partililer birinci maddede; ülkede birbirine saygı gösteren partilerin bulunmasının Türkiye Cumhuriyeti’ndeki demokrasiyi geliştireceğine inandıklarını ve buna hizmet etmek için kurulduklarını söyleyerek programa başlamışlardı. Daha sonraki maddelerde cumhuriyete, demokrasiye bağlılıklarını bildirip, sosyal adaletçi çalışma grupları arasında işbirliğini ve işçilere grev hakkının verilmesini, insan haklarının güvence altına alınmasını ve gizli oy, tek dereceli serbest seçimi savunmuşlardır. Ayrıca yüksek öğrenim dışında kalan devlet memurlarının siyasi faaliyetine ve memleketin bağımsızlığını ve bütünlüğünü bozacak siyasi oluşumlara

¹¹¹ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s.18,19.

¹¹² *A.g.e.*, s.14.

¹¹³ *Ulus Gazetesi*, 8 Ocak 1946, *Vatan Gazetesi* 8 Ocak 1946.

karşı çıkmışlardır. Yine programda M. Kemal Atatürk'ün altı ilkesine olan bağlılığını bildirmişlerdir.

Demokrat Parti'nin ekonomi hakkındaki görüşlerine ise Hükümet İşleri başlığı altındaki ikinci bölümde değinilmiştir. Bu bölüm Sanayi İşleri, Tekel İşleri, Tarım İşleri, Orman İşleri, Maliye İşleri gibi alt bölümlerden oluşmaktadır.

Sanayi İşleri'nde Demokrat Partililer; *“İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışma şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin, yekdiğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün hem de faydalı olduğuna inanıyoruz.”* (M. 43) diyerek ülkede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için özel sektöre duydukları inancı belirtmişlerdir. 45. maddede devlet teşekküllerinin sınırları şöyle çizilmiştir: *“Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek; büyük maden ve orman işletmeleri kurmaktır¹¹⁴.”* Yine bu maddeye : *“Devlet işletmeleri ile benzeri özel işletmeler hiçbir suretle birbirinden farklı muamele göremez.”* İfadesi de eklenecektir. 48. maddede ise devlet teşekküllerindeki verimliliğin artırılması amacıyla devlet işletmelerinin elverişli şartlarla özel teşebbüse devredilmesi istenmektedir¹¹⁵.

Tekel İşleri başlığı altında yine tekel fabrikalarının özel sermayeye devrine şu şekilde değinilmiştir: *“Varidat temini gayesiyle tesis edilerek bizzat devlet tarafından işletilmek suretiyle memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devrine taraftarız.”* (M. 51)

¹¹⁴ *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Ankara, 1952, s. 57–67.

¹¹⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s. 13.

Programda **Ticaret İşleri**yle ilgili olarak tam bir liberal görüş benimsenmiş, 53. maddede: *“Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kati zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır.”* diyerek liberal anlayış doğrultusunda devletin piyasalara müdahale etmeyeceği ifade edilmiştir. 54 maddede: *“Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı, yalnız dar ve sabit gelirlilere zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsal maliyetlerini arttırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticaretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisadi ve mali hayatın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak suretiyle, yaşama standartlarını tabiileştirmeye çalışmalıdır.”* diyerek halkın yaşam standartları yükseltirse ticaretin de canlılık kazanacağı vurgulanmıştır.

Tarım İşleri başlığı altında yer alan 55. maddede memleket kalkınmasının tarım sektörüne dayandırılacağı şöyle ifade edilecektir: *“Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur. Bu sebeple devlet gayretlerinin ‘topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak’ hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.”*

Diğer maddelerde tarımsal kalkınmayı sağlamak amacıyla; çiftçinin gelirinin artırılması için üretim maliyetlerinin düşürülmesi, tarımsal ürünlerin satış fiyatlarının yükseltilmesi gerektiği, çiftçilere iyi tohum, ilaç, makine ve çiftçinin işine yarayacak teknik bilginin sağlanması için devletin acil önlemler alması savunulmuştur. Ayrıca; tarım kredi kooperatiflerinin yanı sıra satış kooperatiflerinin de kurulması, tarımsal kredi miktarlarının arttırılabilmesi için Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması gerektiği belirtilmiştir. Programda kuraklıkla mücadeleden hayvancılığın iyileştirilmesi, tarım aletleri endüstrisinin kurulmasına kadar birçok konu üzerinde durulmasına rağmen çiftçiye toprak dağıtılması konusuna hiç yer verilmemiştir.

Orman İşleri başlığı altında, ormanların milli servet oldukları ve devlet tarafından korunmasının mutlaka gerekli olduğu, hatta köylüye orman ürünlerinin bol ve ucuz şekilde dağıtılması gerektiği savunulurken (M. 68–71) 72. maddede yer

alan: *“Kurulacak önemli tesisleri karşılayacak büyüklükte olmayan ormanlar, devletin sıkı murakabesi altında, özel teşebbüs eliyle de işletilebilmelidir.”* ifadesi ile özel sektörün bu alana da girebilmesi için açık kapı bırakılmıştır.

Demokrat Partililer, **Mali İşlerde** madde 73’te denk bütçe esasını savunduklarını şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Samimilik ve açıklıkla ve çok sıkı bir tasarruf zihniyetiyle tanzim edilmiş denk bütçe, mali siyasetimizin esasıdır...”* 74. maddede ise: *“İstihsalin ve milli gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere, dahili istikrazları ve iktisadi istiklalimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla, uzun vadeli dış istikrazlar yapılmasını, çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz.”* diyerek üretimin artırılması için kullanılacak dış borçlara, özgürlüklerimizi kısıtlamamak şartı ile sıcak baktıklarını söyleyeceklerdir. Bu yaklaşım daha sonraki yıllarda CHP tarafından da benimsenerek uygulamaya konulmuştur. Fakat ne yazık ki uygulama da başarılı olunamaz.

Vergi toplanması işlerinin sosyal adalet kuralları çerçevesinde yapılarak, herkesten geliri doğrultusunda ödeyebileceği kadar vergi alınması istenmiştir. Programda vergilerin daha düzenli toplanması için vergi sisteminin ıslah edilmesi gerektiği böylece yeni vergiler koymadan devlet gelirin artırılabilirliği söylenmiştir. 77. maddede ise: *“Memlekette iş hacmini daraltan, istihsal maliyetlerine doğrudan doğruya tesir yaparak dış piyasalarda mübadeleyi güçleştiren veyahut hayat pahalılığının amillerinden olan vergi ve resimlerde değiştirmeler ve indirmeler yapılmasına ve hayvan vergisinin birden veya tedrici surette kaldırılmasına taraftarız.”* diyerek Demokratlar vergi yükü altında ezilen halkın sempatisini toplamışlardır.

Programda bunlardan başka bayındırlık ve ulaştırma, adalet, eğitim, sağlık ve sosyal meseleler hakkında Demokrat Parti’nin görüşleri yer almaktadır. Daha çok ekonomik konulara yer verilen programın içeriğini genel olarak değerlendirsek; Demokratlar memur kesimin dışında yer alan köylü, işçi, sanayici, tüccar vb. her kesime vaatlerde bulunarak halkın desteğini toplamayı başarmışlardır.

Demokrat Parti’nin hükümet programını açıklamasından sonra bazı kesimler programın CHP programı ile fazlaca benzerlik gösterdiği hatta taklit

niteliğinde olduğu yorumunu yaparken, bazı kesimler ise programı özellikle ekonomiye bakış açısından daha liberal olarak değerlendirir. Programla ilgili dönemin gazetelerinde çok fazla yorum yapılmıştır. Programı en çok övenlerden biri olan Ahmet Emin Yalman; “Demokrat Parti Programını Tahlil” adlı makalesinde: “...öyle iddia edilebilir ki program; bir takım dertlerimizi apaçık gören ve teşhis eden, ilaçlarını hiçbir tereddüde yer bırakmayan bir isabetle gösteren bir vesikadır¹¹⁶.” gibi iddialı sözlerle Demokrat Parti’yi desteklemiştir. Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın ise “Yeni Partinin Teşekkülü” adlı makalesinde: “*Parti programında sözden ziyade tatbikatın kıymeti vardır*¹¹⁷.” diyerek programa daha temkinli yaklaşmıştır.

C-DEMOKRAT PARTİ’NİN CHP’YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Demokrat Parti henüz kurulmamasına rağmen CHP’ye yönelik ilk eleştiriler 21 Mayıs 1945’te mecliste bütçe görüşmeleri yapılırken olmuştur. Daha sonra Demokrat Parti’nin kurucuları arasında yer alacak bazı milletvekilleri hükümeti, bütçe açığı dolayısı ile artan borçlar, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve memurların sefil durumu, karaborsa ve vergi sistemindeki adaletsizliklerden dolayı eleştirmişlerdir¹¹⁸. En büyük tepkiyi ise yukarıda ayrıntıları ile anlatılmış olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu toplamıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun görüşülmesi sırasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları Demokrat Parti’nin kurulmasında etkili olmuştur. Demokrat Parti kurulduktan sonra ise dış politika dışında hemen hiçbir konuda iki parti anlaşmamış ve her fırsatta Demokratlar CHP’yi eleştirmişlerdir. En çokta ülkedeki ekonomik problemleri eleştiri konusu yapan Demokrat Parti, bu sayede yoksulluk nedeniyle zor günler geçiren halkın isteklerini dillendirmiş, aynı zamanda da halkın bu kesimini kendisine bağlamayı bilmiştir.

¹¹⁶ *Vatan Gazetesi*, 8 Ocak 1946.

¹¹⁷ *Tanin Gazetesi*, 10 Ocak 1946.

¹¹⁸ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 9.

1947 bütçesinin tartışıldığı sırada Adnan Menderes, yaptığı konuşmada muhalefetin görüşlerini aktarır. Buna göre ülkedeki bozuk ekonomiyi düzeltmek, özellikle bütçedeki açığı kapatmak için gerekli tedbirler alınmamıştır¹¹⁹. Hükümetin iddia ettiğinin aksine ekonomiyi bozan sadece askeri giderlerin fazla olması değil, devlet memurlarının sayıca fazla olması ve tarımın yeterince desteklenmemesidir.

Adnan Menderes'in açıklamalarına sinirlenen başbakan Recep Peker kürsüye gelerek bu görüşleri “psikopat bir ruhun ifadesi” olarak niteleyince iki parti arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiş¹²⁰, Demokrat Partili milletvekilleri meclisi terk etmişti. 7 Ocak 1947'de yapılan I. Demokrat Parti Kongresi'nde Hürriyet Misakı olarak anılacak olan kararlar alınmış, Demokrat Parti'nin demokrasi yolundaki talepleri kabul edilmezse meclise geri dönmeyeceği ve mücadelelerini halkın içinden yürütecekleri açıklanmıştı. Şubatta yapılan muhtarlık seçimlerinde usulsüzlük yapıldığını iddia eden Demokratlar hükümetle ilişkileri iyice gerip daha sonra da seçim kanunu değişmedikçe milletvekili ara seçimlerine katılmayacaklarını açıkladılar. İki parti arasındaki anlaşmazlık, rejimi tehlikeye düşürecek boyuta varınca Vehbi Koç, Emin Sazak gibi bazı kişiler araya girdiyse de uzlaştırma çalışmaları sonuç vermedi¹²¹.

Bu sefer devreye İnönü girerek önce Demokrat Parti lideri Celal Bayar'la görüştü. Bayar muhalefete yapılan baskıların kaldırılmasını talep etmiştir. Başbakan Recep Peker ise böyle bir baskı olmadığı konusunda ısrarlıdır. Basına verilen demeçlerde ve halka hitaben yapılan konuşmalarda bu ağız dalaşları devam eder. Recep Peker ve Celal Bayar arasındaki sorunlar çözümsüz kalınca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen resmi bir bildiri yayınlamak zorunda kalır. İnönü bu beyannamede önce iki parti arasında yaptığı konuşmaları aktarır ve iktidardan muhalefetin kanun dışı yollara başvurmayacağını, muhalefetten ise iktidarın kendisini yok etmeye çalışmayacağını bilmesini ister. Beyannamenin genelinden Demokrat Parti'ye baskı yapılmadığı sonucu çıkmadığı

¹¹⁹ Hükümete göre bütçe açıklarının ortaya çıkmasının nedeni II. Dünya Savaşı nedeniyle her an savaşa girecekmiş gibi büyük bir ordu beslememizdir. Bu dönemde hem kalabalık bir ordunun giderlerini karşılamak için para harcanmış, hem de bu askerler üretimden uzaklaştığı için gelir azalmıştır.

¹²⁰ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 20.

¹²¹ *A.g.e.*, s. 28.

için bazı çevreler bu olayı İnönü Recep Peker'i gözden çıkardı şeklinde yorumlamıştır¹²². Peker de böyle yorumlamış olsa gerek ki 9 Eylül 1947'de sağlık sorunlarını sebep göstererek istifa eder ve yerine Hasan Saka hükümeti kurulur.

İktidarla muhalefet arasındaki ilişkiler bir süre iyi gitti. Fakat bu durum Demokratların işine gelmeyince iktidara çatmak için fırsat kollamaya başladılar. Aralık ayında mecliste milletvekili maaşlarına zam yapılması gündeme gelince Demokratlar itiraz etmişlerdir. Fakat karar kabul edilince Demokrat Parti'li milletvekilleri zam farklarını partiye bağış olarak verme kararı aldılar. 1948 Kasımına geldiğimizde ise iktidarla yaşadığı sorunlar üzerinden pirim toplamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan muhalefet, iktidarın tasarruf kararlarına milletvekillerinin maaşlarının zamdan önceki haline getirilmesi isteği ile karşılık vermiştir¹²³.

Demokrat Partililer, CHP'ye karşı en yoğun eleştirilerini 1950 seçim çalışmaları sırasında yapmışlardır. CHP'nin seçim beyannamesi yayınlanınca, Demokrat Partililer bunu eski fikirlerin tekrarı olarak yorumlamakla kalmayarak hiçbir zaman uygulamaya da konulmadığını söylemişlerdir. Demokratlara göre bunun nedeni CHP hükümetlerinin, halkın acılarını, sorunlarını anlayamamasıdır ve halka oylarınızı verirseniz sizi yine unutacaklardır demekten çekinmezler¹²⁴.

Seçim çalışmalarının devam ettiği günlerde Celal Bayar, CHP'nin izlediği mali politikadan dolayı hayat pahalılığının arttığını, 1940 yılında 460 milyon olan bütçede 700 milyon borç varken 1950'de 1400 milyon olan bütçede borçların 2 milyarı aştığını söyleyecektir. Ayrıca bütçe her sene 150 milyon açık vermektedir. CHP bu eleştirilere büyük bir ordu beslediği için bütçe açıkları ortaya çıkmıştır diyerek açıklama getirir. Bayar ise: "*Fakat harcamaların çoğunluğu sivil ihtiyaçlara yapılmıştır. Bütçedeki açık Marshall Yardımı ile kapanmıştır. Taşıma su ile değirmen dönmez*"¹²⁵. diyerek karşılık vermiştir. Bayar'a bu konuda katılmamak imkânsızdır. Fakat hiçbir konuşmasında kendi partisinin çözüm yollarını açıklamaz. Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar seçim döneminde yaptığı konuşmalarda kendi ekonomik

¹²² Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 30.

¹²³ *A.g.e.*, s. 38.

¹²⁴ *Zafer Gazetesi*, 8 Mayıs 1950, Celal Bayar'ın Malatya'da ki konuşması; yine bkz. Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946- 1950-1954*, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1999, s. 59.

¹²⁵ *Zafer Gazetesi*, 10 Mayıs 1950, Celal Bayar'ın Bursa'da ki konuşması.

programlarını açıklamak yerine sürekli CHP'nin yapamadıklarını halka anlatarak oy toplama yolunu seçmişti. Bursa'da yaptığı konuşmalardan birinde;

“Bu yıl bütçe açığı istikrar yoluyla değil Marshall yardımından kapanmıştır. Tekrar ediyorum, bütçemiz memleketin takati ile mütenasip değildir. Taşıma su ile değirmen dönmez. Şimdi bize yol gösteriniz diyorlar. Dört seneden beri bu yolu göstermekteyiz. Devlet ağır yükler altında çok pahalı bir devlet idaresi haline getirilmiştir. DP bunun hal yolunu biliyor. Yaparlarsa teşekkür ederiz. Yapamadıkları takdirde onu milletin takdirine bırakarak işi ehline terk etmelerini isteriz¹²⁶.” demiştir.

Demokrat Partililer, CHP'nin devletçilik anlayışını da sık sık eleştiri konusu yaparlar. Menderes'e göre: *“Devletçilik tek parti zihniyetinin iktisadi sahaya intikalinden ibarettir. Halk Partisi, devletçilik şartları arasında halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen haline gelmiştir¹²⁷.”*

Adnan Menderes bir konuşmasında da hükümetin takip ettiği ekonomik politikayı şöyle eleştirir: *“Halk Partisi'nin devletçiliği bir programsızlık haline götürülmektedir. Halk Partisi, devletçiliğini iktisadi sahada bir nevi otorite kurmak ve hakimiyet tesis etmek maksadıyla kullanmıştır. Memlekette ziraatın, sanayin, küçük sanatkarların, münakale ekonomisinin yerleri ve ölçüleri iyice tayin edilmeden devletçe girilen işlerden hayır gelmez¹²⁸.”*

Bu eleştirilere İsmet Paşa: *“Bu tesisleri satın alabilecek özel sermaye memlekette vardı da biz onlara bırakmayarak devlet olarak mı üstlendik? Keşke o özel sermaye bulunsaydı da, biz oraya yatırdığımız parayı başka yerde kullanabilseydik. Bu bir zorunluluğun neticesidir. Ya yabancı şirketler devam edecekti, ya devlet alacaktı¹²⁹.”* diyerek cevap vermiştir.

7 Eylül kararları da Demokrat Parti tarafından her fırsatta eleştirilir. Seçim döneminde bunu çok iyi kullanan Celal Bayar 29 Nisan 1950 günü Düzcce'de halka

¹²⁶ Nazım Sevgen, *Celal Bayar Diyor ki*, Tan matbaası, İstanbul, 1952, s. 418.

¹²⁷ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 30.

¹²⁸ Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (Aralık 1933-Mart 1950)*, C. I, Demokratlar Kulübü yay., Ankara, 1991, s. 180.

¹²⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 45.

hitaben yaptığı bir konuşmada: “*Hükümetin takip ettiği mali politika sağlıklı değildir. Bunun en güzel kanıtını ise 7 Eylül kararları oluşturur. Türk lirasının değeri bu kararlarla birlikte düşmüş ve dış borçlar toplamı iki milyarı aşmıştır. 1946’dan 1948’e kadar ithal mallarının bedeline fazladan 791 milyon lira vermiş bulunuyoruz*¹³⁰.” der. Yine bir başka konuşmasında: “*Borçların ödemesinde 300 milyon lira fazladan para ödenmiştir*¹³¹.” diyerek halka CHP’nin devalüasyon kararının bütçeyi ne kadar zor durumda bıraktığını açıklar.

Demokrat Parti’nin eleştirileri iktidara geldikten sonra da devam eder. İktidara geldikleri ilk aylarda toplanan meclis divanı; CHP döneminde devletin ileri gelenlerinin yaptığı lüks harcamaların giderleri arttırdığını söyleyerek, iki otomobilin maliyeye geri verilmesini kararlaştırır. Bundan başka hükümet cumhurbaşkanına ait olan Beyaz Tren ve Savanora yatının artık kullanılmayacağını açıklar. Fakat ilerleyen günlerde bu treni eskiye oranla daha yoğun şekilde Celal Bayar kullanır. Savanora’yı ise sadece kendileri kullanmakla kalmamış Irak Kralı Kral Faysal’a bile kullanması için tahsis etmişlerdir¹³².

D-DEMOKRAT PARTİ’NİN EKONOMİK VAATLERİ VE HÜKÜMETİ KURMASI

1- Seçim Öncesi Toplum Kesimlerine Ekonomik Vaatleri

İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki birçok aydın Türkiye’de sorunların çok partili sisteme geçilirse daha kolay çözüleceğine inanıyordu. Bu nedenle de başından beri söylediğimiz gibi Demokrat Parti’nin kurulmasına sıcak baktılar. Ne var ki çok partili sisteme geçilmesinden sonra bile bazı parti mensuplarının tek parti zihniyetini devam ettirmeleri ayrıca polis ve jandarmanın halk üzerinde uyguladığı baskıcı rejim halkı muhalefete iyice yaklaştırmıştır.

Demokrat Partinin temsil ettiği toplumsal sınıfa bakacak olursak sanırım uygulayacakları seçim programını ve daha sonraki çalışmalarını daha iyi anlarız.

¹³⁰ Özel Şahingiray, *a.g.e.*, s. 51.

¹³¹ *A.g.e.*, s. 61.

¹³² Metin Toker, *a.g.e.*, s. 46.

Demokrat Parti savaş sonrasında zenginleşen tüccarlar ve büyük toprak sahiplerinin, Halk Partisi'nin toprak reformu gibi kendi çıkarlarına zarar verecek girişimlerine karşı alternatif bir güç olarak doğmuştur¹³³. Cem Eroğul'un bu tespitine toprak dağıtımından memnun olmayan köylüleri, laiklik ilkesinden hiç hoşnut kalmayan dini liderleri, Varlık Vergisi dolayısı ile iktidardan uzaklaşan gayrimüslimleri ve 27 yıl süren CHP yönetiminde hayal kırıklıklarına uğrayan herkesi eklemek yanlış olmaz. Zaten Demokrat Parti'nin 24 Nisan 1950'de açıkladığı milletvekili aday listesindeki meslek dağılımına baktığımızda da her kesimden insanın olduğunu görmekteyiz¹³⁴. CHP'nin listesi ile karşılaştığımızda ise DP listesinde çiftçi ve tüccarlara daha çok yer verilmiştir.

1950 seçimlerinin Mayıs ayında yapılacağı kesinleşmesine rağmen Demokrat Parti seçim çalışmalarına ancak Nisan ayı gibi başlayabilecektir. Bu durum CHP tarafında Demokrat Parti'nin bir programı yok şeklinde yorumlanır. Ulus Gazetesi'nde bir CHP'li bunu şöyle ifade edecektir:

“Demokrat Parti'nin program diye ilan ettikleri metin, yıllarca Halk Partisi programını okuya okuya hatırlarında kalmış olan bilgilerin başka bir ifade ile tekrarlanmasından ibarettir¹³⁵.”

Seçim beyannamesi ise Ulus Gazetesi'nin verdiği habere göre İnönü'nün ısrarı üzerine, seçimden altı gün önce yani 8 Mayıs 1950'de açıklanmıştır¹³⁶. Beynamede DP'nin ekonomi politikasına çok az değinilirken, daha büyük bir bölüm CHP'nin programını eleştirmeye ayrılmıştır. Hatta Demokratlar seçim çalışmalarını tamamen iktidarın eksikleri üzerinden yürütecektir dersek sanırım yanlış olmaz.

Beyannamenin ilerleyen bölümlerinde Demokrat Parti; CHP'nin tarım alanında izlediği politikanın yanlışlığı yüzünden üretimde artışın sağlanamadığını belirtmiştir. Bununla bağlantılı olarak dış ticaret hacmi de artmamıştır. İzlenen

¹³³ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 49.

¹³⁴ Listede milletvekili adayı olarak 88 avukat, 69 memur, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 19 eğitimci, 18 gazeteci, 12 bankacı, 2 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 sanayici, 3 işçi, 1 vaiz, 1 müftü, 1 veteriner, 1 kimyager, 1 şair yer almıştır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1950.

¹³⁵ *Ulus Gazetesi*, 8 Nisan 1950.

¹³⁶ *Ulus Gazetesi*, 8 Mayıs 1950.

devletçilik politikası dolayısı ile Halk Partisi'nin özel teşebbüsü daralttığını ve köy ekonomisine de zarar verdiğini iddia etmektedir. Çözümü ise seçim beyannamesinde şöyle dile getirir: “Alınacak ilk tedbirler, devlet bütçesini iktisadi bünyesinin takati ile mütenasip hale getirmek bütçeler dışında ve bir nevi vergi şeklinde devletin milli ekonomiye tahmil etmekte olduğu külfetleri asgari hadde indirmek, devlet masraflarında sıkı tasarruflar yaparak hem bütçede hakiki muvazene temin etmek, hem de tasarruf yolu ile elde edeceğimiz imkanları tercihen doğrudan doğruya istihsalimizi arttıracak en verimli sahalarda kullanmaktan ibarettir.

Milli sermaye ve hususi teşebbüsün çalışma teminatı noksan ve inkişaf imkanları mahdut olan bir memlekette dıştan sermaye gelmesini beklemek hayalden ibaret olur. Halbuki dıştan gelecek olan teşebbüs, sermaye ve ileri tekniğe şiddetle muhtaç bulunuyoruz...

İktisadi ve mali sahalarda takip edeceğimiz yolun, memleketin iktisadi cihazlanmasını süratlendireceği, istihsal ve milli geliri arttırarak umumi hayat standardını yükselteceği muhakkaktır... Demokrat Parti, mazinin acı tecrübelerini ve iktidarın mütemadi hatalarını tamamiyle realist bir görüş ile ve yepyeni bir zihniyetle ele almak azmindedir...¹³⁷”

Yine iktisat politikalarına bakıldığında daha çok kendisine destek veren bu sınıfa hizmet ettiğini görürüz. Tarım sektörüne öncelik verilmesi büyük toprak sahiplerinin kredi, ucuz tohumluk, tarım araçları ve yüksek tarım fiyatlarından yararlanması demektir. Topraksız, yoksul köylü karşısında ise toprak dağıtımını yerine bol bol ucuzluk sloganını kullanarak bu insanları partiye bağlamışlardır¹³⁸.

Bunların yanı sıra fakir halkı kendine bağlamak için Demokrat Parti'nin yaptığı en önemli işlerden birisi de bütün yurttaki ocak- bucak teşkilatı denilen sistemi kurması olacaktır. Bu sistem sayesinde parti halkın ayağına gitmiş ve onlarla bütünleşmiştir. Başka bir deyişle siyaseti sosyalleştirmiştir¹³⁹. Seçim söylemlerinde basit bir köylünün bile parti liderlerinin kapılarını her istedikleri zaman

¹³⁷ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara Maliye Enstitüsü yay., Ankara, 1963, s.115–116.

¹³⁸ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 34.

¹³⁹ Şule Sevinç Kişi, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950–1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 133.

çalabileceklerini belirtirler. Gerçekten de 1950 seçimlerinden sonra köydeki jandarma baskısı sona ermiş ve hükümet halkın ayağına kadar inmiştir¹⁴⁰. Böylelikle CHP dönemindeki otoriter devlet düzeni yıkılmış halkla kopukluk giderilmiş ve halk siyasetin içerisine çekilmiştir. Bu halkın kendini yönetimde etkin hissetmesini sağlayarak, kendine olan güvenini arttırmıştır. Yine köylüye kendini hor görmeyecek bir devlet anlayışı, öğrencilere dernek kurma hakkı, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik hakkı, basın ve aydınlara fikir hürriyeti vereceklerini¹⁴¹, hatta şarka bir üniversite kurmak kararında olduklarını açıklar¹⁴².

Celal Bayar bir konuşmasında dünyada sanayinin önemini vurguladıktan sonra ülkedeki işsizliğin el sanayine önem verilmekle çözülebileceğini vurgulayarak şunları söyler: “*Tezgah sahiplerine en iyi ipliği, en iyi boyayı temin etmek ve istihallerini (üretimlerini) piyasada onların menfaatine göre kıymetlendirmek bu memlekette milyonlarca insanı refaha kavuşturacaktır*”¹⁴³. İşçilere gelince; işçi sendikalarına grev hakkı tanınması gerektiği her fırsatta söylendiği gibi parti programında da buna yer verilmiştir. Fakat ileriki dönemde sorunlarla karşılaşmamak için bu maddenin kesin sınırları çizilir. Programda “*Her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz*” şeklinde yer alır¹⁴⁴. Mecliste bu görüşlerinden dolayı komünist damgası yiyen DP zaten samimi olmadığı görüşlerini “*Grev keskin bir silahtır, acemi insanların elinde felaket getirebilir, hiçbir zaman başıboş bırakılmamalıdır.*” gibi açıklamalarla yumuşatır. Demokrat Parti özellikle seçim öncesinde vaat ettiği grev hakkını iktidarı döneminde vermeye hiçbir zaman yanaşmamıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelmelerinden sonra ülkede sınıf mücadelesi düşüncesinin geliştirilmesi istenmemiş ve her fırsatta önlenmiştir¹⁴⁵. Demokrat Parti işçi ücretlerinin enflasyon karşısında eridiğini de sık sık tekrar ederek bu sınıfı da kendine bağlamasını bilmiştir.

¹⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964*, 3.cilt, 6.basım, Remzi yay., İstanbul, 2000, s. 148.

¹⁴¹ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁴² *Zafer Gazetesi*, 7 Mayıs 1950, Celal Bayar’ın Diyarbakır ve Elazığ’da ki konuşması.

¹⁴³ *Zafer Gazetesi*, 30 Nisan 1950, Celal Bayar’ın Kastamonu’da ki konuşması;yine bkz. Özel Şahingiray, *a.g.e.*, s.46.

¹⁴⁴ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 34; yine bakınız; Metin Toker, *a.g.e.*, s.46.

¹⁴⁵ Örneğin; 1952 Mayıs’ında İstanbul Tekstil Sendikası’nın mitingi ve İzmir temizlik işçilerinin grevi DP hükümeti tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır.

Nabza göre şerbet verme deyimi Demokrat Parti'ye nasıl da uymaktadır. Köylüyü, işçiyi, öğrenciyi hatta aydınları iktidara geldiğinde unutacağı vaatlerle kendine bağlayan parti yöneticileri, aynı yöntemlerle gayrimüslim vatandaşları da partide tutar. Öyle ki Celal Bayar İstanbul'da Varlık Vergisi diye alınan paraların kendilerine geri verilip verilmeyeceğini soran gayrimüslim demokratları yuvarlacık laflarla geçiştirmiş, fakat onlarda bu ümidi besli tutmaya ve DP'nin yanında kalmalarını sağlamaya çalışmıştır. O kadar ki en sonunda, Maliye Bakanlığı bir tebliğ yayımlayarak bu yoldaki şayiaları yalanlamak mecburiyetinde kalır¹⁴⁶.

Demokrat Parti'nin 1947'de toplanan genel kongresinde, devletçilik konusunda Celal Bayar'ın görüşleri benimsenmiştir. Fakat tüm Demokrat Partili delegelerin aynı görüşte olduğunu söylememiz sanırım doğru olmaz. Çünkü görüşmelerin yapıldığı gün 906 delegeden sadece 100 tanesi kongre salonunda tartışmaları izlemekteydi¹⁴⁷.

Yabancı sermayenin iş emniyetinin olmamasından dolayı ülkeye gelemediğini hatta ülke bankalarında bulunan paralarında bu nedenden piyasaya çıkarılmadığını söyleyen Celal Bayar iş başına geldiklerinde bu sorunu ortadan kaldırarak vatandaşlara geniş çalışma alanı açacaklarını söylemektedir¹⁴⁸. Kamuya ait olan kurum ve işletmeleri iktidara geldiklerinde özelleştireceklerini ve kalkınmaya kırlardan başlayacağını vaat ediyordu. Daha sonraki yıllarda partinin önderleri iktisadi kalkınma felsefesini her mahallede bir milyoner yaratmak olarak özetleyeceklerdir¹⁴⁹. Fakat yönetimi devraldıklarında iktisadi gücü ellerinde bulundurarak daha güçlü olacaklarını fark etmişler ve ekonomide devletin rolünü arttırmışlardır¹⁵⁰.

Demokrat Partinin yönetim kadrosu hiçbir zaman irticadan yana değildir. Fakat seçim öncesi dönemde oy toplamak ve ne yazık ki sonrasında da halkın desteğini kaybetmemek için devlet düzenini tehlikeye sokmamak şartı ile buna göz yumacaklardır. Demokrat Parti yöneticileri seçim propagandalarında Türkçe ezandan

¹⁴⁶ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁴⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. baskı, Afa yay., İstanbul, 1996, s. 245.

¹⁴⁸ Özel Şahingiray, *a.g.e.*, s.46.

¹⁴⁹ Ercan Kumcu, Şevket Pamuk, *Artık Herkes Milyoner Hürriyet Sayfalarından Ekonominin 50 Yılı*, 2. baskı, Doğan yay., İstanbul, 2001, s. 9.

¹⁵⁰ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 1.baskı, Homer yay., İstanbul, 2003, s. 81.

Arapça ezana geçilmesi konusunda vaatlerde bulunmuşlar daha sonra bu vaatlerini yerine getirmişlerdir¹⁵¹.

Demokrat Parti liderleri seçim propagandalarını yaparken son söz olarak seçmenlere memleketin şu andaki durumundan memnunsanız oylarınızı iktidar partisine veriniz, yok memnun değilseniz Demokrat Parti'ye veriniz¹⁵² diyerek oylarını arttırmışlardır. Bu söylem ülkenin içinde bulunduğu zorluklardan dolayı sefil durumda olan halkı çok fazla etkilemiştir.

Özetlemek gerekirse Demokrat Parti, halka daha çok özgürlük, ekonomik refah, ekonomik liberalizm, siyasal bir kimlik, pek çok konularda eşitlik, baskısız, işkencesiz bir yönetim ve insan haklarının tümünü vaat etmiştir.

2- Hükümeti Kurması ve Hükümet Programı

14 Mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Parti kazanır¹⁵³. Aslında verilen oylara baktığımızda iki partinin aldığı oylar arasında, yaklaşık %14 oranında bir fark olmasına rağmen, seçim sisteminin basit çoğunluk oyu sistemi ile yapılması sonucu meclisteki sandalyelerin %84'ünü Demokratlar alırlar. Böylece Türkiye'de bir ilk gerçekleşmiş, adil ve özgürce yapılan seçimler sonucunda iktidar el değiştirmiş ve CHP'nin 27 yıllık iktidarı sona ermiştir. Birçok kişi CHP'nin seçimi kaybetmesine rağmen iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmayacağını düşünüyordu. Fakat İnönü bırakın diktatörleşmeyi seçimlere itiraz bile etmemiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından TBMM, 22 Mayıs 1950 tarihinde meclisin en yaşlı üyesi olan Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın başkanlığında toplandı¹⁵⁴. Aynı gün yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Celal Bayar 387 oy alarak¹⁵⁵ cumhurbaşkanı olurken başbakanlığa Adnan Menderes getirildi. Yine meclis başkanlığına Refik Koraltan, meclis başkan vekilliklerine ise Sıtkı Yırcalı,

¹⁵¹ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 1.cilt, 1. baskı, yayına hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005, s. 458.

¹⁵² *Zafer Gazetesi*, 30 Nisan 1950, Celal Bayar'ın Bolu'da ki konuşması; yine bkz *Zafer Gazetesi*, 8 Mayıs 1950, Celal Bayar'ın Malatya'da ki konuşması.

¹⁵³ Demokrat Parti seçime katılan 7.916.091 kişinin 4.242.831'inden oy alarak (%53.59) meclise 408 milletvekili getireceklerdir. *Ayın Tarihi*, Mayıs 1950.

¹⁵⁴ *Ayın Tarihi*, Mayıs 1950.

¹⁵⁵ 22 Mayıs 1950 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde toplam 453 kişi oy kullanmıştır.

Hulusi Köymen ve Fuat Hulusi Demirelli getirildi. Böylece Demokrat Parti resmen iktidarı devralmış oldu.

Demokrat Parti'nin seçimler sonrasında CHP'nin 27 yıllık iktidarını devirerek yönetimi ele alması birçok kişi tarafından ihtilal olarak değerlendirilecektir. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam adlı eserinde: *“1950 Türkiye'sinde hem de normal seçimler yolu ile sular dalgalandı. Suların dibinden suların yüzüne yeni insanlar yeni davalar çıktı. Evet, yeni insanlar ve yeni davalar. 1923'den beri süregelen nizam-ı alem başka bir nizam-ı aleme döndü. Bu bir ihtilal mi idi? Bu inkılap mı idi? ... Bu seçim zaferine derhal geniş manalar verdiler: Beyaz ihtilal... Bütün inkılapların en önemlisi 14 Mayıs inkılabıdır! Eh gidenlerde ihtilaller, inkılaplar yolu ile gelmemişler miydi? ... 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'de olan acaba bir Beyaz İhtilal miydi? Sanıyorum ki evet...”¹⁵⁶* diyerek iktidarın değişmesini ihtilal olarak yorumlar.

DP'nin hükümet programı ise iktidarı resmen devralmalarından 5 gün sonra yani 29 Mayıs 1950'de meclise sunuldu. Programın birinci bölümü CHP'nin icraatlarını eleştiriye ayrılmıştı. Bu bölümde CHP iktidarından şikayet edilerek: *“Memleketimizin geniş imkanlarıyla yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa uzun yılların beyhude israf edilmiş olduğu ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğu görülmektedir.”* sözleri ile CHP'nin ülkenin ilerlemesini engellediği iddia ediliyordu. İkinci bölümde ise Demokrat Parti'nin programında belirtilen ilkeler doğrultusunda hükümetin hedefleri anlatılmaktadır. Hayatın ucuzlatılması, üretim hacminin arttırarak işsizliğin azaltılması, devlet işletmelerinin uygun koşullarda özel sermayeye devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve bunların sonucunda hayat standartlarının yükseltilmesi ekonomik alandaki hedeflerdir¹⁵⁷. Ayrıca, kalkınmayı finanse etmek için iç kaynakların yanı sıra dış kaynaklardan da yararlanılacağı söylenmiştir. Aslında bu sadece Demokrat Parti'ye has bir ekonomi politikası değildir. CHP'nin hazırlattığı 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı) ile yakın benzerlikler

¹⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵⁷ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 56.

göstermektedir. Fakat plan CHP döneminde uygulanamamıştır. DP döneminde ise bu planın çok üstünde hedeflere ulaşılmıştır¹⁵⁸.

Menderes Hükümeti, programında muhalefet yıllarındayken şikayet ettikleri CHP'nin devletçi politikaları yerine özel teşebbüse öncelik veren kendi politikalarına yer vermiştir. Bu anlayışı programda şu şekilde ifade etmişlerdir: *“İktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir... Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, amme hizmeti gören ve ana sanayiye taalluk edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışacağız...”*

Tarım İşlerine gelince; Demokrat Parti, programında önceliği sanayiye değil de tarım sektörüne vereceğini açıklar. Tarım alanında gelişmenin sağlanabilmesi için Ziraat kredilerinin arttırılması, tarımda makineleşmenin sağlanması, hastalık ve haşerelerle mücadele edilmesi, köylüye iyi tohum verilmesi gibi konular programa alınır. Yine sulama işlerine önem verilmesi, çiftçiyi topraklandırma işinin hızlandırılması, bütçede ziraata ayrılan pay ile Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılması sağlanacaktır.

Programda maliye alanında denk bütçeyi hedeflediklerini, bunu da adil bir vergi sistemi uygulayarak gerçekleştireceklerini; bu adil vergi sistemi sayesinde muamele, yol, hayvan vergilerinde ve bazı tekel maddelerinin fiyatlarında da indirimler yapılabileceğini belirtirler. Hükümet programında denk bütçe öngörülmesine rağmen uygulanan ekonomik politikalar neticesinde 1951 yılında 232 milyon lira bütçede açık çıkmıştır. Açığı gizlemek için bütçeyi maaş masrafları ve tesis masrafları olarak iki cetvel şeklinde göstereceklerdir. Demokrat Parti sadece yatırım bütçesinde açık olduğunu söyleyerek muhalefeti oyalamaya çalışmıştır. 1951 yılında çıkan bütçe açığını azaltmak için Demokrat Parti konut zammını, doğu

¹⁵⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 2. baskı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yay., Ankara, 1981, s.24.

bölgelerinde görevli memurlara yapılan yakacak zammını kaldırır. Daha önceki hükümetler tarafından doğu bölgelerindeki illerin kalkınması için bütçeye konulan yatırım tahsisatı yeni hükümet programında iptal edilmiştir¹⁵⁹.

Menderes Hükümeti programında ulaştırmada önceliğin karayollarının yapımına verileceğine, bayındırlıkta lüks ve israftan kaçınılacağına, sağlık ve eğitim alanında iyileştirmeler yapılacağına da yer verilmiştir.

I. Menderes Hükümeti'nin programına genel olarak baktığımızda ülkedeki ekonomik sorunların tespitinin yapıldığını, çözüm olarak da daha çok liberal yaklaşımlara yer verildiğini söyleyebiliriz. CHP programlarından farkı ise Sanayi yerine tarımsal kalkınmaya öncelik verileceğinin ve devlet kuruluşlarının uygun koşullarda özel teşebbüse devredileceğinin açıklanmasıdır. CHP programları ile bazı noktalarda ayrılan yeni programa ilk eleştiriyi, muhalefet adına söz alan Faik Ahmet Barutçu yapmıştır. Barutçu meclisteki konuşmasında programın yeterince açık olmadığını, bir şeyleri başaracağından emin olmayan insanların baştan mazeretler üretmesi gibi Demokrat Parti programının da mazeretlerle dolu olduğunu ifade etmiştir. Ulus Gazetesi yazarı Yavuz Abadan ise bir makalesinde: *“Her şeyden önce açıklamak isteriz ki, ana hatlarıyla yeni hükümetin programı, bütün iyi niyetlerimize ve başarı dileklerimize rağmen, bizi hiç de beklediğimiz bir hayal kırıklığına uğratmıştır... Yeni hükümetin programı, müspet hedeflere yönelen açık bir icraat planı olmaktan ziyade, başarısızlık ihtimalinin müphem mazeretlerini şimdiden belirtmekle fayda uman bir şikayetname mahiyetini taşıyor¹⁶⁰.”* diyerek muhalefetin hoşnutsuzluğunu dillendirmiştir.

3- Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne Bakışı

Demokrat Parti programının CHP'ninkilerden en belirgin farklılığının, özel sektöre ağırlık verileceğinin belirtilmesi olduğunu söylemiştik. Özel sektörü ülke ekonomisinde daha etkin hale getirebilmek için yapılan çalışmalardan biri devlet teşekküllerinin özel sektöre devredilmesiydi. Özel sektörün ülkedeki devlet

¹⁵⁹ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 1.cilt, 1. baskı, yayına hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005, s. 470.

¹⁶⁰ *Ulus Gazetesi*, 1 Haziran 1950.

teşekküllerini satın alabilmesi veya yeni işletmeler kurarak üretim yapabilmesi için birikimlerinin olması gerekir. İsmet İnönü CHP'nin özel sektöre karşı olmadığını fakat kendi iktidarları döneminde ülkede özel teşebbüs kuracak zengin olmadığı için devletçilik politikasının zorunluluktan benimsendiğini defalarca belirtmiştir. İşte Celal Bayar, CHP döneminde var olmayan özel sermaye birikiminin, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllarda oluştuğunu düşünüyordu. Böylece devletin elindeki sanayi tesislerini özel sektöre devredecekler, elde edilen para ile de başka alanlarda yatırımlar yaparak işletmeye başlayacaklardı. Daha sonra bunları da satın yeni yeni tesisler yaparak ülkenin kalkınmasını bu şekilde sağlamayı amaçlamışlardı.

I. Menderes Hükümeti'nin programında devlet teşekküllerinin özel sektöre satılacağı belirtilmesi, muhalefet tarafından şüphe ile karşılanır. Hüseyin Cahit Yalçın bir makalesinde: *“Bu fabrikaların elden çıkarılmalarını icap eden ciddi ve mübrem sebepler nelerdir? Bu fabrikalar zarar mı ediyorlar? Kar getirmiyorlarsa Ankara'nın ve İstanbul'un bazı büyük - ve muhakkak demokrat- sermayedarları neden gözleri parıldaya parıldaya şimdiden paçaları sıvamışlar ve hazırlığa geçmişler? Fabrikalar kar getirmiyorlarsa onların devlet tarafından feda edilmeleri için sebep nedir? Hususi teşebbüse bu milletin malı, dostu ve emektarı bu hayırlı müesseseler mi engel oluyor¹⁶¹.”* diyerek fabrikaların satılmasındaki asıl niyetin Demokrat Parti içerisinde yer alan bazı kesimlere rant sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Hükümet kamuoyunda oluşan endişeleri gidermek için bir açıklama yapmak mecburiyetinde kalır. Hükümet adına konuşan İşletmeler Bakanı Muhlis Ete, devlet işletmelerinin özel sektöre devri konusunda henüz bir çalışma olmadığını, satılması gündeme geldiğinde ise satış koşullarının devletin lehine olacak şekilde sıkı denetimlerden geçirilerek belirleneceğini söylemiştir.

1950 yılının Haziran ayında bu açıklamaları yapan bakan Temmuz ayına gelindiğinde devlet elinde bulunan bazı fabrikaların hususi teşebbüse devredileceği haberini verir. Buna göre, satışlara ilk önce toprak sanayinden tuğla, kiremit ve çimento fabrikalarından başlanması planlanmıştır. Daha sonraki aylarda Sümerbank'a ait bazı fabrikaların, Etibank'a ait madenlerin, Gümrük ve Tekel Bakanlığına ait bazı fabrikalarla, Tarım ve İşletmeler Bakanlığına bağlı bazı

¹⁶¹ *Ulus Gazetesi*, 5 Haziran 1950.

işletmelerin de özel teşebbüse devri yolunda hazırlıkların yapıldığı açıklanmıştır. Bu açıklamalar üzerine gazetelerde fabrikaların birkaç sermayedar tarafından kapatılacağına dair tartışmalar başlar. İşletmeler Bakanı Muhlis Ete tartışmalarını engellemek için; “ *...Binaenaleyh işletmelerin birkaç sermayedar tarafından kapatılması mevzu bahis olamaz. Hissedarlar arasına devlet ve işletmeler teşkilatında çalışan memur ve işçiler de dahil olabilecektir. İşletmelerin devrinde bu mevzuda vukufu bulunan işçileri ve makineleri istismar etmeyecek olan müteşebbisler tercih edilecektir. Biz milletin parasıyla kurulan işletmeleri, yine milletin menfaatleri uğrunda daha rasyonel çalıştırmak üzere hazırlıklar yapıyor, tedbirler alıyoruz...*¹⁶²” şeklinde açıklama yapsa da Ekim ayında Sümerbank’ın Ceyhan’daki çırçır fabrikasının satılması ile anlamsızlaşır. Çünkü fabrika 450.000 TL’ye Ceyhan’un ileri gelenlerinden DP Seyhan Milletvekili Tevfik Coşkun ile akraba ve dostlarının ortak kurduğu bir şirkete satılmıştır. Ödeme ise 250.000 TL’si peşin, geri kalanı taksitler şeklinde olmuştur.

Bu satış üzerine Hüseyin Cahit Yalçın Ulus Gazetesi’nde yazdığı makalede: “*Ne diyelim, mübarek olsun! Demokratlar seçimlerde bu kadar uğraştılar, ter döktüler, ufak tefek masraflarda bulundular. Elbette mükafatını bekleyeceklerdi ve buna nail olacaklardı. Şahsi teşebbüs, ferdi hürriyet ve liberalizm namına DP’nin kazandığı zafer artık birer hayat ve hakikat sahasına geçiyor ve sermayedar bostanlarını suluyor demektir. Rahmetli fabrika pek mühim bir şey gibi görünmüyor, çurçur kabilinde kalıyor ama bunun ilk turfanda olduğunu ve arkasının çorap söküğü gibi geleceğini tahmin edebiliriz...*¹⁶³” dese de satışların arkası gelmemiştir. Sadece kamu hizmeti gören bazı kuruluşlara özel teşebbüs ortaklığı sağlanmıştır. Örneğin, katma değer bütçesi ile idare edilen Devlet Deniz Yolları, bir yasa ile anonim şirket statüsünde bir bank haline getirilmiş ve buna özel sermayenin ortak olması sağlanmıştır. Devlet Hava Yolları ise yabancı sermaye ortaklığı sağlanarak Türk Hava Yolları’na dönüştürülmüştür.

Başlangıçta devletin kurduğu Kamu İktisadi Teşekkülleri’ni (KİT) özel sektöre satmak niyetinde olduğunu açıklayan hükümet, özellikle 1953 ve sonrasında

¹⁶² *Zafer Gazetesi*, 12 Eylül 1950.

¹⁶³ *Ulus Gazetesi*, 25 Ekim 1950.

KİT'lerin sermayelerini arttırmış ve yeni yeni KİT'ler oluşturmuştur. Kısacası Menderes, hükümet programının tam tersi yönde hareket ederek, özel kesime öncelik veren ekonomi politikasının egemen olduğu bir dönemde kamu kesiminin payını büyütülmüştür. Menderes'e bunun nedeni sorulduğunda KİT'leri satın alacak özel sermayenin bulunmadığı gibi asılsız açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalardan sonra bazı karlı fabrikalara müşteri çıkmasına rağmen satış gerçekleşmez. İşletmeler Bakanı Muhlis Ete bu konuda şunları söyler: *“Elverişli şartlar altında satışa çıkarılacak olan işletmelerin hisseleri mahdut ellerin egemenliğindeki muvazaa şirketlerinden ziyade büyük halk topluluklarının katıldığı gerçek anonim şirketlere devredilsin istiyoruz”*¹⁶⁴. Hükümet bu şekilde konuyu geçiştirmeye çalışır.

Ahmet Kılıçbay'a göre KİT'leri satmak istenmemelerinin nedeni: *“Devlet bürokrasisinin gelenekleri ve kendi kurdukları işletmeleri koruma eğilimleri”* dir¹⁶⁵. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk ise bunu: *“Temel neden, hükümetin ekonomik gelişmeyi KİT aracılığıyla sağlamak zorunda kalmasıdır... Kaldı ki özellikle o yıllarda, özel girişimciler devlet desteğini, kamu olanaklarından yararlanmayı, onun yerini almaya tercih etmek durumundaydı. Basit bir benzetme ile eğer komşunuzun ineğinin sütü size veriliyorsa, ineği satın almanın anlamı yoktur...”* şeklinde açıklamıştır¹⁶⁶.

KİT'ler satılmamıştır ama devlet ticaret yapmaz gibi bir anlayışla kamu kesiminin ürettiği malların ticareti özel sektöre bırakılır. Bu doğrultuda perakende satışların yapıldığı Sümerbank satış mağazası başta olmak üzere kamusal satış birimleri kapatılınca piyasada mal darlığı görülmeye başlamıştır. Demokrat Parti, yeni fabrikaların yapılabilmesi için mali kaynak yaratmak, böylece ekonomik kalkınmayı hızlandırıp halkın refah düzeyini yükseltmek gibi iyi niyetlerle Devlet Teşekküllerini özel sektöre satmak istemişse de başarılı olamamıştır. Uygulanan yanlış politika sonucunda oluşan mal darlığı halkı zor durumda bıraktığı için bu mağazalar yeniden açılacaktır¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 97-98.

¹⁶⁵ Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, 5. baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1994, s.104.

¹⁶⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 89.

¹⁶⁷ *A.g.e.*, s. 90.

III-DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARI SONRASINDA DIŞA AÇILMA STRATEJİSİ VE BUNUN GENEL TÜKETİM EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

A-BATI ÜLKELERİNE VE ABD'YE YAKLAŞMA POLİTİKASI

Osmanlı Devleti'nde ekonominin çökmesinin belki de en önemli nedenlerinden biri kapitülasyonlardı. Kapitülasyonlarla yabancılara tanınan ayrıcalıklar yerli üretimi tamamen yok etmiş ve dışa bağımlılığı arttırmıştı. Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulması ise resmen iflasın ilanı demektir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında bu yaşananlardan ders alarak yabancı sermayeye bağımlılığı yok etmek için hemen hemen bütün yabancı şirketleri millileştirmişti. Fakat Tek Parti döneminde izlenen bu politika 1945'lerden itibaren yavaş yavaş yumuşatılmış, Demokrat Parti döneminde ise tamamen terk edilip yabancı sermayeyi ülkeye getirmek ana davamız olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya net bir çizgi ile ikiye ayrılmıştı. Bir tarafta emperyalizmin temsilcisi olan başta ABD ve Batı Ülkeleri, diğer tarafta ise sosyalizmin temsilcisi olan Sovyetler Birliği yer almaktaydı. Türkiye hangi grupta yer alacağı konusunda hiç zorlanmamıştır. Çünkü ülkede savaş sonrasında zenginleşen kesim emperyalizmi kendi çıkarları için uygun bulmakta ve Türkiye'nin batıya yaklaşmasını istemekteydi. Yine bu günlerde SSCB'nin 1945 Martı'nda Ankara'ya, dünyada değişen dengelerden dolayı Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni tanımayacaklarını bildiren nota vermesi Türkiye'yi batıya iyice yaklaştırdı.

Çetin Yetkin'e göre Sovyetler Birliği'nin boğazlarda hak iddia etmesi nedensiz değildir. Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen Almanya ile ticari ilişkilerini devam ettirmiş, özellikle bu ülkeye askeri açıdan önemli olan kromu satması tepkilere neden olmuştur. Ayrıca savaş sırasında Montreux Antlaşması'na

uymayarak Alman gemilerinin boğazlardan geçmesine izin vermiştir. Savaş sonrasında ise yenen bir devlet olarak Sovyetler Birliği, antlaşmalara uymayan Türkiye'den hem toprak hem de boğazlarında hak iddia etmiştir¹⁶⁸. ABD bu sorunun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ikili ilişkilerle çözülmesinden yana olduğunu açıklamış, Türk tarafı ise Montreux Antlaşması, ancak antlaşmayı imzalayan devletlerle tartışılabilir diyerek iki devletin birebir görüşmesini reddetmiştir. Sovyetler Birliği Ağustos ve Eylül 1946'da Türkiye'ye iki nota daha göndermiştir. Bu günlerde ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ile Sovyetler arasında gelişen soğuk savaş nedeniyle ABD ve İngiltere boğazlar konusuna yaklaşımlarını değiştirerek Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır¹⁶⁹. Halkın da yoğun tepkisini toplayan bu olay hem Türkiye'yi ABD'ye yaklaştırmış, hem de içeride sosyalizmi destekleyen partileri etkisiz hale getirmiştir¹⁷⁰. Ayrıca ülkeyi yönetenlerde güvenliğin sağlanması için ABD'ye yaklaşma politikası izlemeye karar verirler.

İnönü döneminde bu gelişmelerle başlayan batıya yaklaşma politikası Demokrat Parti döneminde daha yoğun devam etmiş, Stalin'in ölümünden sonra SSCB'nin dış politikasında oluşan yumuşama dahi Demokrat Parti'nin Amerikancı politikasını değiştirmemiştir. Çünkü Demokrat Parti, iktidarlarının ilk yıllarında gösterdikleri ekonomik başarıyı tamamen dış yardım ve borçlanma ile sağlamıştır. Daha çok borç alabilmek için ise ABD'nin tüm isteklerine evet demekten kaçınmamıştır¹⁷¹.

Demokrat Parti'nin batıya yaklaşma politikasını Cem Eroğul şöyle yorumlar: “*Demokrat Parti için dış siyasette uydu olmaktan başka çare yoktur. Bütün hüner, patronunu iyi seçmekten ibarettir. Bu tutum ise, az gelişmiş ülke asalak sınıflarının değişmez politikasıdır*”¹⁷².” der.

¹⁶⁸ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 2. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2003, s.63.

¹⁶⁹ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1993, s. 24.

¹⁷⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s. 4.

¹⁷¹ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁷² Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷² Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, 1. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s.10.

Yine bu konu da Çağlar Kırçak: “*Amerika Birleşik Devletleri ile bütünleşmek ve İngiltere’ye ödünler vermek Demokrat Parti iktidarının 10 yıl süre ile izlediği politikanın ana çizgilerini oluşturur.*” demektedir¹⁷³.

Yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamak içinde oldukça gayret sarf edilmiştir. Aslında bu alandaki çalışmalar CHP döneminde başladıysa da Demokrat Parti bunu yeterli görmeyerek 1 Ağustos 1951’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nu çıkartmıştır. Bu kanuna göre yabancı sermayeye sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında yatırım yapma hakkı tanınmıştır. Ayrıca şirketler her yıl karının %10’unu ve sermayelerini isterlerse yurt dışına çıkartabileceklerdi. Tüm bu tavizlere rağmen istenen sonuç elde edilemeyince yasa yürürlükten kaldırılmıştır¹⁷⁴. Bunun yerine yabancılara daha geniş haklar tanıyan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 18 Ocak 1954’te kabul edilmiştir. Bu kanuna göre yerli sermayedarlara tanınan bütün hak ve kolaylıklardan yabancılarda yararlandırılmış, karlarını istedikleri gibi ülkelerine taşıyabilme hakkı tanınmıştır. Hatta daha da ileri gidilerek Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi’ne elde edilen kardan alınan verginin tamamını veya bir kısmını bu sermayeye ilave edebilme yetkisi verilmiştir.

1954’e geldiğimizde Demokrat Parti Almanya ile yakınlaşma politikası izlemiş ve Alman sermayesini de ülkeye getirmek için ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu durum Amerikan yardımlarının yeterli olmadığı şeklinde yorumlanır.

¹⁷³ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁷⁴ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 62.

B-ABD YARDIMLARI

1-Truman Doktrini

II. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki dönemde Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve iktisadi yardım yapan tek ülke İngiltere'dir. İngiltere'nin yaptığı yardımları Mart 1947'de keseceğini açıklaması üzerine, bölgede oluşan boşluğu Sovyetler Birliği'nin doldurması tehlikesine karşı Amerika Truman Doktrini'ni yayınlamıştır¹⁷⁵.

Bu günlerde Türkiye'deki genel durum ise kısaca şöyledir: II. Dünya Savaşı döneminde seferberliğin ilan edilmesi ile birlikte tarım ve endüstri sektöründe eleman sıkıntısı baş göstermiş, hatta savaş bitmesine rağmen Sovyet tehdidine karşı Türkiye, 1 milyon askeri seferberlik halinde tutmuştur. Savunma giderleri arttıkça da devlet bütçesinde ortaya çıkan açıklar yeni vergilerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Yine savaş döneminde ticaretle uğraşan kesim zenginleşirken halkın büyük bir kısmı fakirleşmiştir. Savaş günlerinde görülen mal kıtlığı ise ithalatın arttırılması ile kapatılmaya çalışılınca dış ticaret açığı artmıştır. Biriktirilen altın ve döviz stokunun % 42'sine yakın bir kısmı bu nedenle harcanmıştır. Ayrıca savaş sonrasında dünya tarım üretimi artınca Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerinin de fiyatları düşüş gösterir. Savaş sonrasındaki yıllarda kuraklığın olması ülkedeki ürün miktarını %8 oranında azaltmış¹⁷⁶, hatta buğday ithaline bile gerek duyulmuştur.

Tüm bu ekonomik sıkıntıların yanı sıra II. Dünya Savaşı başka bir gerçeği daha ortaya çıkarır. Türkiye bu savaşta kullanılan modern silahlara sahip değildir ve bu silahları edinecek ekonomik güçten de yoksundur. Olası bir Sovyet saldırısında kendini savunması için Amerikan yardımına ihtiyacı vardır¹⁷⁷.

Bu nedenlerden dolayı Truman Doktrini, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD adına Ankara Büyükelçisi Edin C. Wilson arasında 12 Temmuz 1947'de imzalanır¹⁷⁸. Truman Doktrinine göre iki ülkeye yapılacak 400 milyon dolarlık yardımın 300 milyon dolarlık kısmı iç savaş içinde bulunan Yunanistan'a

¹⁷⁵ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, 1. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s.10. yine bakınız; İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 2. baskı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yay.,Ankara, 1981, s.7.

¹⁷⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁷⁷ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, 1. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s.10-11.

¹⁷⁸ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 353.

verilirken geriye kalan 100 milyon dolarlık kısmı iktisadi yardım yapmaya gerek görülmeyen Türkiye'ye askeri yardım olarak verilmiştir¹⁷⁹.

Anlaşmanın içeriğine baktığımızda ise yardımının daha çok Amerikan çıkarlarını korumak için yapıldığını kolaylıkla anlamaktayız. Örneğin Türkiye'nin iç işlerine doğrudan müdahale edilebileceğini gösteren anlaşmanın ikinci maddesi, yardımın nerelerde kullanıldığını denetlemek için Amerikalılardan oluşan bir kurulun görev yapacağını ve bu kurula Türk Hükümeti'nin her türlü kolaylığı göstermesi gerektiğini belirtiyordu. Yine bir diğer madde ABD'nin yaptığı yardımla ilgili Türkiye'de yayınlar yapmasıydı. Böylelikle Amerika ülkemizde kendi propagandasını da yaptırmış olacaktı. Ayrıca yapılan askeri yardım Amerika'nın onayı olmadan kullanılamayacaktı. Bu bize Amerika'nın sadece kendisini Sovyet tehdidinden korumak için bu yardımı yaptığını açıkça göstermektedir. Truman Doktrini ile Sovyetlere karşı modernleştirilen Türk ordusu, ülkeye başka bir yerden saldırılması durumunda Amerika'nın izni olmadan kendini savunamayacaktı. Kısacası Amerika'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Türkiye'yi ileri bir karakol olarak kullanma çabaları bu anlaşma ile başlamış oldu.

Anlaşmanın uygulanması sırasında Amerikan askeri yardım kurulu, malzeme yüklü gemilerle Türkiye'ye gelmiş ve İskenderun Limanı'na yüklerini boşaltmıştır. Türkiye'den de bir grup subay eğitim görmek üzere ABD'ye gönderilir¹⁸⁰. Truman Doktrini ile başlayan Amerikan yardımı ülkede emperyalizmin yerleşmesine neden olurken Amerikan bağımlılığı da başlamıştır. Bu konu da Çetin Yetkin'in yorumu oldukça güzeldir:

“Dış yardım bir dış siyasa aracıdır. Dış yardım almayı kabul eden ülke, yardımı yapan ülkenin denetimine girer. Yardımı yapan ülkenin isteklerini yerine getirmediğinde bu yardım kesilir. Yardıma bağımlı duruma gelmiş ülke için bu durum çok sakıncalı sonuçlar doğurur. O nedenle, yardımın kesilmemesi için

¹⁷⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 9. yine bakınız; Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, 3. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s. 390.

¹⁸⁰ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 359. yine bkz: Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, 1. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s. 12.

istenilenler yapılır¹⁸¹.” Türkiye’de sözde müttefiki Amerika’yı küstürmemek için her türlü tavizi vermeye bu günlerden itibaren başlamıştır.

2-Marshall Yardımı

Truman Doktrini Türkiye ve Yunanistan’ın Sovyetler karşısında askeri gücünü arttırmaya yönelik yardımları içerirken Marshall yardımı tüm Avrupa’nın ekonomisini canlandırmak için yapılmıştır¹⁸². Çünkü ABD’nin en önemli pazarlarından birisi Avrupa ülkeleriydi. II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan yıkım bu ülkelerin alım gücünü de olabildiğince azaltınca, Amerika bu önemli pazarını yitirmiş oldu. Avrupa ekonomisini yeniden canlandırarak, ihracat gelirlerini arttırmak ve komünizmin yayılmasını önlemek isteyen Amerika, çözüm olarak Marshall Planı’nı ortaya atmıştır.

ABD Dış İşleri Bakanı General Marshall 5 Haziran 1947’de yaptığı konuşmada Avrupa Devletleri, işbirliği yapmak için bir araya gelip ortak planlar yaparlarsa, ABD’nin bu ülkelere mali yardım yapabileceğini söylemiştir. Bu açıklamadan sonra Türkiye’nin de içinde bulunduğu 16 ülke ortak çalışmalara başlayarak raporlar hazırlarlar. Türkiye raporunda daha çok tarım ve tarımla ilgili ulaştırma ve enerji tesisleri üzerinde durmuş, böylece Avrupalılar arası işbirliğine tarımsal alanda katkıda bulunarak ABD’den yardım almayı umut etmiştir¹⁸³. 16 ülkenin ekonomileri, Amerikalı uzmanlar tarafından da incelenmiştir. Türkiye ekonomisini inceleyen uzmanlar, özel girişim yeterince teşvik edilmediği için kamu kesiminin ekonomiye hakim olmasını ve ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmamasını eleştirmişlerdir. Türkiye’nin Marshall Yardımı’ndan yararlanabilmesi için özel sektörün geliştirilmesini, ülkede ağır sanayinin kurulmamasını, bunun yerine tarım ürünlerinin işlenmesini, hafif metal inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri ve el sanatlarına dayalı sanayileşmenin yapılmasını

¹⁸¹ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 360.

¹⁸² Necdet Ekinci, *a.g.e.*, s.391.

¹⁸³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.10.

ayrıca kendilerine Türkiye'deki ticari faaliyetlerinde kolaylıklar gösterilmesini istemişlerdir¹⁸⁴.

Türkiye ABD'den toplam 615 milyon dolar kredi talebinde bulunmasına rağmen ilk on beş aylık dönemde yardım alamamıştır¹⁸⁵. Anlaşmazlıklar yaşayan iktidar ile muhalefet konu Amerikan yardımı olunca tam bir uyum içinde çalışırlar. Türk Hükümeti doğrudan Amerikan Hükümeti'ne başvurarak Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu, bu durumun ister istemez mali ve iktisadi güçlükler yarattığını, kuvvetli olmanın tek şartının ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma içinse tek yolun dış yardım olduğunu söyleyerek Washington'un Türkiye'ye iktisadi yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Muhalefetin ve halkın yardım alınamamasına gösterdikleri tepkilerin de etkisi ile Türkiye ile ABD arasında "İktisadi İşbirliği Antlaşması" 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmış, antlaşmaya Türkiye adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, ABD adına ise büyükelçi Wilson imza atmıştır¹⁸⁶.

Avrupa devletlerinin kalkınmasını amaçlayan Marshall Yardımı'ndan ilk etapta Türkiye 10 milyon dolar yararlandırılmış,¹⁸⁷ ilerleyen günlerde Türkiye'ye 30 milyon dolar daha yardım yapılmıştır. 1948 yılında bu yardımdan 300 milyon dolarla İngiltere, 170 milyon dolarla Fransa, 95 milyon dolarla Hollanda, 50 milyon dolarla İtalya, 50 milyon dolarla Belçika ve Lüksemburg, 50 milyon dolarla İrlanda, 35 milyon dolarla Norveç, 25 milyon dolarla Danimarka ve 10 milyon dolarla İsveç yararlanmıştır. Borç %2,5 faizle ve 35 yıl geri ödemeli olarak verilmiştir. Borç alan ülkeler geri ödemeye ise 1952 Haziran'ında başlamışlardır¹⁸⁸.

Marshall Yardımı ile kalkınmayı hedefleyen Türkiye'den ABD'nin beklentilerini 1950'de Ankara'da yayınlanan ve Marshall Planı'nı tanıtmayı amaçlayan bir propaganda broşüründe açık bir şekilde görmekteyiz. Broşürde şöyle denilmektedir:

¹⁸⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 84.

¹⁸⁵ Türkiye'nin yaptığı yardım talebinin geri çevrilmesine gerekçe olarak; Marshall Planı'nın ulusal kalkınma programlarının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığı söylenecektir.

¹⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, *Ulus Gazetesi*, 5 Temmuz 1948.

¹⁸⁷ *Ulus Gazetesi*, 5 Temmuz 1948.

¹⁸⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 7 Ekim 1948.

“Toprağı zengin ve iklimi müsait olan Türkiye, tabii kaynaklar bakımından da aynı derecede zengindir... Türkiye'nin daima, mamul eşya ihtiyacını temin ettiği Avrupa ve Birleşik Devletler ile olan ticaretinin kesilmiş olmasına rağmen, şimdi Marshall Planı sayesinde tekrar açılmış ve genişlemiştir¹⁸⁹.”

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi Marshall Yardımı ile amaçlanan Türkiye'yi tarım ülkesi yaparak Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline getirmek, bunun karşılığında sanayi ürünlerini Avrupa'dan almasını sağlamak, yani kendi ürünleri için bir pazar haline getirmektir¹⁹⁰. Murat Kayıkçı'ya göre de bu dönemde dünya ülkeleri arasında; az gelişmiş ülkeler tarımla uğraşsın, gelişmiş ülkeler ise sanayi ürünlerini üretsin şeklinde özetlenebilecek gizli bir işbirliği vardır¹⁹¹. Türkiye kendisinden beklenenleri gerçekleştirmek için Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar ile tarımda makineleşme ve karayolları yapımı çalışmalarını başlatmıştır. Yardımlar içerisinde yer alan traktörler, sulama projeleri ve teknik yardımlar sayesinde tarımsal üretimde büyük artışlar kaydedilmiştir¹⁹².

Aslında Marshall Yardımı CHP döneminde başlamıştır. Fakat Türkiye'nin Marshall Yardımı kapsamında aldığı tarım araç ve gereçlerinin gümrüklerden çıkartılıp üretimde kullanılmaya başlaması arasında epey zaman geçer. Bu yardımın gözle görülür sonuçları daha sonra yani 1950'lerde ortaya çıkmış ve Demokrat Parti'ye mal edilmiştir¹⁹³.

1954 yılına geldiğimizde ise Türkiye'ye yapılan toplam yardımın 106 milyon dolara ulaştığını görmekteyiz¹⁹⁴. Bu yardımlardan en çok yararlanan grup ise özel sektör olmuştur. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi ABD'nin yardım yapmak için öne sürdüğü koşullarından biri ülkede özel sektörün geliştirilmesidir. Amerika ile ticari ilişki içinde olan işadamları ise yardım alınmasını en çok destekleyen grubu oluşturur. Amerika da Demokrat Parti Hükümeti döneminde kurulu düzeni korumak

¹⁸⁹ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 368.

¹⁹⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin yay., Ankara, 1987, s. 619.

¹⁹¹ Murat Kayıkçı, *Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı-Adapazarı Örneği-*, 1. baskı, Sosyal Araştırmalar Vakfı yay., İstanbul, 2005, s. 82.

¹⁹² *A.g.e.*, s. 80.

¹⁹³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 1. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 240.

¹⁹⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Mart 1954.

için hem zengin kesimin daha da zenginleşmesini sağlamış, hem de İslamcı akımların yayılmasına destek vermiştir¹⁹⁵.

(Tablo 8) ABD Tarafından Türkiye'ye Yapılan İktisadi Yardım ve Krediler (Milyon Dolar)								
Yıllar	Direkt Yardım			Endirekt Yardım			Teknik Yardım	
	Hibe	Kredi	Yekun	Hibe	Kredi	Yekun	Hibe	Kredi
1948–1949	1.2	38.0	49.0	—	—	49.0	1.0	1.1
1949–1950	16.1	34.9	58.5	71.5	—	180.0	—	—
1950–1951	37.2	—	37.2	—	25.0	62.2	0.8	—
1951–1952	11.3	11.2	22.5	47.5	—	70.0	1.0	—
1952–1953	22.6	—	33.6	21.4	—	55.0	2.1	—
1953–1954	46.0	—	46.0	—	—	46.0	2.7	—
1954–1955	55.0	20.0	75.0	—	—	75.0	0.6	—

Yukarıdaki tabloda¹⁹⁶ Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan askeri yardımlar verilmemiştir. Bir de onları hesaba katarsak Türkiye'nin yıllar içerisinde iktisadi anlamda da nasıl Amerika'nın kontrolüne girdiğini görebiliriz.

¹⁹⁵ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964*, 3.cilt, 6.basım, Remzi yay., İstanbul, 2000, s. 231.

C-DIŞA AÇILMA POLİTİKALARININ TÜKETİCİ KESİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1-Kapitalist Sürecin Hızlanması

Özel sermaye olmadığı için Cumhuriyet Halk Partisi döneminde devletçilik politikasının zorunlu olarak önem kazandığından bahsedilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı yıllarında özel sermaye birikimi nispeten gerçekleşir. Demokrat Parti döneminde ise özel sermayedarların sayısı hükümetin de desteği ile iyice artar. Bu durum toplumsal ve ekonomik gelişmeyi şekillendirir. Yine aynı dönemde ekonominin dış yardımlar ve yabancı sermaye ile beslenmesi, halkın tüketim eğilimlerini de değiştirecektir.

Tarım kesiminde makineleşmenin başlaması, ürün fiyatlarının desteklenmesi, yeni toprakların kullanıma açılması köylünün yüzünü güldürürken, sanayi kesiminde de temel tüketim mallarının ülkede üretilebilmesi için çalışmalar başlayacaktır. Ama en önemli gelişme karayollarının yapılmaya başlanması ile ulaşım hizmetlerinde görülür. Hızlı kentleşme ile birlikte, kentlerde gıda, giyim, eğitim, sağlık gibi alanlardaki tüketim eğilimleri değişiklik gösterirken dayanıklı tüketim mallarına talepte artacaktır.

1950'li yıllarda ithalatın kolaylaştırılması ile birlikte ülkedeki tüketim miktarları sayıca artarken tüketimin niteliği de değişecek ve halkın lüks tüketim mallarına olan ilgisi çoğalacaktır.

a-İthalatın Genel Seyri

Demokrat Parti iktidarının ülke ekonomisinde yaptığı en büyük değişikliklerden biri ithalatın arttırılması olmuştur. Hükümetin ilk yıllarında kolaylıkla ithalat yapmasını hazırlayan nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1-Cumhuriyet kurulduğundan beri ilk kez ülkeye bu kadar çok miktarda dış kredi ve yardım gelmiştir.

2-Tek Parti döneminde uygulanan denk bütçe sonucu hazinede biriken 127,5 ton altın ile döviz rezervlerinin Demokrat Parti Hükümeti'ne aktarılması.

3-CHP döneminde Fritz Neumark'a hazırlatılan ve Demokrat Parti döneminde sonuçları görülmeye başlanan gelir vergisi kanunu gereği devlet gelirlerinin artması.

Demokrat Parti, yönetimi devraldıktan kısa bir süre sonra ekonominin istikrarlı bir şekilde yürütülmesi için tüketiciyi zor durumda bırakmamak koşulu ile ticarete rekabeti destekleyen bir politika izleme kararı almış ve 15 Ağustos 1950'de Dış Ticaret Kararnamesi'ni yayınlamıştır. Kararnameye göre; takas sistemine son verilmiştir. Ayrıca ithalat yapanlar artık ithalat iznine gerek duymaksızın Merkez Bankası'na gidip ürünün karşılığı olan parayı TL olarak ödeyince ithal ürünleri ülkeye getirebilecekti¹⁹⁷. Halbuki daha önceden ithalatçının ürünleri ülkeye getirebilmesi için döviz ödemesi gerekmektedir ve döviz sıkıntısı yaşandığı için ithalat sınırlı kalıyordu. Kısaca bu kararname ile ithalatta formaliteler en aza indirgenerek özellikle Avrupalılararası İktisadi İşbirliği'ne dahil ülkelerden yapılan ithalatın önü açılmıştır. Bu günlerde yeni yatırımlar yapması için Türkiye'ye Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) tarafından ilk olarak 25 milyon dolar kredi verilmiş ve kota esasına göre 50 milyon dolar sağlanmıştır. Bu kredi amacı dışına çıkmış ve artan ithalat dolayısı ile oluşan ticaret açığını kapatmak için kullanılmıştır. Hatta Türkiye kendisine verilen kotayı 32 milyon dolar da aşmıştır. Temmuz 1951'e geldiğimizde EPU tarafından Türkiye'ye 12,5 milyon dolar faizsiz borç ve yılın sonuna doğru da 9,5 milyon dolar tutarında ek kredi verilmiştir. Bu borçların tamamı Türkiye'ye yapılacak olan 1951–1952 Amerikan yardımından kesilmiştir.

1952 yılında Türk tarım ürünlerine alıcı bulunmasında yaşanan güçlüklerden dolayı ihracat yavaşlayınca döviz girdisi azalmış ve tüccarlarda ithalatın sınırlandırılacağı endişesi ortaya çıkmıştır. Bu endişe sonucunda ithalatçılar gereğinden fazla ürün almış, ithalatla ihracat arasındaki açık iyice artmıştır. İthalat ihracat makasının genişlemesi Türkiye'ye EPU tarafından verilen kredilerin tükenmesine neden olurken yeni kredilerin verilmeyeceği açıklanmıştır. Türkiye kredi alamayınca zaten azalmış olan altın rezervlerini kullanmış, 1952 Eylül'ünden

¹⁹⁷ *Zafer Gazetesi*, 16 Ağustos 1950.

itibaren çok gerekli malzemeler dışında ithalatı durdurmuştur¹⁹⁸. Ticaret Bakanlığı'nın açıklamasına göre; Türkiye ekonomisinin gelişmesi için gerekli olan örneğin, traktör ve parçalarının ithalatı yapılabilecekken, ülkede büyük stokları bulunan gereksiz ve lüks eşyaların ithalatı yasaklanır.

Alınan tüm önlemlere rağmen ithalat miktarı azaltılamaz. Bir süre sonra ithalatın kontrolsüzlüğünden dolayı Merkez Bankası'nda döviz kalmaz. Halbuki gümrükler mallarla tıklım tıklım doludur. İhracat gelirleri ithalat için harcanan döviz karşılamadığı için gümrükteki malların parası ödenemez. Malları ithal eden Türk firmaları daha önceden malların bedelini Türk lirası olarak ödemiştir. Fakat döviz olmadığı için karşı tarafa yapılacak ödemeler askıya alınır. Halk bundan ilk etapta etkilenmez. Çünkü mallar Türk gümrüklerine girmiştir. Gümrük parasını ödeyen tüccar rahatlıkla malını alıp piyasaya sürecektir. Dolandırılmış durumda olan yabancı mal sahipleri ise bir sonraki siparişleri Türkiye'ye göndermeyeceklerdir. İşte o zaman piyasada mal kıtlığı kendini gösterir. Fakat bu olay 1954 seçimlerinden sonra görülecektir¹⁹⁹.

Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin sıralaması yıllara göre değişse de ilk sıraları ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa almıştır. Bunlardan başka SSCB, İspanya, Belçika, İsveç, Çekoslovakya, Yugoslavya ve İsviçre ile de ticaret yapılmıştır.

¹⁹⁸ FO 371/107547 WK 1011/1, aktaran; Şule Sevinç Kişi, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950–1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 238.

¹⁹⁹ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 245.

(Tablo 9) İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı²⁰⁰

YIL	YATIRIM MADDELERİ									
	İnşaat Malzemesi		Makine Teçhizatı		Tüketim Maddeleri		Ham Maddeler		Genel Toplam	
	Değer bin dolar	%	Değer bin dolar	%	Değer bin dolar	%	Değer bin dolar	%	Değer bin dolar	% 100
1947	18.175	7.4	60.459	24.7	71.106	29.1	94.904	38.8	244.644	100.0
1948	30.002	10.9	77.941	28.3	68.092	24.8	99.018	36.0	275.053	100.0
1949	33.631	11.6	89.133	30.7	59.205	20.4	108.251	37.3	290.220	100.0
1950	33.807	11.8	97.644	34.2	58.828	20.6	95.385	33.4	285.664	100.0
1951	42.477	10.6	130.300	32.4	99.704	24.8	129.605	32.2	402.086	100.0
1952	66.679	12.0	214.043	38.5	122.595	22.1	152.603	27.4	555.920	100.0
1953	85.072	16.0	191.942	36.0	105.423	19.8	150.096	28.2	532.533	100.0
1954	74.876	15.6	178.703	37.4	93.689	19.6	131.090	27.4	478.358	100.0
1955	8.950	18.1	180.162	36.2	72.941	14.6	154.584	31.1	497.637	100.0

Yukarıdaki tabloya baktığımızda inşaat malzemeleri ithalatının 1948'lerden itibaren yıldan yıla arttığını izlemekteyiz. Artış özellikle 1953 yılında hat safhaya ulaşmıştır. İthal edilen inşaat malzemelerinin çokluğu, ülkedeki kentleşmenin de hızla arttığının bir göstergesidir. Makine ithalatına baktığımızda ise yine yıldan yıla artışlar olmuş, 1952'de 214 milyon dolara kadar çıkmış ve daha sonraki yıllarda bir düşüş eğilimine girmiştir. Makine ithalatı içerisinde ana payı tarım araç ve gereçleri oluştursa da bunun yanı sıra lüks tüketim maddelerinin de getirildiğini göreceğiz. Örneğin; 1951 Ağustos ayı içerisinde ülkeye getirilen otomobil sayısı 1200,

²⁰⁰ Türkiye'de Toplumsal Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973, s. 336-337.

buzdolaplarının sayısı 14000 adete ulaşmıştır. İthal edilen otomobiller için 6 milyon, buzdolapları için 7 milyon lira ödenmiştir²⁰¹.

b-İhracatın Genel Seyri

DP iktidarının ilk yıllarında Kore Savaşı'nın başlaması ile dünyada tahıl fiyatları artınca, Türkiye'nin en büyük ihracat kalemini oluşturan tahıl ihracatından elde edilen döviz geliri, son üç yıldır görülen kuraklığın DP iktidarı döneminde görülmeişinin getirdiği üretim artışı ile birlikte daha da fazlaşmıştır²⁰².

1950 yılı içerisinde pamuk ve tütün Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerini oluşturmaktaydı. 1951 yılında ise dünya piyasalarında pamuk fiyatları düşer. İhracat miktarında artış olsa bile fiyatlar düşük olduğu için döviz geliri bir önceki yıla göre fazla artmaz. Yine de yıl içerisinde yağlı tohumlar, küspe çeşitleri, incir, afyon, tiftik gibi tarım ürünleriyle bakır ve krom gibi madenler iyi satılmıştır.

Tarım sektörüne yapılan yatırımlar 1952 yılında sonuçlarını vermeye başlayınca ihraç edilecek artık ürün miktarı da artmıştır. Fakat Türk tarım ürünlerine yurtdışında alıcı bulmaktan da sorumlu olan Toprak Mahsulleri Ofisi alıcı bulmakta epey zorlanır. Ülkenin döviz ihtiyacının artması ve satış geciktikçe ürünleri depolama sorunlarının ortaya çıkması sonucu Ofis tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürerek elden çıkarma yoluna gitmiştir. Sonuçta satılan mal miktarı artsa da kazanç artmaz.

Aşağıdaki ithalat ve ihracat değerlerinin gösterildiği tablo²⁰³ incelendiğinde Türkiye'nin yaptığı ihracatın 1953 yılına kadar % 50,3 oranında arttığını görmekteyiz. Dünya ortalamasının %32,3 olduğu düşünülürse bu oldukça iyi bir artıştır. Fakat bu artış Kore Savaşı sonrasında gerilemeye başlamıştır. Çünkü savaş sonrasında, tahılın dünyadaki üretimi artınca, Türk tahılına ihtiyaç kalmamış ve satışlar azalmıştır. Bu durum alt gelir grubundaki halkın işine yaramıştır. Çünkü ithal edilemeyen tahıl, satılmak için iç piyasaya sürülmüş, iç piyasadaki ürün bollaşınca fiyatlar da düşmüştür. Fiyatların düşmesi ise halkın talebini arttırır. Özellikle ülke

²⁰¹ *Hürriyet Gazetesi*, 11 Eylül 1951.

²⁰² Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 1.baskı, Homer yay., İstanbul, 2003, s. 78.

²⁰³ *İstatistik Göstergeler 1923-1992*. Tabloda verilen yıllar içerisinde doların kuru 2.80'dir.

piyasadaki şeker ve dokuma ürünlerinin artışı halkın yaşam standardını arttırırken Demokrat Parti'ye de bağlılığını arttırmıştır.

(Tablo 10) Yıllara Göre Türkiye'nin İthalat ve İhracat Değerleri							
	İthalat			İhracat			Dış Ticaret Açığı (1.000.000 TL)
	Miktar (1000 ton)	Değer (1.000.000 \$)	Değer (1.000.000 TL)	Miktar (1000 ton)	Değer (1.000.000 \$)	Değer (1.000.000 TL)	
1948	881	275	770	880	197	551	219
1949	1.216	290	812	997	248	694	118
1950	1.488	286	800	985	263	738	62
1951	1.681	402	1.126	1.505	314	879	247
1952	2.141	556	1.557	2.437	363	1.016	541
1953	2.631	533	1.491	2.456	396	1.109	382
1954	2.572	478	1.339	2.155	335	938	401
1955	3.148	498	1.393	1.792	313	877	516

Fiyatlar düşmesine rağmen Demokrat Parti hükümeti köylüden Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığı ile yüksek fiyattan buğdayı almaya devam eder. Bu zarar kentteki tüketiciye de yansıtılmayınca ortaya çıkan açık Merkez Bankası'nın para basması ile kapatılmaya çalışılmıştır. Yine İhracat gelirlerinin azalması ile birlikte dış ticaret açığı da hızla büyümüştür. Altın ve döviz rezervleri de tükenince Merkez Bankası zor durumda kalmıştır²⁰⁴.

²⁰⁴ Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, 5. baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1994, s.111.

c-Özel Sermaye

Özel sermayenin elinde bulunan iş yerlerine baktığımızda; 1951 yılında yapılan sayımın sonuçlarına göre nüfusu 500'den yukarı olan yerlerde 250 bin işyeri olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 100 bini imalathane, 100 bini ticarethane, 25 bini yemek ve eğlence mekanı ve 25 bini serbest meslek bürolarıdır. Bu işyerlerinde ise ortalama 350 bin işçi çalışmaktadır²⁰⁵.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar Türkiye'de özel sanayiye destek olup, kaynak aktaracak Sümerbank dışında bir kurum bulunmamakta, O da sadece kamu kesiminin yatırımlarına ve ortaklarına kaynak aktarmaktaydı. İş Bankası ise esas olarak bir ticaret bankasıydı²⁰⁶. Bu dönemde özel girişimcilerin yurtdışından kredi bulmaları söz konusu bile edilemiyordu. Bu ortam içinde devletçilik modelinin terk edilip sanayinin özel girişimlere aktarılmasını isteyen Dünya Bankası, sanayi finansmanı için bir kalkınma bankası modeli oluşturdu. 1950 yılının Ağustos ayında devletin ve yabancı sermayenin ortak çabaları ile Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası kuruldu. Bankanın elindeki sermayenin yarısı olan 12,5 milyon lirayı merkez bankası ödünç vermiştir²⁰⁷.

Seçim propagandaları döneminde CHP'yi uyguladığı devletçilik politikasından dolayı eleştiren Demokrat Parti Ağustos 1950'de İşletmeler Bakanı Muhlis Ete aracılığı ile devletin büyük çaptaki bütün müessese ve işletmelerle ilişkisini keserek özel şirketlere devretme kararını aldığını, hatta Sümerbank'ın da bu kapsama girdiğini açıklar²⁰⁸.

Her nasılsa bakanın bu açıklamalarına rağmen uygulama tam tersi yönde gerçekleşmiştir. Örneğin; Denizcilik Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Et ve Balık Kurumu, Petrol Ofisi, Turizm Bankası gibi²⁰⁹ yeni kamu kuruluşları da bu dönemde kurulmuştur. Hatta devlet tek parti dönemindeki gibi yalnızca temel

²⁰⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 23 Mart 1952.

²⁰⁶ Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 80.

²⁰⁷ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 59.

²⁰⁸ *Hürriyet*, 17 Ağustos 1950. Ayrıca bkz. Ercan Kumcu, Şevket Pamuk, Artık Herkes Milyoner *Hürriyet* Sayfalarından Ekonominin 50 Yılı, 2. baskı, Doğan yay., İstanbul, 2001, s. 104.

²⁰⁹ Kısaca KİT'ler kurulmaya başlanır.

sanayi malları üretmekle kalmamış, bakkallardan otellere hatta kumarhanelere kadar her sektöre el atmıştır. Fakat tüm bu yatırımları yaparken bütçenin denkliği ilkesi hiç dikkate alınmayınca, Merkez Bankası ihtiyacı karşılamak için kağıt para basmaya başlamıştır²¹⁰. Sonuçta paranın fazlalığı enflasyonun artmasına neden olmuştur.

Muhalefet yıllarında özel teşebbüse öncelik verileceğini dilinden düşürmeyen Demokrat Parti'nin iktidarı yıllarında, özel sektör daha çok Amerika'nın teşvikleri ile kendini geliştirmiştir. Özel sektörün yeni kuruluşlar oluşturması ve var olanları geliştirmesi için kredi sağlamak amacıyla Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu kurulmuş ve bu amaçla 54.500.000 TL Amerikan Yardımı olarak verilmiştir. Bu kredilerle özel sektör tekstilden madencilığe, gıdadan hizmet sektörüne kadar birçok alanlarda yatırım yapmıştır. Bu yatırımlar için Marshall Yardımı'ndan ne kadar pay aktarıldığına yeni yatırımlar başlığı altında kalem kalem değinilmiştir.

2-Yeni Yatırımlar

Avrupa'nın yarı sömürgesi durumunda olan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiğinde ülkede, İstanbul ve İzmir'de toplanmış bir kaç sanayi kuruluşu dışında endüstriden söz etmek mümkün değildir. Zaten imalathane düzeyinde olan bu kuruluşların da çoğu yabancıların elindedir. Yine ulaşım sektörüne baktığımızda yabancıların, Anadolu'daki ham maddeleri limanlara taşımak için yaptırdığı kısa demiryolları dışında, sadece iyi havalarda kullanılabilen ortalama 18.000 kilometrelik bir karayolu bulunmaktadır ki bu Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır. Enerji sektöründe hemen hiç yatırım yapılmadığını söylemeye bile gerek yoktur.

Bu koşullarda ülke yönetimini ele alan Cumhuriyet Halk Partisi, eldeki imkanlar doğrultusunda hemen her alanda yaptığı yatırımlarla ülkede kalkınma hareketini başlatsa da 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, II. Dünya Savaşı gibi bizim dışımızda gelişen olaylar ve dış destek sağlanamaması nedeniyle fazla bir gelişme kaydedememiştir. Birçok alanda büyük kalkınma hamleleri Marshall Yardımı ile birlikte, yani Demokrat Parti döneminde yapılmıştır. Öyle ki Demokrat Parti'nin ilk

²¹⁰ Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 82.

yıllarında ülke büyük bir şantiye sahasına benzemekteydi dersek sanırım yanlış olmaz.

Bu günlerde ülkede demir ve bakır cevheri üretimi artmış, çok sayıda şeker, çimento, dokuma fabrikaları kurulmuş, enerji ve ulaşım alanlarında büyük ilerlemeler olmuştur. Demokrat Parti Hükümeti kendi gruplarının isteğine rağmen planlı bir ekonomiye geçmeyi hep reddettikleri için fabrikaların kuruluş yerleri hiçbir planlama yapılmadan sadece oy kaygısı ile saptanmıştır. Böyle olunca da hem inşaa hem üretim maliyeti gereksiz yere artış göstermiştir. Yeni kurulan fabrikaların özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde toplanması köylerden kente göçü arttırırken, büyük şehirlerin etrafında gecekonduların türemesine neden olmuştur. Tarihi ve doğal güzelliklerin ise plansız oluşan şehirleşme içinde nasıl tahrip olduklarını halen görmekteyiz.

a-Ulaşım Sektörü

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşım sektöründe yapılan yatırımlar ilk başlarda yabancı destek bulunamadığı için daha sonrada uygulanan devletçilik politikası dolayısı ile devletin kendi imkanları ile yapılmıştır. Demokrat Parti ise bu alanda yaptığı yatırımların finansmanının %49 gibi önemli bir bölümünü dış yardım ve kredilerden sağlamıştır. Bu durum tek parti döneminde uygulanan devletçilik politikası sırasında dış borçları ve yabancı sermayeyi sınırlı tutan, bunları şüphe ile karşılayan yönetim anlayışının tamamen terk edildiğini bize gösterir²¹¹.

1-Demiryolları

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, şimdiki Türkiye sınırları içerisindeki ulaşım olanaklarının oldukça sınırlı olduğunu görmekteyiz. Gerçi yabancılar sömürü olanaklarını arttırabilmek için bazı demiryolu hatları yapmışlardı. Fakat buna karşın yine de ulaşım koşulları oldukça yetersizdir. Demiryolu hatlarından bir tanesi Trakya'dan başlayıp Suriye ve Irak sınırına kadar ilerliyordu. Diğer hatlar ise Ege

²¹¹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *a.g.e.*, s. 83.

Bölgesi'nin tütününü limana taşıyabilmek için bu bölgede yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan tüm demiryollarının toplam uzunluğu sadece 4100 km.dir.

Tek parti döneminde ülkedeki ulaşım olanaklarını arttırmak için karayollarından çok demiryolu yapımına ağırlık verilmiştir. 1938'e kadar olan dönemde 3000 kilometrelik yeni hat yapılmış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu birer hatla da olsa, Ankara'ya ve liman kentlerine bağlanmıştır. Bu dönemde demiryollarının yük taşımacılığı kişi başına 20 ton/kilometreden, 1950'de ise 147 ton/kilometreye yükselmiştir²¹².

1948 yılına geldiğimizde yabancı şirketlerin elinde bulunan 405 kilometrelik demiryolu da imtiyaz hakları tasfiye edilerek devlet demiryolları kapsamına alınmıştır. Buna rağmen 1945–1950 yılları arasında demiryollarının ciddi bir artış göstermediğini tablo 11'de de görmekteyiz. Artışın olmamasının nedeni savaş döneminde yıpranmış, teçhizatı eskimiş olan demiryollarının bakıma ihtiyaç duymasıdır. Karayolları gibi demiryolları da yenilenmeye çalışılacaktır.

Demokrat Parti dönemine geldiğimizde ise demiryolları, Devlet Demiryolları adı ile KİT haline getirilir²¹³. Ulaştırma sektörleri içinde de en düşük gelişme nispeti demiryollarında görülür. Gelişmedeki yetersizlik nedeniyle bu yollardaki hizmet kalitesi de düşmüştür. Tüm bu olumsuzlukların nedeni; hem bu alana yapılan yatırımın yetersiz olması, hem de takip edilen politikalarla karayollarında yük ve yolcu taşımacılığının hizmeti talep edenler için daha cazip hale getirilmesidir. Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde söylenenlerin aksine demiryollarındaki yolcu ve yük miktarlarının yıllara göre artış gösterdiğini izleyebiliriz. Fakat 1950–1955 yılları arasındaki artışın oranı 1940–1945 yıllarına oranla çok düşüktür. 1950–1955 yılları arasında özellikle taşınan yolcu sayısındaki artışın nedeni, daha çok ülkedeki nüfus artışı ile açıklanabilir.

²¹² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*, 5. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s. 106.

²¹³ Devlet Demiryolları kuruluşundan beri katma bütçe ile yani merkezi devlet sistemi içinde idare edilmiştir.

(Tablo 11) Demiryolu Ulaştırmasında Sağlanan Gelişmeler²¹⁴

Yıllar	1923	1925	1930	1935	1940	1945	1950	1955
Demiryolu Uzunluğu(Km)	3.756	3.957	5.639	6.639	7.381	7.515	7.671	7.802
Taşınan Yolcu (Bin Adet)	1.919	3.685	5.453	11.565	30.326	29.179	53.130	61.966
Banliyö	593	2.510	3.551	6.305	16.339	16.682	32.234	38.342
Ana hat	1.326	1.175	1.902	5.260	13.987	12.497	20.895	23.624
Taşınan Yolcu/km (Milyon)	172	224	326	630	2.113	1.545	2.515	3.893
Banliyö	—	25	34	57	170	172	333	407
Ana hat	172	199	292	573	1.943	1.373	2.182	3.486
Taşınan Yük (Bin Ton)	313	791	1.973	3.099	6.585	4.876	8.681	12.981
Yük Ton/km (Milyon)	167	192	384	653	2.005	1.356	3.078	4.366

2-Karayolları

Karayollarına baktığımızda Türkiye’de 1923’lerde sadece iyi hava koşullarında kullanılabilen 18.335 km.lik bir karayolu ağı olduğunu görmekteyiz. Karayollarının yetersiz olmasının ülke ekonomisinin gelişmesine olumsuz etki yaptığı hem dönemin yöneticileri tarafından görülmüş, hem de yabancı uzmanlar

²¹⁴ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 327. Demiryolu uzunluğu 1923 dahil olmak üzere, fiili uzunluk yerine işletilmekte olan hat uzunluğunu vermektedir.

tarafından söylenmiştir²¹⁵. Mali yardım alabilmek için yurtdışından gelen uzmanların tavsiyeleri pekte irdelenmeden kabul edilmiş, 1947 yılından itibaren karayollarının yapımına önem verilmeye başlanmıştır. Ekonomiyi güçlendirecek yeni karayollarının yapılabilmesi için bütçeden ayrılan pay arttırıldığı gibi kaynak olarak dış yardımlar da kullanılmıştır. 1950 yılına kadar Amerika'dan yol yapımı için gerekli malzemeleri almak amacıyla 33.000.000 TL kredi alınmıştır. Yol yapımları sırasında Amerika Devlet Yolları İdaresi'nden gelen teknik personeller de bu konuda oldukça yararlı olmuştur. Böylelikle 1948 yılından itibaren Türkiye'de ilk kez stabilize yol yapımına başlanmıştır.

Yapılan bu çalışmalara rağmen CHP döneminde karayollarının yapımı demiryollarının oldukça gerisinde kalmıştır. Demokrat Parti bu eksikliği gidermek için Amerikan yardımları ile Devlet Karayolları Müdürlüğü'nü kurmuş, karayolu ve köprü yapımına, yol bakım hizmetlerine ağırlık vermiştir²¹⁶. Ancak karayolları yapımına öncelik verilmesi, demir ve deniz ulaşımı ile bağlantılı, düzenli bir ulaşım politikasına dayanmıyordu. Asıl amaç kırsal kesimin kısa sürede pazara açılmasını sağlamaktır²¹⁷. Böylelikle üretilen ürünlerin limanlara taşınması daha kolaylaşmış ve köyler de dışarı açılmaya başlamıştır. Fakat bu yerinde girişim de bile, devlet hazinesi ciddi zararlar görmüştür. Çünkü ihale yöntemi ile iş yaptırılmayınca maliyetler yüksek gösterilmiş, sonucunda da yeni yeni zenginler türemiştir. Bu zenginler de toprak ağaları gibi birikimlerini yatırıma dönüştürmek yerine lüks tüketim mallarını almak için kullanmışlardır.

²¹⁵ Bu uzmanlardan biri James M. Barker, kısaca Barker Raporu olarak bilinen raporunda: “Ucuz taşıma imkanlarının yetersizliği, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini engellemiştir. Gerçi ulaştırma alanında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri büyük meblağlar harcanmıştır. Buna rağmen hükümetlerin demiryolu, karayolu ve deniz taşımacılığının, milli ekonomi için hayati önem taşıyan hizmetler olduğunu yeterince kabul ettiği şüphelidir...” demiştir.

²¹⁶ Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 79.

²¹⁷ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *a.g.e.*, s. 83.

(Tablo 12) Sath Cinslerine Göre Devlet ve İl Karayolları Uzunluğu (Km)

Yıllar	1923	1930	1935	1940	1945	1950	1955
Çimento Betonlu	–	–	–	–	–	22	12
Bitümlü Kaplama	–	–	–	–	–	1.425	2.703
Parke	–	–	26	352	805	177	189
Kırmataş	13.885	13.696	16.337	17.879	19.236	17.965	9.049
Stabilize	–	–	–	–	–	4.625	19.926
Üst Yapılı Yollar Toplamı	13.885	13.696	16.363	18.231	20.041	24.214	31.879
Toprak Tesviye Yollar	2.450	8.819	13.448	13.171	13.385	10.311	8.956
Ham Yollar	2.000	7.121	9.772	10.180	10.085	12.555	14.173
Genel Toplam	18.335	29.636	39.583	41.582	43.511	47.080	55.008

Yukarıdaki tablo²¹⁸ incelendiği zaman karayolları uzunluğunun 1923'ten 1955'e kadar olan dönemde sürekli bir artış eğiliminde olduğunu görüyoruz. 1923'te 18.335 olan toplam karayolu uzunluğu 1955'te 55.008'e yükselmiştir. Karayollarının artması insanların yaşam standartlarının da artması anlamına gelir. Örneğin 1923'te Ankara İstanbul arası bir otomobille 80 saat sürerken 1955'te bu yolculuk 10 saatte²¹⁹ yapılmaktaydı.

Karayollarının gelişmesi, motorlu taşıt kullanımını kolaylaştırmış ve teşvik etmiştir. Bu nedenle motorlu taşıtların miktarlarında da büyük artış görülmüştür. Taşıt cinsi olarak en büyük artış kamyon ve kamyonette 15 kat olarak görülmüş, toplamda ise ortalama 10 kat artmıştır. Gene de 1950 yılı Türkiye'sinde

²¹⁸ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 324.

²¹⁹ Bu bilgi 1950'de Ankara İstanbul arasında bizzat yolculuk yapmış olan Sabahattin Ercan'dan alınmıştır.

her 10.000 kişiye sadece 13 motorlu araç düşmekteydi. Bu veriler bize halkın alım gücünün bir miktar arttığını göstermesi açısından önemlidir.

(Tablo 13) Karayolu Motorlu Taşıt Sayısı²²⁰

Yıllar	Otomobil	Minübüs- Otobüs	Kamyon- Kamyonet	Toplam
1923	4.257	315	2.561	7.133
1939	5.173	1.297	4.352	11.362
1950	13.405	3.755	15.404	32.564
1955	29.970	6.848	34.429	71.247

Karayollarındaki araç sayısının artmasına bağlı olarak akaryakıt tüketimi de artış göstermiştir. Akaryakıtın çok büyük bir kısmı ithalat ile karşılandığı için, karayollarındaki araç sayısının artması döviz ihtiyacını arttırmıştır. 1950’lerde Türk Lirası değerinin suni olarak yüksek tutulması dolayısı ile akaryakıt tüketiciye ucuz fiyatlarla satılmış, bu durum tüketimi daha da arttırmıştı. Karayollarında görülen ilerleme, tarım sektörünün piyasa ekonomisine girmesinde; tarım, ticaret ve sanayinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

3- Hava ve Denizyolları

Tek Parti döneminde özel sektörün denizcilik alanındaki faaliyetleri sınırlandırılarak sektör devlet teşebbüsü haline getirilmiştir. Sektörü geliştirmesi için kurulan Denizbank’ın ömrü fazla uzun olmamış, bir buçuk yıl sonra yani 1937’de Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Uygulanan koyu devletçilik politikasına rağmen bu günlerde denizcilik sektöründe önemli bir gelişme sağlanamaz. II. Dünya Savaşı sonrasında ise denizcilik alanında özel sektör atağa

²²⁰ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 326.

geçmiş ve kapasitesini devlete göre arttırmıştır. Yine bu günlerde Avrupa ve Amerika'dan satın alınan gemiler sayesinde ilk defa açık deniz taşımacılığına başlanmıştır.

**(Tablo 14) Yıllar İtibarıyla Deniz Taşıt Araçları Türleri
(18 ve Yukarı Gros Tonluk)²²¹**

Yıllar	Yük Gemisi		Yolcu Gemisi		Tanker		Kamu+Özel Toplam	
	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton
1923	205	83.409	33	10.017	---	2.440	306	95.866
1933	1.093	105.762	125	106.878	2	3.818	1.220	216.458
1935	1.294	133.760	122	123.043	4	4.374	1.420	261.177
1940	1.624	144.722	117	119.491	5	4.418	1.746	268.631
1945	1.910	185.636	115	128.853	5	4.418	2.030	318.907
1950	2.055	348.739	129	178.687	13	7.449	2.197	534.876
1955	2.470	508.255	143	201.880	18	28.187	2.631	738.322

Demokrat Parti döneminde denizcilik alanında devlet müdahaleciliğinin azaltılması sektörün ilerlemesini sağlamıştır. İlk olarak yarı devlet yarı özel sektör ortaklığı ile Denizcilik Bankası Türkiye Anonim Ortaklığı kurulmuş, ticaretin artmasına bağlı olarak büyük tonajlı gemiler, tankerler satın alınmış ve taşıma kapasitesi arttırılmıştır.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda 1950 yılında 2.197 adette 534.876 gros ton olan toplam gemi tonajı, 1955'te 2.631 adette 738.322 gros tona çıkmıştır. Bu gelişme özel sektörün bu alandaki yatırımlarının artması ve ithalat artışı ile açıklanabilir.

²²¹ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 329.

Bu dönemde denizcilik sektörü bakımından sağlanan en büyük gelişme 20'den fazla liman ve barınak inşaatlarına başlanması ve bunların modern araçlarla donatılması olmuştur. Örneğin İstanbul (Salıpazarı), Haydarpaşa, İzmir (Alsancak), Mersin, İskenderun, Samsun, Amasra, İnebolu, Giresun, Trabzon ve Zonguldak limanlarının inşa ve yenilenme çalışmalarına bu dönemde başlanmıştır²²².

Havayollarındaki gelişme ise tüm ulaşım sektörlerine göre daha yavaş seyretmiştir. 15 Haziran 1951 tarihinde İstanbul Yeşilköy'de büyük bir hava limanı inşaatı yapımına başlanır. Ülkede az sayıda olan hava limanları arasında taşınan yolcu sayısı 1945'lerde 37.000 civarlarında iken 1955'lere geldiğimizde yaklaşık 6 kat artarak 202.000'lere ulaşmıştır²²³.

(Tablo 15) Devlet Havayollarında Taşınan Yolcu ve Yük Miktarları²²⁴

Yıllar	1933	1935	1940	1945	1950	1953	1955
Yük (Ton)	5	1	9	126	1.992	2.804	3.174
Yolcu Sayısı	460	1.124	2.189	37.308	112.665	147.846	202.066

b-Enerji Sektörü

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ülkede kullanılan enerjinin büyük bir kısmı sanayiden çok ısıtma amacıyla evlerde kullanılmaktaydı. Evlerde kullanılan en önemli enerji kaynağını tezek oluşturmakta, arkasından odun ve odun kömürü gelmekteydi. Ulaşım ve sanayide kullanılan petrolün tamamı yurt dışından ithal ediliyordu. Elektrik ise sadece birkaç ilde bulunmakta, aydınlatma için yaygın şekilde gaz yağı kullanılmaktaydı.

²²² A.g.e., s. 299.

²²³ Samsun Limanı 70 milyon liraya ihale edilecektir.

²²⁴ Türkiye'de Toplumsal Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s. 421.

1930'lu yıllara geldiğimizde birçok alanda olduğu gibi enerji alanında da devletçilik rejimi benimsenmiş, ülkedeki enerji üretimini arttırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak için enerji kaynaklarının aranması, potansiyellerinin tespiti ve işletilmesi amacıyla bazı kamu kuruluşları oluşturulmuştur. Bu kamu kuruluşları arasında 1935 yılında kurulan MTA Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ni sayabiliriz. Bu dönemde ülkenin en önemli enerji kaynağı olan taşkömürü üretimi arttırılmaya çalışılmış, su gücünden elektrik elde edilmesi çalışmalara başlanmıştır. Yine ilk kez 1940 yılında Raman Dağı'ndan petrol çıkarılmaya başlanmış, fakat bu ülke ihtiyacının küçük bir bölümünü karşılayabilmiştir.

Liberal ekonomiyi benimseyen Demokrat Parti tarım ve sanayi alanında yatırımlar yaparken, alt yapı girişimleri olarak ulaşım ve enerji sektörlerinde de büyük projeler hazırlamış ve uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde enerji sektöründe atılan önemli adımların başında hidroelektrik ve termik santraller kurmak gelmektedir. Ayrıca kömür, linyit ve petrol üretimi arttırılmaya çalışılmıştır. Elektrik enerjisi üretimi ve madenlerin işletilmesi, genellikle özel teşebbüse bırakılmıştır. Ülkede enerji üretim ve tüketiminin artması sanayileşmeyi, kentleşmeyi ve ekonomik büyümeyi hızlandırmış ve halkın refah düzeyi yükselmeye başlamıştır²²⁵. Demokrat Parti döneminde enerji ve sulama alanlarında şu yatırımlar yapılmıştır.

21 Eylül 1950'de Devlet Bakanı Karaosmanoğlu ile Marshall Planı Türkiye sorumlusu Russel Dorr tarafından Sarıyer enerji istasyonunun inşası için anlaşma imzalanmıştır. Kuzeybatı Anadolu'nun ana enerji kaynağını oluşturacak ve toplam 128 milyon liraya mal olacak olan bu projenin ilk yılındaki 40 milyon liralık masrafı Marshall yardımından karşılanmıştır. Yılda 343 milyon kilovat enerji üretecek olan santralin yapımının da 3-4 yıl içerisinde bitirilmesi planlanmıştır²²⁶.

Bu dönemde Demirköprü, Gediz, Hirfanlı ve Hazer baraj ve santrallerinin de içinde bulunduğu irili ufaklı 14 baraj inşa edilmiş, 1950 yılında 100 bin hektar arazi sulanırken 1954'te sulanan alan 284 bin hektara çıkarılmıştır²²⁷. 16 elektrik santrali ve 3 enerji taşıma hattı inşaatlarının yapımına ise 1951 yılında başlanmıştır.

²²⁵ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 252.

²²⁶ *Ulus Gazetesi*, 22 Eylül 1950.

²²⁷ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 240.

1950'den önce kurulmuş olan hidroelektrik santrallerinin toplam üretim kapasitesi 25-30 milyon kw/s. dolayındaydı. 1950'den sonra kurulan her bir santralin yıllık üretimi ise genellikle 100 milyon kw/s.'i bulmuştur.

1952 yılında Seyhan Barajı ve Enerji Projesi için Adana'da bir toplantı yapılmış, projenin 92 milyon TL'ye mal olacağı saptanmış, bu miktarın 62 milyon TL'sinin IBRD (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası) tarafından karşılanması istenmiştir. Bu proje kapsamında Çukurova Enerji Şirketi'nin kurulmasına karar verilir. 25 Ekim 1953'te temelleri atılan projenin hayata geçirilmesi ile Adana bölgesinde 144.000 hektarlık alan sulanmış ve bölgedeki su baskınları tehlikesi ortadan kaldırılmış olacaktır. Yine kurulacak hidroelektrik santrali 144.000 kilovatlık enerji sağlayacaktır. Santralin tahminen 1956 yılında hizmete girmesi ile kilovattı 45 kuruşa satılan elektrik fiyatının santralin faaliyete gireceği ilk yıl 8, ikinci yıl 7, üçüncü yıl ise 5 kuruşa düşürülmesi planlanmıştır²²⁸.

1953 yılına geldiğimizde Çatalağzı elektrik santralının kapasitesinin artırılması, Tunçbilek ve Soma linyitleri ile çalışacak elektrik santrallerinin kurulması ve Anadolu'nun pek çok köşesinde sayısız hidroelektrik santrallerinin kurulması çalışmalarına devam edilmiştir. Sonuç olarak Demokrat Parti döneminde yapılan yatırımların sonucunda nüfus başına düşen elektrik tüketiminde artışlar sağlanmıştır. Türkiye'de 1923'lerde nüfus başına ortalama 4-5 kw/s. elektrik enerjisi tüketilirken 1940'larda 20-22 kw/s.'e, 1950'lerde 35-40 kw/s.'e çıkmıştır. 1955'e geldiğimizde ise 70-75 kw/s.'e varmıştır²²⁹.

c-Sanayi Sektörü

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra (4 Ağustos 1950) yerli ve yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla sanayicilere kredi verecek Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası kurulmuştur. 50 milyon sermayesi bulunan özel banka Bankalar Kanunu'na da tabi tutulmamıştır. Demokrat Parti döneminde

²²⁸ FO371/101866WK, aktaran; Şule Sevinç Kişi, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950–1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 234.

²²⁹ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 254.

kamuya ait endüstri kuruluşlarının yanı sıra özel kuruluşlar da dış kaynaklı yardımlardan Sanai Kalkınma Bankası aracılığı ile yararlandırılmıştır. Örneğin; 1951 yılı içerisinde Sanai Kalkınma Bankası özel teşebbüse ait modern bir fırın yapımı için 150.000 TL ve bir boru fabrikasının yapımı için 270.000 TL kredi vermiştir²³⁰.

Hatta yeni kuruluşlar oluşturmak ve var olanları geliştirmek için özel teşebbüse kredi sağlamak amacıyla Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu kurulmuş ve bu amaçla 54.500.000 TL Amerikan Yardımı olarak verilmiştir²³¹. Bu fondan Ocak 1951 tarihinde Zeytinburnu ve Darıca'da ki çimento fabrikalarının geliştirilmesi için 7 milyon TL, Mayıs ayma geldiğimizde ise yeni kurulacak olan İzmir Çimento Fabrikaları Türk Anonim Ortaklığı için 5.600.000 TL verilmiştir²³². Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi'nin Kartal'daki çimento fabrikasının geliştirilmesi için de 784.000 TL ayrılmıştır. Çimento fabrikalarından başka İstanbul'da Dr. Ethem Ulugay Kimya Kurumu'nun geliştirilmesi için 1.534.000 TL'lik bir kredi ve 387.000 dolarlık kimya malzemesi verilmiştir²³³. Yine Gülcüoğlu Sami ve ortaklarına ait Pamuk ve Yağ Sanayi Kolektif Şirketi'nin İzmir'de kuracağı çırçır ve yağlı tohum pres fabrikası için 462.000 TL ile İstanbul'da Piramit Limited Şirketi'ne ince pamuk tarama ve bükme fabrikasının kurulması için 1.812.000 TL ayrılmıştır²³⁴.

Demokrat Parti'nin en büyük isteklerinden biri sanayi alanındaki kalkınmayı hızlandırabilmek için yabancı sermayenin de Türkiye'de yatırım yapmasını sağlamaktı. Yabancı sermayeyi ülkeye getirebilmek için Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarmasına rağmen ne yazık ki bu dönemde ülkede yabancı yatırımcı görülmemiştir. Gerçi hükümete birkaç teklif verilmişse de Türkiye'yi yatırım için güvenli bir ülke olarak görmemiş olsalar ki uygulamaya geçirmezler.

Sanayinin gelişmesine en az tarım sektörü kadar önem verdiklerini sürekli ifade eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1952 yılında Balıkesir'de yaptığı bir konuşmada: *“Bugün sanayinin gelişmesine hükümetçe çok büyük ehemmiyet*

²³⁰ *Zafer Gazetesi*, 8 Nisan 1951.

²³¹ *Zafer Gazetesi*, 11 Ağustos 1951.

²³² *Ulus Gazetesi*, 27 Mayıs 1951.

²³³ *Zafer Gazetesi*, 11 Temmuz 1951.

²³⁴ *Zafer Gazetesi*, 13 Ağustos 1951.

verilmekte ve bilhassa iptidai maddesi memlekette yetişen sanayi ilk planda göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlar arasında zirai endüstri hem mühim bir sanayi şubesini tamamlayacak hem de milli istihsalin artışına hizmet edecek bir mahiyet arz eder. Şeker fabrikaları, pamuklu mensucat fabrikaları bu meyandadır. Öte yandan, hidro-elektrik işlerde, köprüler inşaatında ve memleketin imarında birinci sınıf rolü olan ve dünya piyasalarında çok aranan bir maddeyi teşkil eden çimento sanayi de yine bunlar arasındadır. Bu gibi sanayiye kıymet vermek ve bu fabrikaların miktarını arttırmak istiyoruz²³⁵ ...” demiştir.

Adnan Menderes’te Bursa’daki Sümerbank fabrikasını dolaşırken şunları söylemiştir: “İktidarımızın sadece çiftçi ve ziraat işlerini ele aldığı ve diğer mevzuları ve bu arada sanayi ikinci veya üçüncü planda telakki eylediği hakkında bazen bizlere bir tariz tevcih edilmektedir. DP’nin iktisadi politikası, bugün istihsal yıllarında birbirine yardımcı olan şubeleri tam bir ahenk içinde memlekete nafi olmaları nispetinde toptan kucaklayan bir politikadır. Yalnız ziraatı ele almış, diğerlerini bir tarafa bırakmış değiliz. Bizler umumi bir ahenk içerisinde milli gelirimizin artmasının ve milli refah seviyesinin yükselmesinin mümkün olacağına inanan bir politikanın mümessiliyiz²³⁶ ...”

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın da özellikle üzerinde durduğu tarım endüstrisinde de gelişmeler sağlanmıştır. 12 Eylül 1952’de Adapazarı şeker fabrikasının temelleri atılmıştır²³⁷. 15 Aralık 1952’de ise Amasya, Kütahya ve Konya şeker fabrikalarının ihalesi Alman Arpe grubuna verilmiştir²³⁸. Bu fabrikaların temelleri 1953 yılı içerisinde atılarak yapımına başlanır. 1953 yılında Çukurova’nın yanı sıra Antakya’da iplik ve dokuma fabrikası, Adana’da çimento fabrikası, Eskişehir’de pancar ekicilerini korumak ve kredi sağlamak için Pancar Kooperatifleri Bankası kurulmuştur. Ayrıca İstanbul’da süt ve tereyağının pastörize edilebilmesi için bir pastörize fabrikası kurulmuştur. Yine özel teşebbüsün çabaları ile 50 milyon lira sermayeli Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu şirketin amacı en yakın zamanda ülke genelinde 20 çimento fabrikası kurarak ülkenin tüm

²³⁵ Zafer Gazetesi, 20 Nisan 1952.

²³⁶ Zafer Gazetesi, 18 Mayıs 1952.

²³⁷ Zafer Gazetesi, 13 Eylül 1952.

²³⁸ Zafer Gazetesi, 16,17 Aralık 1952.

çimento ihtiyacını karşılamaktır. Böylelikle hiç çimento ithal edilmemesi ve bunun için harcanan dövizin ülkede kalması planlanmıştır.

d-Madencilik Sektörü

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçtiğimizde çok büyük bir kısmı yabancıların elinde bulunan bir madencilik devralınmıştı. 1923 yılında madenleri işleyecek Türk sermayedarın olmamasının yanı sıra, yetişmiş eleman da yoktu. Bu günlerde ülkedeki Türk maden mühendisi olarak sadece 8 kişi bulunmaktaydı. Savaş yıllarında ülkedeki maden üretimi de azalmıştır. Örneğin; Maden kömürü I. Dünya Savaşı öncesi 900.000 tonluk üretimden 1923'lere geldiğimizde 600.000'e gerilemiştir²³⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı madencilik alanında üretimi arttıracak tedbirler alınmamış, daha çok maden üretiminin özel sektör eliyle atırılması ilkesi benimsenmiş ve kanuni düzenlemeler yapılmıştır²⁴⁰. Yine sektörü geliştirmek için 1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927 yılında ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu düzenlemelere rağmen üretimde pek bir artış kaydedilemez.

1933'lerden sonra benimsenen devletçilik politikası doğrultusunda madencilik sektöründeki yabancı şirketlerin hisselerinin büyük kısmı satın alınarak millileştirilmiştir. Ereğli Taşkömürü İşletmesi, Ergani Bakır İşletmeleri bunlar arasında sayılabilir. Yine var olan madenleri daha verimli şekilde işletmek ve yeni maden kaynaklarını yer üstüne çıkarmak için 1935'te Maden Teknik Arama Enstitüsü (MTA) ve Etibank kurulmuştur. MTA Enstitüsü ve Etibank'ın madencilik alanında faaliyet gösterme başlamasından sonra hem yeni maden yatakları bulunup var olanlar da büyütülmüş, hem de üretim çeşitlenmeye ve artmaya başlamıştır²⁴¹.

²³⁹ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 107.

²⁴⁰ 12 Nisan 1925 tarih ve 608 sayılı kanunla yapılan düzenlemeye göre; terk edilmiş veya yeni bulunacak madenler, devlet tarafından veya devlet ile birlikte Türk tüzel kişilerin katılımıyla kurulacak ortaklıklar veya sermayesinin en az %51'i Türklere ait şirketler tarafından işletilebilecektir. Madenlerde yabancı olarak, ancak Türk vatandaşları arasında bulunmayan teknisyenler çalıştırılabilir ve her yabancı teknisyene karşılık bir Türk genci yerleştirilecektir. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 233.

²⁴¹ *A.g.e.*, s. 235.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra iktisadi gelişmenin önünde engel olarak gördüğü devletçilik politikasını terk ederek madenleri özel teşebbüse açmıştır. Bu dönemde Marshall Yardımı'nın da etkisi ile üretim miktarları artmıştır. 1951 yılında İktisadi İşbirliği İdaresi Misyonu Başkanı'nın açıklamasına göre Marshall Planı'nın 1948'de uygulanmaya başladığı günden beri kaydedilen üretim miktarları, kömürde %12, ham demirde %43, pik demirde %80, çelikte %17, kromda %57, bakırda %118 oranında artış göstermiştir. Bu kadar hızlı ilerleme kaydeden maden ocaklarının daha da geliştirilmesi ve yenilerinin oluşturulması için 1952 bütçesinden yaklaşık 123 milyon ayrılmıştır. Bu rakam tarıma ayrılan paydan bile fazladır. Daha sonraki yıllarda bütçede madencilğe ayrılan pay düşürülmüştür. (1953'te 76,1 milyon TL iken, 1954'te 34,4 milyon TL pay ayrılmıştır.

1952 yılında Murgul Bakır İşletmesi'nin yanı sıra Karabük'te ikinci kok fabrikası ve yüksek fırın üretime geçirilmiş, böylelikle pik demir üretimi arttırılarak ülkeye yılda 8–10 milyon liralık döviz girmesi planlanmıştır. Yapılan yatırımlar sonucunda bakır, demir, krom, kükürt, linyit, taşkömürü, manganez gibi madenlerin üretiminde artışlar olmuş, özellikle Murgul Bakır İşletmesi'nin faaliyete sokulması ile bakır üretimi %100 oranında artmıştır. Üretilen madenlerin bir kısmının ihraç edilmesi ile ülkeye giren döviz miktarı da arttırılmıştır.

MTA Enstitüsü tarafından petrol aramak için ülkenin birçok yerinde sondajlar yapılmış, 1940 yılında ilk kez Raman Dağı'nda ekonomik miktarda petrol rezervi bulunmuştur. Raman Dağı'nda bulunan petrolün toprak üstüne çıkarılabilmesi için gerekli sondaj makinelerinin satın alınabilmesi amacıyla ECA 590.000 dolar tahsisatta bulunmuştur²⁴². Raman Dağı'ndan yaklaşık yılda 200.000 ton ham petrolün elde edileceği tahmin edilmekteydi. Buradan da ortalama 150.000 ton akaryakıt elde edilecektir ki bu miktar ülke ihtiyacının çok altındadır. 1951 yılına geldiğimizde yapılan yatırımlar sonucunda Raman ve Garzan'dan ham petrol çıkarılmaya başlanmıştır.

²⁴² *Zafer Gazetesi*, 7 Ağustos 1951.

Tablo 16) Maden Üretimi (Önemli Madenler) Bin Ton					
Yıllar	1923	1939	1945	1950	1955
Taşkömürü	597	2296	2524	2832	3490
Linyit	3	161	725	1215	2416
Krom	-	183	148	423	649
Bor tuzları	-	15	5	10	42
Demir	-	143	126	234	874
Bakır	0.2	5.9	9.9	11.7	23.8
Ham petrol	-	-	-	17.5	178.6

Çıkarılan petrolün işlenmesi için bir rafineri tesisi kurulması amacıyla MTA (Maden Teknik Arama) Enstitüsü ile Amerikan firması olan Ralph M. Persons Şirketi arasında Ocak ayında bir antlaşma imzalanır²⁴³. Kurulması planlanan rafineri tesisinin işleyeceği petrol ile yılda 27 milyon TL döviz tasarrufu yapılması planlanmıştır. Petrol aramak, geliştirmek, üretim yapmak, tasfiye etmek, petrol ve petrol ürünleri depolamak, taşımak, satmak ve dağıtmak, gerekli fabrika tesisleri kurmak ve işletmek amacıyla 1954 yılında *devlet* kuruluşlarının katılımı ile 150 milyon TL sermayeli TPAO kurulmuştur.

Tabloda²⁴⁴ da görüldüğü gibi 1950'den sonra özellikle taşkömürü, linyit, krom, demir ve bakır üretiminde artışlar olmuştur.

3-Kentlerde Yaşam, Değişen Tüketim Eğilimleri ve Refah Payı

a- Nüfus

Türkiye'nin 1923'te kesinleşen sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16,3 milyondan 1927 yılında 13,6 milyona düşmüştür. Savaş yıllarındaki azalma oranı

²⁴³ *Zafer Gazetesi*, 22 Ocak 1953.

²⁴⁴ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 243.

yaklaşık %17 olmuştur. Azalmanın bir nedeni 1913'te başlayıp 10 yıl boyunca devam eden savaşlarda Osmanlı ordularının asker gücünü Türk ve Müslüman olan nüfusun oluşturmasıdır. Diğer bir neden ise savaş yıllarında erkek nüfus cephede olduğu için doğum oranlarının ciddi şekilde düşmesidir. Beslenme ve sağlık koşullarının bozulması, salgın hastalıklar ve ülke içindeki etnik çatışmalar da nüfusun azalmasına neden olmuştur. Savaş dönemi sonunda ülke içindeki azınlıkların büyük bir kısmının ülkeyi terk etmesi de başka bir etken olarak karşımıza çıkar²⁴⁵.

(Tablo 17) TÜRKİYE'DE NÜFUS ARTIŞI²⁴⁶		
Yıllar	Nüfus (Bin)	Yıllık Artış Oranı (%o)
1927	13.648	6.7
1935	16.158	21.1
1940	17.821	17.0
1945	18.790	10.6
1950	20.947	21.7
1955	24.065	27.7
1960	27.755	28.5

1914–1927 arasındaki nüfustaki azalmanın en önemli yönü azalmanın çoğunluğunun kentlerde olmasıydı. İzmir, Edirne, Bursa Sivas gibi büyük kentlerin nüfusları 1880'lerdeki düzeylerinin bile altına düşmüştür. Türkiye'de 1927'de ilk sayım yapıldığında toplam nüfus 13.648.000'dir. Bu tarihten sonra ülkenin hiç savaşa girmemesi nüfusun artışında etkili olmuştur. Yıllar içerisinde ülkedeki nüfus düzenli olarak artış göstermiştir. Fakat en büyük artışı biz 1950–1960 arasında görmekteyiz. Bu hızlı nüfus artışında, gelir düzeyinin artmasına bağlı olarak yaşam

²⁴⁵ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 97.

²⁴⁶ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 656.

koşullarının düzelmesi ile ölüm oranlarının düşmesi ve Bulgaristan'dan ve Yugoslavya'dan yapılan göçler de etkili olmuştur²⁴⁷.

CHP döneminde bu nüfusun ihtiyaçları yeterince karşılanamamakla beraber iş gücü de gerektiği gibi değerlendirilememiştir. Fakat Demokrat Parti dönemine büyük canlı bir hazine devredilmiştir²⁴⁸. Bu nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamakla beraber zaman içerisinde şehirlere de göçler başlamıştır. Genel olarak dünyada köylerden kentlere göçün iki nedeni vardır. Birinci neden kentlerde sanayileşme artıp işçiye ihtiyaç duyulduğunda, sanayileşmenin çekimi ile insanlar şehirlere göç eder. Diğer neden ise köylerde tarım alanları yıllar içerisinde bölünüp köy nüfusunu besleyemeyecek duruma gelince halk şehirlere göç etmek zorunda kalır. İkinci şekilde oluşan kentleşme sosyal ve ekonomik açıdan yoz bir kentleşmedir. Bizim şehirlerimizdeki nüfus artışı bu şekilde olmuştur. Ne yazık ki bu artış yine aynı şekilde devam etmektedir. Nüfus'un şehir ve köylerdeki dağılımı yıllara göre aşağıdaki tabloda tam olarak verilmiştir.

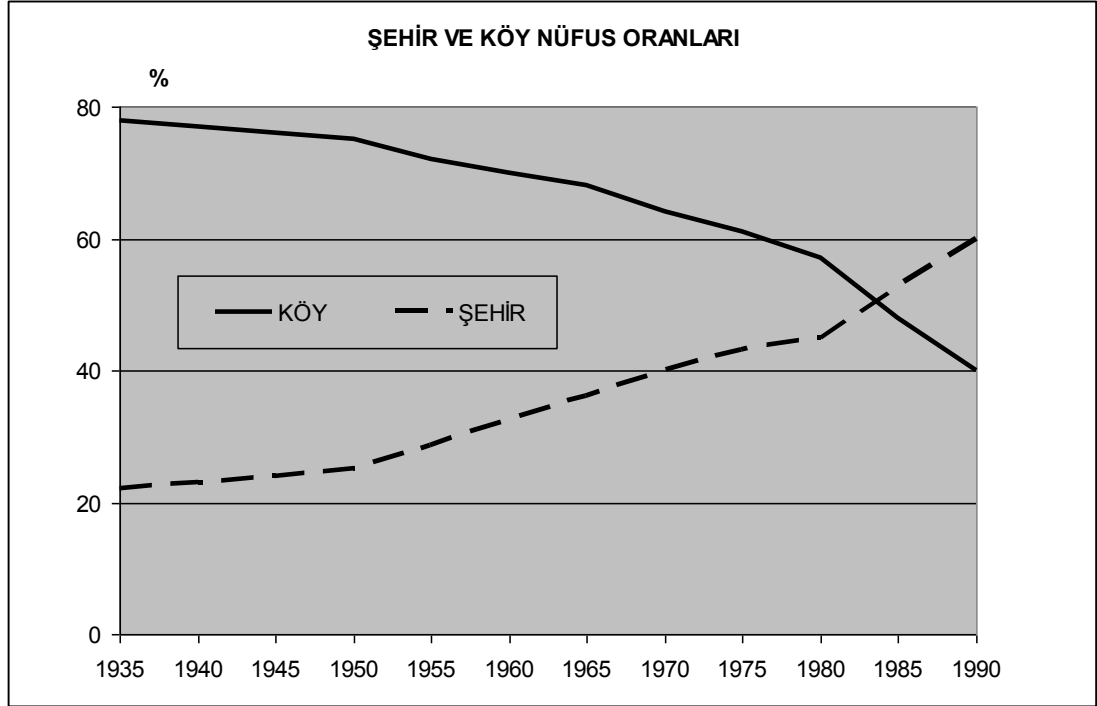
(Tablo 18) TÜRKİYE'DE NÜFUSUN DAĞILIMI			
Yıllar	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfus
1945	14.103.072	4.687.102	18.790.174
1950	15.702.851	5.244.337	20.947.188
1955	17.118.420	6.947.343	24.065.763

²⁴⁷ Demokrat Parti'nin iktidarı devralmasından çok kısa bir süre sonra Bulgaristan 250 bin Türk'ün Türkiye'ye göç etmek istediğini hükümete bildirir. Bu, daha çok bu insanlar 3 ay içerisinde gelecek hazırlıklı olun şeklinde bir uyarı niteliğini taşımaktadır. Devlet bütçesinde bu gibi durumlar için ayrılmış parası yoktu. Kendini yeni yeni toplayan ülke ekonomisi bundan olumsuz etkilenince hükümet çözüm olarak göçmenlere yardım için kardeşlik pulu uygulamasını başlattı. Mektuplara, telgraflara, sinema, tiyatro, otobüs, tramvay, vapur biletlerine, otel, lokanta faturalarına bir kuruşluk pul yapıştırılmasına karar verildi.

²⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964*, 3.cilt, 6.basım, Remzi yay., İstanbul, 2000, s. 216.

Yukarıdaki tablo²⁴⁹ yıllar içerisinde köy ve kent nüfusunun artmaya devam ettiğini göstermektedir. Fakat bu rakamları yüzde olarak hesapladığımızda 1945–1955 arasında köy nüfusu %21 oranında artarken, şehir nüfusundaki artış oranı %48 olmuştur.

(Tablo 19)

Yukarıdaki grafikte köyde ve şehirde yaşayan nüfusun birbirlerine oranları verilmiştir. Dikkat edilirse köylerden kentlere göçün yoğun olarak başladığı yıllar 1950–1955 arasındır²⁵⁰.

1945–1950 arasında ülkemizde kentleşme pek görülmezken 1950'den sonra hızlı bir kentleşme sürecine girilmiştir. Bu kentleşme birçok ülkede olduğu gibi sanayinin yoğun olduğu bölgelerde olması gerekirken biz de tam tersine nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sanayileşmenin olması ile görülmüştür. Özellikle Ege ve Marmara Bölgeleri'nde iş gücünün fazla olması, uluslararası ticarete elverişli olması

²⁴⁹ Zirai İstatistik Özetleri 1940–1960.

²⁵⁰ Ercan Kumcu, Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 16.

dolayısı ile yatırımlar yoğunlaşmış bu da kentleşmeyi hızlandırmıştır²⁵¹. İnşaat sektörünün de gelişmeye başlaması ile şehirlerin etrafında çok sayıda gecekondular yapılır. Yoğun göçlerle hızlı bir kentleşme başlamış fakat kent kültürü oluşturulamamıştır. İnsanlar köy ve kent kültürü arasında sıkışıp kalmış yoz bir kültür ortaya çıkmıştır.

b-Sağlık Hizmetleri

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sağlık alanında en önemli hedef bulaşıcı hastalık ve salgınların önlenmesi olmuştur. Çünkü sağlık hizmetlerinin geriliği ve yetersizliğinin yanı sıra fakirlik ve cahillik gibi nedenlerle sıtma, trahom, frengi, tifüs, tüberküloz gibi salgın hastalıklar büyük ölçüde refah kaybına ve ölümlere yol açmaktaydı. 1924 yılında yaklaşık olarak 13 milyonluk nüfusa karşılık ülkede sadece 1000 kadar doktor ve 10.000'den az hastane yatağı, 160 hemşire ve 600 ebe bulunuyordu²⁵².

Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi Tek Parti döneminde titizlikle ele alınan konular arsında yer almıştır. Bulaşıcı hastalıklarla ve salgınlara mücadele etmek için Ankara'da Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuş, laboratuvarlarda aşı ve serum üretilmeye başlanmıştır. Bu dönemde hastane hizmetleri yerel yönetimlere bırakılmıştır. Bakanlık sadece örnek olsun diye 5 tane Numune Hastanesi kurmuştur. Hekim açığını kapatmak için tıp öğrencilerine zorunlu hizmet görevi verilmiştir. Ebe, hemşire gibi personelin yetiştirilmesine de büyük önem verilmiş, sağlık personelinin maaş ve ücret durumunda da iyileştirmelere gidilmiştir. 1946'da Behçet Uz sağlık bakanı olunca, her 20 köye birinci basamak koruyucu ve tedavi edici hizmetleri birlikte götürmek istemiştir. Uygulama yalnız ilçe düzeyinde kaldığı için pek başarılı sayılmamıştır.

Demokrat Parti döneminde önemli değişiklikler olmuştur. Yerel idareye bağlı olan hastaneler doğrudan Sağlık Bakanlığı'na devredilmiş, genel sağlık sigortası uygulamasına gidilmiş, UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü ile ilişkiye

²⁵¹ Murat Kayıkcı, *Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı-Adapazarı Örneği-*, 1. baskı, Sosyal Araştırmalar Vakfı yay., İstanbul, 2005, s. 85.

²⁵² Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 102.

girilmiş ve bu kurumlardan yardım sağlanmasına çalışılmıştır. Demokrat Parti iktidara geldiğinde var olan 16 sağlık merkezinin sayısı 1954'te 242'ye çıkmış, sadece 7 adetten ibaret bulunan verem hastane ve pavyonlarının sayısı 84'e, bunlardaki yatak sayısı ise 1.097'den 6.357'ye çıkmıştır.

(Tablo 20) Sağlık Personeli ve Hastanelerde Yatak Sayısı Artış Oranları (%)		
	1945–1950	1950–1960
Hekim	55	172
Eczane	24	87
Hemşire	76	130
Hastane	31	182
Yatak Sayısı	38	143

Tabloda da görüldüğü gibi personel ve tesis sayılarının, gelişmiş devletlerin gerisinde kalmakla birlikte hızla artması sağlık hizmetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ölümlere neden olan sıtma, verem, frengi, trahom gibi salgın hastalıklarla başarılı mücadeleler yapılmış, ölüm oranları azaltılmıştır. Fakat sağlık kuruluşlarının ve personelin ülkedeki dağılımı orantılı yapılamadığı için bunlar daha çok büyük şehirlerde toplanmıştır. Örneğin; hasta yataklarının %46'sı İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplanmıştır. Bu nedenle kasaba ve köylerde yaşayan halk, sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamıştır. Bu durumu düzeltmek için hastane kurmanın mümkün olmadığı yerlere sağlık ocakları ve evleri açılmış, buralarda çalışan sağlık personeline lojman temin edilmiş, maaşlarına ise bölgenin mahrumiyet derecesine göre ek tazminatlar eklenmiştir.

c-Eğitim Hizmetleri

Cumhuriyet Türkiye'si çağdaş ve laik eğitim vermek amacıyla Osmanlının medreselerini kapatmış, 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Yasası ile ülkedeki bütün okulları Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde toplamıştır. Yine öğrenimi kolaylaştırmak amacıyla 1929'da Latin harflerinin kullanımına geçilmiş, ilköğretim parasız ve zorunlu hale getirilmiş, yetişkin halk içerisinde okuma-yazma oranını yükseltmek için de kurslar açılmıştır.

Bütçeden eğitime ayrılan payın yeterli olmaması, yetişmiş öğretmen sayısının azlığı, var olanların kırsal kesimlerde çalışmak istememesi, özellikle köylerde yeterince okul olmaması, halkın kız çocuklarını okula göndermek istememesi gibi nedenlerle Cumhuriyetin ilk yıllarında okur-yazarlık ve kamunun sağladığı eğitim hizmetleri pek iç açıcı bir görünümde değildir. Bu sorunları çözümlenebilmek için Tek Parti döneminde Köy Enstitüleri açılmışsa da ömürleri çok uzun olmamıştır. Yıllar içerisinde okur-yazarların nüfustaki payı sürekli olarak yükselme eğilimi göstermiştir. Ancak nüfusun çok hızla artması ve II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarından dolayı okuma- yazma bilmeyenlerin mutlak sayısında da artış olmuştur²⁵³. Nitekim savaş sonrası Türkiye'sindeki ilk nüfus sayımı olan 1927'deki sayıma göre nüfusun %11'inin, 1950'de %32'si okur-yazar olduğu görülmüştür²⁵⁴. Cinsiyetine göre incelediğimizde ise erkeklerin %45'inin, kadınların ise sadece %19'unun okuma yazma bildiğini görüyoruz. 1955'e geldiğimizde ise Türkiye nüfusunun hala yüzde atmış okuma yazma bilmemektedir.

Okul sayılarında ciddi artışlar sağlanmasına rağmen hala birçok köyde okul bulunmamaktadır. Özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde köy yerleşmelerinin küçük ve dağınık olması, alt yapı yetersizlikleri okullaşmayı olumsuz etkilemiştir. Yine öğretmen sayısının yetersiz olması, görev dağılımlarındaki dengesizlik, eğitim araç ve gereçlerindeki yetersizlik dönemin büyük sorunlarıdır.

²⁵³ Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s. 692.

²⁵⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*, 5. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s. 101.

(Tablo 21) Yıllara Göre Türkiye’de Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayısı

	Yıllar	1945– 1946	1947– 1948	1949– 1950	1950– 1951	1951– 1952	1952– 1953	1953– 1954
İlkokullar	Öğrenci Sayısı	1.357.740	1.448.093	1.591.039	1.616.626	1.643.034	1.692.135	1.762.351
	Öğretmen Sayısı	27.317	32.081	34.822	35.871	36.510	37.561	37.932
	Okul Sayısı	14.010	15.925	17.106	17.428	17.417	17.763	17.948
	Diploma Alanlar	124.198	160.538	171.270	172.642	165.132	173.890	163.619
Ortaokullar	Öğrenci Sayısı	65.608	59.093	65.168	68.187	74.765	82.465	92.339
	Öğretmen Sayısı	3.993	4.364	4.729	5.021	5.311	5.694	6.385
	Okul Sayısı	252	267	381	406	440	474	507
	Diploma Alanlar	10.844	11.412	14.389	14.487	15.827	18.382	21.167
Liseler	Öğrenci Sayısı	25.515	23.245	21.440	22.169	22.529	29.053	31.420
	Öğretmen Sayısı	1.817	1.829	1.931	1.954	2.045	2.161	2.234
	Okul Sayısı	83	88	88	88	93	95	100
	Diploma Alanlar	6.236	6.147	5.645	5.568	2.264	4.147	4.863
Fakülte ve Yüksekokullar	Öğrenci Sayısı	19.273	25.530	25.091	24.815	24.040	24.366	23.309
	Öğretmen Sayısı	1.388	1.788	1.852	1.950	1.946	2.000	2.126
	Okul Sayısı	31	33	34	34	33	33	34
	Diploma Alanlar	2.440	3.541	3.061	3.107	2981	3.013	2.874

Tabloyu²⁵⁵ incelediğimizde Demokrat Parti döneminde öğrenci ve okul sayılarında artışlar olduğunu görmekteyiz. Fakat nüfus artış hızı düşünülecek olursa bu artışlar Tek Parti döneminin gerisinde kalır.

d- Sanatsal Faaliyetler

Tek Parti döneminde halkın eğitim ve gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı sanatsal faaliyetlere ilgi oldukça azdır. 1941–1947 yılları arasında sadece 19 tane tiyatro eseri sahnelenirken, 1947–1949 yılları arasında ise 16 eser sahnelenmiştir.

²⁵⁵ Türkiye’de Toplumsal Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973, s. 455.

(Tablo 22) Devlet Tiyatrolarında Eser, Seans Ve Seyirci Sayıları²⁵⁶

		1949– 1950	1950– 1951	1951– 1952	1952– 1953	1953– 1954	1954– 1955
Tiyatro	Eser	11	8	8	10	9	11
	Seans	390	318	286	322	277	392
	Seyirci	70.273	87.967	89.293	117.779	122.868	195.900
Çocuk Tiyatrosu	Eser	2	2	1	2	2	2
	Seans	47	45	31	57	41	53
	Seyirci	13.089	20.861	16.980	30.597	18.609	26.564
Opera	Eser	3	2	2	3	4	5
	Seans	42	50	40	72	57	45
	Seyirci	16.244	26.018	21.827	38.211	28.604	31.524
Toplam	Eser	16	12	11	15	15	18
	Seans	479	413	357	451	375	490
	Seyirci	99.606	134.846	128.100	16.587	170.081	253.988

1950'lerden itibaren yıllar içerisinde halkın eğitim düzeyi kısmen artmıştır. Hatta ülkede kişi başına düşen milli gelir de artmasına rağmen sanatsal faaliyetlere olan ilgide pek bir artış olamamıştır. 1949–1950 sezonunda tüm Türkiye’de 11 tiyatro eseri sahnelenmiş ve bunları yaklaşık 70.000 seyirci izlemiştir. 1954–1955 sezonuna geldiğimizde ülkede yine 11 tiyatro eseri sahnelenmiş, bu sefer oyunları yaklaşık 196.000 seyirci izlemiştir. Fakat nüfusun artışını düşünürsek bu hiçte ciddiye alınacak bir artış değildir.

²⁵⁶ A.g.e., s. 421. Bahsedilen yıllarda bale ve operet gösterileri henüz yapılmadığı için tabloya alınmamıştır.

4-Tarım Kesimine Yönelik Açılımlar, Ürün Fiyatları ve Refah Payı

a-Tarım Kesimindeki Gelişmeler

Demokrat Parti'ye göre Türkiye'de en hızlı geliştirilebilecek alan tarım sektörüdür. Yıllarca bu alana yatırım yapılmayarak tarım ihmal edilmiştir. Halbuki halkın %80'i tarımla geçimini sağlamakta ve yine bu insanlar halkın en fakir kesimini oluşturmaktadır. Türkiye tarım alanında yatırımlar yaparsa halkın büyük bir kesiminde refah payı artacak aynı zamanda Türkiye tam da Amerika'nın istediği gibi bir ham madde deposu haline gelmiş olacaktır²⁵⁷.

Daha önceki yıllarda Türkiye tarımı en çok iklim koşullarından etkilenmiş, yağış oranına göre Türkiye bazen hububat ithalatçısı olurken, bazen de fazla ürünü ihraç etmiştir. Demokrat Parti, Türkiye'nin Avrupa ülkelerine her yıl düzenli olarak hububat satabilmesi için Marshall Yardımı'ndan yararlanma yoluna gitmiş ve bu yardımlarla tarım sektörünü geliştirmeye çalışmıştır. Kaliteli ve bol ürün elde edebilmek için alt başlıklarda da anlatılacağı gibi ekilebilir arazi genişletilmiş, tarımda makineleşmeye gidilmiştir. Bunlardan başka Devlet Üretme Çiftlikleri köylüye dağıtılmak üzere tonlarca iyi cins tohum yetiştirmiştir. Örneğin; sadece 1951 yılı içerisinde 54.000 ton tohum köylüye verilmiş, hatta aynı yıl Karadeniz Bölgesi'ne Amerika'dan getirilen, çabuk yetişen melez tip mısır dağıtılmıştır. Yine, tarım alanlarının verimini arttırmak ve nadasa bırakma yöntemine son vermek için hükümet çiftçileri, tamamı yurt dışından getirilen suni gübreleri kullanmaları için teşvik etmiştir. Nitekim 1948'de tüm Türkiye topraklarında 13.000 ton suni gübre kullanılmışken 1951'de 70.000 ton gübre kullanılmıştır.

Tarım sektörünün gelişebilmesi için teknik desteğin yanı sıra köylüye nakit yardımı da yapılmış; Ziraat Bankası ve kooperatifler aracılığı ile dağıtılan tarımsal krediler arttırılmıştır. Kredinin miktarı toprağın büyüklüğüne göre artış gösterdiği için, başlangıçta tüm köylünün yararına gibi görünen bu uygulama sadece büyük toprak sahiplerinin işine yaramış ve onların daha da büyümesine yol açmıştır.

²⁵⁷ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1993, s. 40.

Aşağıdaki tabloda köylüye dağıtılan kredi miktarının yıllar içerisinde ne kadar arttığı görülebilir.

(Tablo 23)Yıllara Göre Köylüye Dağıtılan Kredi Miktarları (1000 TL)				
1949	1950	1951	1952	1953
334.260	412.197	646.506	1.067.665	1.212.842

1952'lere gelindiğinde Tarım Bakanlığı üretimi arttırmak ve Avrupa piyasasında yarışabilecek kalitede ürün yetiştirmek için çiftçinin modern tarım yöntemlerini öğrenmesine de önem vermeye başlamış, bu amaç doğrultusunda 4 tane mütaka tarım okulu ve 6 tane teknik tarım ve bahçıvanlık okulu açılmıştır. Bu okullar okul döneminde teknik bilgiye sahip yüzlerce çiftçi adayı yetiştirirken, yaz döneminde de açılan kurslarla köylüleri eğitmiştir.

1-Tarım Alanlarının Genişletilmesi

Topraksız köylüye toprak dağıtarak üretimi arttırmak amacı ile hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na en büyük tepkiyi Demokrat Parti kurucularının gösterdiğini söylemiştik. Celal Bayar'la birlikte Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan Adnan Menderes daha CHP'den istifa etmeden önce toprakların mülkiyeti hakkındaki fikrini Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nu uygulayabilmek için kurulan komisyonda açıklamış ve şöyle demiştir:

“Toprak mülkiyetinde artık, en küçük ehemmiyet kalmayacaktır. Zirai reform adı altında siz, daha birçok yıllar zati istihsal şekline mahkûm bir düzeni, bir nizamı müdafaa ediyorsunuz. Halbuki küçük işletmeye gitmek değil, küçük işletmeleri birleştirerek, büyük kolektif işletmelere geçmek gerekir, hatta farzdır²⁵⁸.”

Demokrat Parti, tarımda üretimin arttırılması için var olan toprakların mülkiyetini değiştirmek yerine öncelikle tarım alanlarını genişletmeye karar verir. Bu doğrultuda

²⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 2.baskı, Remzi yay., İstanbul, 1993, s. 135.

hazine arazilerinin bir kısmı köylüye dağıtılmış, boş topraklar işlemeye açılmış, meralar kısmen ekilebilir alan haline dönüştürülmüştür. Traktöre sahip olan köylüler de motor gücünden yararlanarak devlet arazilerini tarlalaştırmış ve kendi topraklarını genişletmişti²⁵⁹. Devlet eliyle 17 Ekim 1950 tarihine kadar 7135 köylü aileye 372.715 dönüm toprak dağıtılmış, 280.000 dönümün dağıtılması da planlanmıştı. Bunlardan başka 238.000 dönüm mera da köyler adına tahsis edilmişti²⁶⁰. 1950 tarım sayım sonuçlarına göre Türkiye’de toprak sahibi olan ailelerin sayısı 2.879.477 iken toprak sahibi olmayan hala 1.019.509 aile vardır²⁶¹.

(Tablo 24) TARIM ARAZİLERİNDEKİ ARTIŞLAR²⁶²			
Yıllar	Ekilen Arazi (1000 hektar)	Nadasa Bırakılan Arazi (1000 hektar)	Traktörle İşlenen Arazi(1000 hektar)
1949	8.990	4.274	688
1950	9.868	4.674	1.244
1951	10.60	4.672	1.800
1952	11.775	5.586	2.356
1953	13.021	5.791	2.670
1954	13.208	6.408	2.831
1955	14.205	6.793	3.021

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1950’den 1954’e kadar geçen süreç içinde tarım arazisi olarak kullanılan toprakların ortalama %50 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

²⁵⁹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 96.

²⁶⁰ Özel Şahingiray, *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1920- 1953*, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1999, s. 395.

²⁶¹ *Türkiye’de Toplumsal Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, s. 89.

²⁶² *Zirai İstatistik Özetleri 1940–1960*.

2-Tarımda Makineleşmenin Hızlanması

Üretimin artırılması için tarımda makineleşmeye gidilmesi ve ülkedeki traktör sayısının artırılması gerekmektedir. Demokrat Parti bunu Ziraat Bankası aracılığı ile köylüye tarım kredileri dağıtarak gerçekleştirmiştir. Köylüye verilen tarım kredilerinin toplamı 1950 yılında 412 milyon lira iken 1952 de 820 milyon lira olmuştur²⁶³. Miktarı her sene arttırılan bu kredilerle köylü traktör, mibzer, biçerdöver vb. alet ve makinelerini temin etmiştir. Ziraat Bankası'ndan verilen krediler toprağın büyüklüğüne göre artış gösterdiği için, bundan daha çok büyük toprak sahipleri yararlanmış ve devletin verdiği krediler sayesinde mekanik eksiklerini tamamlamıştır²⁶⁴.

(Tablo 25) TARIMSAL ARAÇ-GEREÇ SAYILARI²⁶⁵			
Yıllar	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1949	-	9.170	-
1950	-	16.585	1243
1951	-	16.585	-
1952	1.981.550	31.415	3.222
1953	1.896.274	35.600	4.458
1954	2.030.996	37.743	4.706
1955	2.123.750	40.282	5.618

Şevket Süreyya Aydemir traktörlerin köylere girişinin halk üzerindeki etkilerini şöyle anlatır: “*Kendine güvenen köylüler gayet basitleştirilmiş bir takım formalitelerle ve şehir satıcılarından kendi seçtikleri traktör ve römorkları, Ziraat Bankası'na borçlanmak suretiyle hemen alabiliyorlardı. Bu muameleyi tamamlayan*

²⁶³ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 1.baskı, Homer yay., İstanbul, 2003, s. 79.

²⁶⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 99. yine bakınız: *Zafer Gazetesi*, 23 Eylül 1950.

²⁶⁵ *İstatistik Göstergeler 1923-1992*.

bir köylünün, traktörü teslim aldıktan sonra üzerine bayrak açarak ve römorka köylülerini doldurarak alay halinde köye girişi, köyde her defasında iktidarın şerefine bir gösteriye dönüşüyordu... Köylünün evvelce pek hayal edemediği ve daha çok devlet işletmelerinde gördüğü traktörleri, şimdi kapılarının önlerinde, evlerinin avlularında kendi malı olarak görüşü, onda ruhi bir gurur ve şahsiyetleşme hissi uyandıran önemli bir faktördü...²⁶⁶”.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda daha ilkel bir alet olan karasabana göre traktör ve biçerdöver sayısındaki artışın daha fazla olduğunu görmekteyiz. 1948’de 1750 olan traktör sayısı, Demokrat Parti Mayıs 1950’de iktidara geldiğinde 16000’e çıkmış, 1954 Mayıs’ında ise bu sayı 37743’lere ulaşmıştır. 1950 de 1243 olan biçerdöver sayısı 1954’te 4706’ya yükselmiştir. Modern araçların sayısında her ne kadar daha fazla artış olmuşsa da köylünün büyük bir çoğunluğu hala karasaban kullanmaktadır. Bu da Türkiye tarımının yeterince makineleşemediğinin bir göstergesidir.

1949’dan sonra ülkeye getirilen traktör sayısında önemli oranda artışlar olmasına rağmen, bakım, onarım, yedek parça, sürücülük konularında yeterli çalışmanın yapılmaması tarımsal verimliliği alt düzeyde tutmuştur. Bu tür sorunların giderilmesi için 1951 yılı içerisinde yaklaşık 3000 çiftçiye traktörlerin kullanımı ve bakımı ile ilgili kurslar verilmiştir. Yine Zirai Donatım Kurumu var olan 6 tamirhaneye ek olarak Erzurum, Kayseri, Eskişehir, Urfa, Samsun, Kırşehir ve Çorlu’da sabit tamirhaneler yaptırmıştır. Bunların dışında 39 seyyar tamir ve bakım arabası da hizmete girmiştir²⁶⁷. Ayrıca 1954 yılında Ankara’da ABD ortaklı bir traktör fabrikası kurulmuş, fakat bu fabrika traktör parçaları üretmek yerine daha çok montaj yapmıştır²⁶⁸.

3- Tarımsal Üretimdeki Artışlar ve Köylünün Refah Payı

Demokrat Parti’nin Amerika’nın da istediği gibi tarım sektöründeki yatırımlarını arttırmasına bağlı olarak traktör sayısında ve traktörle işlenen arazi miktarlarında

²⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 150.

²⁶⁷ *Zafer Gazetesi*, 19 Aralık 1952.

²⁶⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *a.g.e.*, s. 97.

artışlar görülmüştür. 1940'ta ekili arazinin % 05'i traktörle işlenirken 1950'de bu alan %8'e kadar çıkmıştır. 1955'te ise artık toplam arazinin %12'si traktörle işlenmekteydi²⁶⁹. Yine sulama yatırımları arttırılmış, tarımda gübre kullanımı ve tohum ıslahına da hız verilmiştir. Bunların yanı sıra bu yıllarda yağışların yeterli olması ise hükümetin şansıdır. Tarım arazi alanlarının genişletilmesinin de etkisi ile ülkede yıl içerisinde elde edilen tarımsal ürünlerin miktarı artmıştır.

(Tablo 26) Tarım Ürünlerinin Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton)²⁷⁰			
Ürünler	1945	1950	1955
Buğday	2.189.318	3.871.926	6.900.000
Arpa	934.309	2.047.018	2.985.000
Pamuk	54.379	118.377	157.000
Tütün	69.599	93.328	120.000
Mısır	294.736	627.987	855.000
Narenciye	243.000	320.000	1.550.000
Mercimek	21.312	42.765	77.000
Nohut	43.835	85.477	76.000
Patates	167.185	605.442	1.116.000

Yukarıdaki tabloda açıkça görülen 1950–1955 arasında tarım ürünlerinin üretim miktarlarında artış olduğu görülmektedir. Ayrıca aşağıdaki ana başlıklarda daha net görüleceği gibi buğday, pamuk, pancar gibi tarım ürünlerinin kilo fiyatları devlet

²⁶⁹ Tablo 21'de görülmektedir.

²⁷⁰ *İstatistik Göstergeler 1923–1992*.

tarafından arttırılmış, böylece bir kısım köylünün eline hem ürün miktarının hem de fiyatların artması ile daha çok para geçmiştir. Gerçi köylünün satın alarak tükettiği sanayi ürünlerinin fiyatları da artmıştır. Fakat köylünün gelirindeki artış bunların üstüne çıkmış, tüm bunlar halkın Demokrat Parti'ye bağlanmasında etkili olmuş ve bir sonraki seçimleri kazanmalarını sağlamıştır.

Yine üretimin artmasına paralel olarak toplanan ürünlerin saklanabilmesi için Toprak Mahsulleri Ofisi'nin depolama kapasitesi arttırılmıştır. Çünkü ülkede 1950 başlarında Ankara ve İstanbul'daki birer silo dışında hububat depolayacak pek tesis yoktur. Tarladan toplanan buğdaylar açık yerlere serilir, zor durumda kaldığında ise örtü altında saklanırdı.

(Tablo 27) Hububat Silo ve Muhafaza Tesisleri²⁷¹		
Cinsi	Adet	Depolama Kapasitesi (Ton)
Betonarme Silo	21	277.000
Çelik Silo	70	480.000
Kagir Silo	125	202.000
Çelik Depolar	39	575.000
Diğer Muhafaza Tesisleri	55	60.000

Arttırılan depolama kapasitesi sayesinde Toprak Mahsulleri Ofisi çiftçinin ihtiyaç fazlası ürününü bile her sene düzenli olarak almış, çiftçi ürünün satışı konusunda sorunlar yaşamamıştır. Demokrat Parti köylüyü partiye bağlı tutabilmek

²⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 220.

için Toprak Mahsulleri Ofisi'ni kullanmış ve CHP döneminin aksine ürün fiyatlarını dünya piyasalarının çok üstünde tutmuştur²⁷².

Kore Savaşının yaşanıyor olması dolayısı ile dünya genelinde tahıl talebi artmış fiyatlar ise nispeten yükselmiştir²⁷³. Bu gelişmeler halkın büyük bir kısmını oluşturan çiftçinin yaşam düzeyini yükseltecektir. Böylelikle tahıl ihracatı ve ihracattan elde edilen gelir artış gösterir. Fakat bunlar, istikrarlı bir politikanın sonucunda değil de tamamen günün koşullarının değerlendirilmesi ve dış yardımlar sonucunda elde edilen başarılarıdır. Üretimin artması kalkınmayı sağlamamış sadece gelir düzeyi artan insanları lüks tüketim mallarına yöneltmiştir.

Toprak Reformu'na en başından beri karşı olan Demokrat Parti'nin tarım alanında yaptığı bu yatırımlar yine belli bir sınıfın işine yaramıştır. Çünkü köylü ne kadar büyük toprağı varsa o oranda büyük krediler almaya hak kazanmıştır. Doğal olarak ülkeye ithalat yolu ile getirilen traktörlerin çoğu da bu sınıfın elinde toplanmıştır. Krediler ve makineleşme sayesinde büyük topraklardan elde edilen ürün artmış ve tarım ürünleri fiyatlarının yükseltilmesi de çok ürün elde edenlerin işine yaramıştır. Bu durum köylerde var olan gelir dağılımı adaletsizliğini daha da arttırmıştır. Bu gerçeği Türkiye'de tarım politikasına öncelik verilmesini isteyen Dünya Bankası Misyonu üyesi olan William Nicholls şöyle ifade etmektedir:

“1953'te Türkiye'nin tarımı makineleştirme programından doğrudan doğruya 25000–27500 kadar çiftçi ailesi yararlanmış ki, bu, %1'den biraz daha fazla bir oranı ifade eder. Sözü geçen ailelerin yıllık ortalama geliri yaklaşık 15000 dolardan fazla olup, 1952 sonunda tüm çiftçilere dağıtılan resmi kredilerin en az %25'ini bu aileler almıştır... Büyük bir bölümü kara saban kullanan ve sayıları iki buçuk milyonu bulan küçük çiftçiler, traktörün gelişinden doğrudan doğruya yararlanamamıştır... Türkiye geniş halk kitleleri aleyhine, ufak bir üretici grubu son derece korumuş, yardım vermiş, şu ya da bu biçimde bu gruba ayrıcalık tanımış ve böylelikle bunları, vatandaşlardan pek azının katıldığı bir ilerlemenin simgesi haline

²⁷² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. baskı, Afa yay., İstanbul, 1996, s. 102.

²⁷³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1990, s. 88. yine bakınız: Oktay Yenal, *a.g.e.*, s. 78.

getirmiştir. Oysa bir yoksulluk denizi içinde birkaç ayrıcalıklı ada ekonomik kalkınmanın varlığını pek gösteremez²⁷⁴.”

İleriki dönemde yeni makineler edinen, ucuz kredilerden yararlandırılan toprak ağaları karşımıza kapitalist çiftçiler olarak çıkar. Bu kapitalist çiftçiler eskiden sahip oldukları topraklarını, yine bu topraklarda yaşayan köylülere ektirirken artık edindikleri traktörler ve biçerdöverler sayesinde insan gücüne ihtiyaç duymamışlardır. Çünkü traktör tarım işçisinin yerini alan bir üretim aracıdır. Bir traktörün kullanılması arazinin yapısına göre ortalama 9–15 tarım işçisinin işsiz kalması anlamına gelmektedir²⁷⁵. Zaten karın tokluğuna çalışan topraksız köylüler kol kuvvetine de ihtiyaç kalmayınca işsiz kalır. Bu durum gelir dağılımının iyice bozulduğuna en güzel örnek olsa gerek. Köylüyü yeterince bilinçlendirmeden traktör sahibi yapmak ise tarım alanlarını arttırmak isteyen bu insanların ormanları ve meraları tahrip etmesine neden olacaktır. 1950’de 37.836.000 hektar olan çayır ve meralar 1954’de gelindiğinde 32000.000 hektara inmiştir²⁷⁶. Meraların hızla azalması tarımdan elde edilen geliri kısmen arttırırken, hayvancılığın aleyhine olacaktır.

Tarımdaki üretim miktarının Türkiye’de hava koşulları ile doğrudan ilişkili olduğunu daha önce söylemiştik. Demokrat Parti’nin iktidarının ilk yıllarında yağışlar yeterli olduğu için sorun yaşanmaz. Fakat 1954 yılında yaşanacak olan kuraklık o yılki üründe %20 oranında bir düşüşe neden olmuştur. Marshall yardımları ile alınan traktörler ise yavaş yavaş bakım sorunları yaratmaya başlamıştır. Yine tarım arazilerinin arttırılması çerçevesinde ekime açılan meyilli topraklarda erozyon başlamıştır. Tüm bu olumsuzlukların sonucunda Demokrat Parti kadar Amerika ve Avrupa’nın da geleceğin tahıl ambarı olarak gördüğü Türkiye, yakın gelecekte Amerika’dan buğday ithal etmek zorunda kalacaktır.

Tek Parti döneminde fakir köylüyü kaldırmak amacı ile kurulan Köy Enstitüleri, köylünün bilinçlenmesini sağlayacak olması dolayısı ile büyük toprak sahiplerinin işine gelmemiştir. Köy Enstitüleri’nin yozlaştırılmasına 1946’da Milli

²⁷⁴ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s. 41.

²⁷⁵ *Türkiye’de Toplumsal Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, s. 69.

²⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 151.

Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sırer döneminde başlanmış, Demokrat Parti'nin yönetime gelmesinden sonra bakanlığa getirilen Tevfik İleri tarafından da ortadan kaldırmıştır. Sebep olarak da komünizmi göstermiş, Hasanoğlan Köy Enstitüsü binasının kasten orak şeklinde yapıldığını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir²⁷⁷.

b- Sanayi Bitkilerinin Üretimi

1-Buğday

Tek Parti döneminde yaşanan II. Dünya Savaşı her alanda olduğu gibi buğday üretimini de etkilemiştir. Tarlalarda çalışan birçok insan silah altına alınınca üretim düşer. Öyle ki tahıl ambarı olarak görülen Türkiye bir süre sonra kendi buğday ihtiyacını bile karşılayamayınca yurtdışından buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Hükümet 1949 yılında ürün açığını kapatmak için Amerika'dan alınan buğdaya 30 kuruş, Kanada'dan alınana ise 25 kuruş ödenmiştir. Türk köylüsünden ise buğday 1946 yılına kadar 27 kuruştan alınırken, hükümet bu tarihten sonra buğday taban fiyatlarını düşürmüş ve 22 kuruş ödemiştir. Fiyatların düşürülmesi %80'i köylü olan halkın alım gücünü iyice düşürür.

Demokrat Parti'nin yönetimi devralmasından sonra buğday köylüden yaklaşık 28,5 kuruştan satın alınmaya başlanmıştır. Böylelikle resmi buğday fiyatları 1950–1954 arasında %30 artış gösterir²⁷⁸. Bu fiyat artışı üretimin artmasında da etkili olmuştur. Örneğin 1943'te 5 milyon ton olan buğday üretimi 1953'te 14 milyon tona çıkmıştır²⁷⁹.

²⁷⁷ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 94.

²⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 150.

²⁷⁹ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 240.

(Tablo 28) Buğday Ekim Alanları ve Üretim Miktarları²⁸⁰		
Yıllar	Ekilen Alan (HEKTAR)	Üretim (TON)
1948	4.538.190	4.867.093
1949	4.007.810	2.516.523
1950	4 477 191	3.871.926
1951	4 789 800	5.600.000
1952	5 400 000	6.447.000
1953	6 410 000	8.000.000
1954	6 405 000	4.900.000
1955	7 060 000	6.900.000

Alım fiyatlarının arttırılması ve iklim şartlarının iyi olması ile 1950 yılı içerisinde yetiştirilen buğday miktarı epey artmış, bir sonraki yıl buğday ithal edilmesine gerek kalmamıştır. 1952 yılına geldiğimizde üretimin artmasına bağlı olarak buğday ihracatta tütün ve pamuğu geride bırakmış, yıl içerisinde yaklaşık olarak 1,5 milyon ton buğday ihraç edilmiştir.

(Tablo 29) Buğday Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı (Kuruş/kg)²⁸¹								
Yıllar	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Para miktarı	22.00	22.00	28.41	28.02	28.85	30.00	32.12	33.18

²⁸⁰ *İstatistik Göstergeler 1923–1992.*

²⁸¹ *İstatistik Göstergeler 1923–1992.*

Tarım sektörüne özel bir önem veren hükümet 1950 yılından itibaren her yıl buğday alım fiyatlarına zam yapar. Bu karar nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan çiftçinin refah düzeyini yükseltmiştir. Bereketli mahsul fiyatları da etkilemiş ve gıda maddelerinde bir miktar ucuzlama olmuştur²⁸².

1953 yılına geldiğimizde buğday üretiminin yine rekor düzeyde olduğunu görüyoruz. Buğday üretimini desteklemek için hükümet yine alım fiyatlarını yükseltir. Fakat bu durum muhalefet tarafından eleştirilmiş ve dünya piyasalarının üzerinde bir fiyata buğday alınması ile oluşacak açığın Merkez Bankası finansmanına dayandığını bunun da devletin maliyesini 50 milyon kadar zarara uğratacağını söylemişlerdir²⁸³. 1953 yılında Nihat Erim günlüğünde bu konuyla ilgili şu notları tutmuştur: “*Bu yıl hayat pahalılığı artıyor. Buğday köylüden 30 kuruşa alındı. Dünya piyasasında 20–25 kuruş. Dışarıya satmazlarsa elde çok fazla stok kalacak, satarlarsa 150 milyon kadar açık ortaya çıkacak. Döviz açığı şimdiden 407 milyon oldu...*”²⁸⁴ Muhalefetin bahsettiği gibi bütçede açık oluşmasına rağmen, fiyatların arttırılması köylünün alım gücünü arttırırken dolaylı olarak esnafında yüzünü güldürmüş ve kısmen işsizliği azaltmıştır.

2--Şeker Pancarı

Türkiye’de şeker pancarı üretimine 1926 yılında başlanmıştır. Bundan öncesinde şeker ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmakta, halkın büyük bir kısmı ise ithal şeker alamadığı için üzüm ve diğer meyvelerin kaynatılması ile elde edilen pekmezi kullanmaktaydı. Şeker pancarının üretilmesi hem çiftçinin gelir ve geçim seviyesini yükseltmiş, hem de üzüm ve diğer meyvelerin taze veya kurutularak ihraç edilebilmesine imkan vermiştir. Bunların dışında şeker sanayi atıkları hayvan yemi olarak da kullanılabildiği için ekonomiye katkı sağlamıştır. Ülkede şeker üretilmesine rağmen yine de 1945’ler de ortalama kişi başına şeker tüketimi 5 kiloyu

²⁸² *Zafer Gazetesi*, 23 Ağustos 1952.

²⁸³ *Ulus Gazetesi*, 1 Eylül 1953.

²⁸⁴ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 1.cilt, 1. baskı, yayına hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005, s. 521.

geçmemiştir. Köylerde yılda 3 kilo şeker tüketirken şehirlerde kişi başına 14 kilo şeker tüketilmekteydi²⁸⁵.

Bir sanayi bitkisi olan şeker pancarının Türkiye’de üretilmeye başlamasından sonra 1926 yılında ilk olarak Alpu ve Uşak Şeker Fabrikaları işletmeye açılmıştır. Bunları sırası ile Eskişehir (1933) ve Turhal (1934) Şeker Fabrikaları izlemiştir²⁸⁶.

(Tablo 30) Şeker Pancarı Ekim Alanları ve Üretim Miktarları²⁸⁷		
Yıllar	Ekilen Alan (HEKTAR)	Üretim (TON)
1948	49.066	726.492
1949	51.209	817.679
1950	50.953	855.066
1951	50.800	1.363.000
1952	48.020	1.068.936
1953	52.600	1.170.000
1954	71.244	1.200.000
1955	97.450	1.736.000

CHP döneminde, 4 şeker fabrikasının ve yıllık 130.000 tonluk üretimin üstüne çıkılmazken DP iktidarının ilk yıllarında 16–17 fabrika yapılmıştır. Üretim ise inanılmaz bir şekilde artarak 850.000 tona yükselmiştir. Bununla bağlantılı olarak birçok hububat üreticisi topraklarına şeker pancarı ekmeye başlamış, bazı tarlaların yıllık gelirini 5–6 misli arttırmıştır.

²⁸⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 2. baskı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yay., Ankara, 1981, s.154.

²⁸⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.153.

²⁸⁷ *İstatistik Göstergeler 1923–1992*.

(Tablo 31) Şeker Pancarı Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı								
(Kuruş/kg)²⁸⁸								
Yıllar	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Para miktarı	7.80	6.25	8.50	5.50	5.71	5.76	5.91	7.73

Tabloda görüldüğü gibi Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıl olan 1950 yılında şeker pancarının alım fiyatı yükseltilmiştir. Bu durum bir sonraki yıl birçok çiftçinin tarlalarına şeker pancarı ekmesine neden olurken 1951'de alım fiyatları düşürülmüştür. Daha sonraki yıllarda fiyatların yeniden tırmanışa geçtiğini görüyoruz. Yıllar çerisinde üretim miktarlarında çok büyük artışlar kaydedildiği için fiyatlardaki düşüşler çiftçiyi fazlaca etkilememiştir.

3-Pamuk

1952 yılına geldiğimizde pamuk ekim alanlarının 675000 hektara ulaştığını görmekteyiz²⁸⁹.

1950 sezonunda devletin pamuk üreticisine yüksek fiyat vermesi pamuk ekimine ayrılan alanın genişlemesine yol açmış, birçok köylü birden bire pamuk üreticisi haline gelmiştir. Dolayısı ile pamuk üretimi artmış ve Türkiye'nin en önemli ihraç ürünü şekline gelmiştir. Fakat üretimi arttıran tek faktör üretim alanlarının artması olmasa gerek. Çünkü yukarıdaki tabloda 1948 ile 1955 yılları arasında pamuk ekim alanı ortalama 2 kat artarken üretim miktarı yaklaşık 3 kat artış göstermiştir. Tarımda makineleşme ve iyi tohum kullanılması bu artışın nedeni olabilir. Üretim artmasına rağmen pamuk üreticileri pamuğun yetiştirilmesi konusunda eğitim almadıkları için birçok sorunla karşılaşmıştır. Örneğin; bilimsel olmayan yöntemlerle pamuk tarlalarının sulanması ürünün böceklenmesine bu da kalitenin düşmesine neden olmuştur.

²⁸⁸ *İstatistik Göstergeler 1923-1992.*

²⁸⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.25.

(Tablo 32) Pamuk Ekim Alanları ve Üretim Miktarları²⁹⁰		
Yıllar	Ekilen Alan (HEKTAR)	Üretim (TON)
1948	297.761	58.198
1949	305.305	104.156
1950	4 48.459	118.377
1951	641.800	150.000
1952	675.000	165.000
1953	604.700	139.000
1954	581.750	142.000
1955	625.000	157.000

(Tablo 33) Pamuk Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı (Kuruş/kg)²⁹¹								
Yıllar	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Para miktarı	180.00	204.38	212.23	130.17	99.71	81.67	99.88	125.79

Yıllara göre pamuk üretiminden çiftçinin eline geçen para miktarına baktığımızda yine Demokrat Parti iktidarının ilk yılında alım fiyatları yükselterek çiftçinin yüzü güldürülmüştür. Fakat sonraki yıllarda fiyatların neredeyse yarı yarıya düştüğünü görüyoruz. 1955 yılına geldiğimizde hala 1948'deki fiyatlara ulaşamamıştır.

²⁹⁰ *İstatistik Göstergeler, 1923–1992.*

²⁹¹ *İstatistik Göstergeler 1923–1992*

4-Tütün

(Tablo 34) Tütün Ekim Alanları ve Üretim Miktarları²⁹²		
Yıllar	Ekilen Alan (HEKTAR)	Üretim (TON)
1948	106.099	83.079
1949	127.420	100.085
1950	128.343	93.328
1951	121.360	88.651
1952	130.047	91.958
1953	159.026	117.795
1954	156.000	102.000
1955	173.000	120.000

Tabloyu incelediğimizde 1951 yılında yaklaşık 88.000 ton olan tütün üretiminin önceki 2 yıla göre azaldığını görüyoruz. Fakat bu ürünün bile satılmasında büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü üretilen miktar, ülkede tüketilen ve ihraç edilen miktardan yüksektir. Tütün ihracatının az olmasının nedeni ise ürünün kalitesinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Daha önceki yıllarda Türkiye’de ihracatta en büyük döviz getirisini sağlayan tütünün yerini artık pamuk almıştır.

(Tablo 35) Tütün Üretiminden Çiftçinin Eline Geçen Para Miktarı (Kuruş/kg)²⁹³								
Yıllar	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Para miktarı	137.72	205.00	205.71	176.10	182.06	206.28	206.28	243.55

²⁹² İstatistik Göstergeler 1923-1992.

²⁹³ İstatistik Göstergeler 1923-1992.

Diğer sanayi ürünlerinde olduğu gibi tütünün alım fiyatı da 1951 ve 1952 yıllarında düşmüştür. Fakat bu yıllarda üretim miktarının da düşmüş olması bir sonraki yıl fiyatları yükseltecektir.

5-Fiyatlar

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara kadar CHP hükümetlerinin uyguladıkları ekonomi politikaları sayesinde Türkiye'deki fiyatlarda ciddi artışlar yaşanmamıştır. Fakat savaş, girmemesine rağmen Türkiye ekonomisini de alt üst etmiş fiyatların % 300–400 oranında artmasına neden olmuştur. Yine hükümetler denk bütçe uygulamasını devam ettirebilmek için de fiyatları arttırmışlardır. Savaş bittikten sonra da ekonomiyi toparlayamayan CHP hükümetini Demokrat Parti sürekli eleştirmiş, iktidara geldiklerinde fiyatları düşüreceklerini her fırsatta söylemişlerdir.

Demokratlar iktidara geldikten sonra verdikleri sözü yerine getirmek için çalışmaya başlamışlardır. Seçimlerden yaklaşık bir ay sonra Menderes DP Meclis Grubu'nda yaptığı bir konuşmasında: “...İşte bir ay içindeki tetkikatımızda 40 milyon lira tasarruf sağladık... Bu 40 milyonla şeker ve ekmeği ucuzlatacağız, şeker kararnamesi çıktı, ekmeğin kanunu yarın meclise geliyor. Ekmekten muamele vergisini kaldırarak bir kalemde 23 milyon lira, alacağımız diğer tedbirlerle beraber bunun ekmeğin kilosuna aksi 5 kuruş olacaktır. Şimdi bize diyorlar ki Demokrat Parti vaadini tutmadı, buğdayın alım fiyatını yükseltmedi. Demokrat Parti hiçbir zaman buğdayın alım fiyatını yükselteceğim demedi. Konjonktür aşağı inerken, fiyat ucuzlarken buğdayı geçen seneki fiyat seviyesinde tutmak, onu yükseltmek demektir. Demokrat Parti Hükümeti bir taraftan buğday fiyatlarını yükseltirken diğer taraftan ekmek fiyatlarını indirmek gibi mütezat bir neticeyi elde etti...”²⁹⁴” diyerek hükümetin fiyat politikası hakkında bilgi vermiştir. Gerçekten de Kasım 1950'ye geldiğimizde hayat pahalılığı yaklaşık %7 oranında düşmüştür. Bunun nedeni Menderes'in

²⁹⁴ Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, C. II, Demokratlar Kulübü yay., Ankara, 1991, s. 86.

konusmasında açıkladığı gibi un, şeker²⁹⁵, basma gibi bazı ürünlerin fiyatlarında ucuzlamaya gidilmesidir. Fakat bu ucuzlatmanın arkası da gelmemiştir. Fiyatları ucuzlatabilmek için Demokrat Parti kaynak olarak Amerikan Yardımı yani borç para kullanmıştır. Nitekim Kasım 1950'de borçlar 105,2 milyon lira olmuştur. 1949'un aynı ayında ise borç miktarı 22 milyon liradır.

Borçlanmaya rağmen 1951 yılına geldiğimizde ülkede bütçe açığının 234 milyon liraya yükseldiğini görüyoruz. 1952 yılına geldiğimizde ise bütçe açığı 190 milyon liraya düşmüştür. Bu durum ekonominin düzelmeye başladığı izlenimini yaratsa da aslında gerçek hiçte öyle değildir. Çünkü 1952 bütçesindeki açıkları düşük göstermek için var olan vergilere zam yapılmıştır. İçki, sigara gibi tekel maddelerine %25 oranında zam yapılırken, tapu harçları 12 milyondan 38 milyona, mahkeme harçları 7 milyondan 19 milyona, pasaport ve kançılara resimleri 3,5 milyondan 18 milyona çıkarılmıştır²⁹⁶. İktidara geldiklerinde her şeyi ucuzlatacaklarını vaat eden Demokrat Parti'nin 1952 bütçesindeki açıkları az göstermek için yaptığı zamları Hüseyin Cahit şöyle yorumlamıştır: *“Bugünkü pahalılıktan Demokrat Parti'yi tamamıyla mesul tutmak insafsızlık olur. Demokrat Parti Türk vatanında hayatı ucuzlatmadı ise bunu yapılması imkansız bir şey olduğundan dolayı yapmamıştır. Demokrat Parti değil hangi parti iktidarda olsaydı bizdeki fiyatlar dünya piyasasını takibederek yükselecekti. Demokrat Parti'nin kabahati bunda değil, vaktiyle bunun aksini iddia etmesinde idi. Demokrat Parti'nin ikinci kusuru zaruri olan yükselişi, tedbirde kusur dolayısıyla, biraz daha fazla nispette arttırmasıdır.”* Cahit Yalçın yine bütçe açığını kapatmak için devlet fabrikalarının stoklarındaki malların fiyatlarının arttırıldığına, vergilere ve tüketim maddelerine zam yapıldığına aynı makalesinde değinmiştir²⁹⁷.

Hükümet fiyat artışlarını engelleyecek tedbirler almak yerine, kendine bağlı gazeteler aracılığı ile yapılan zamların insafli zamlar olduğunu söylemiştir. Samet Ağaoğlu Pahalılık İddiası başlıklı yazısında pahalılığın nedeninin Kore Savaşı olduğunu açıkladıktan sonra, eşya fiyatlarındaki artışın bazı ülkelerde % 40'ı

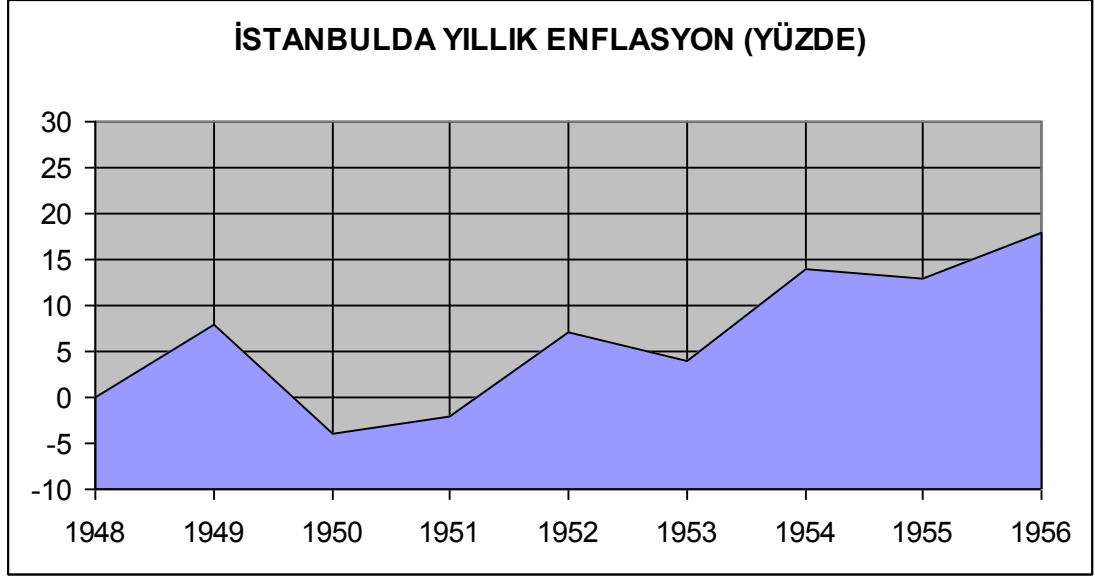
²⁹⁵ Haziran 1950 tarihinde 30 kuruş indirim yapılırken tozşekerde 130 kuruştan satılmıştır. Yine kesme şeker 20 kuruş indirim sonucunda 160 kuruşa satılmıştır.

²⁹⁶ *Ulus Gazetesi*, 3 Aralık 1951. Sadece tamamen kaldırılacağı vaat edilen hayvan vergisinde % 25 oranında bir indirim yapılmıştır.

²⁹⁷ *Ulus Gazetesi*, 11 Şubat 1952.

aştığını, Türkiye’de ise % 6–7 oranında artış yaşandığını söyleyerek yapılan zamları masum göstermeye çalışmıştır.

(Tablo 36) İstanbul’da Yıllık Enflasyon Oranları²⁹⁸

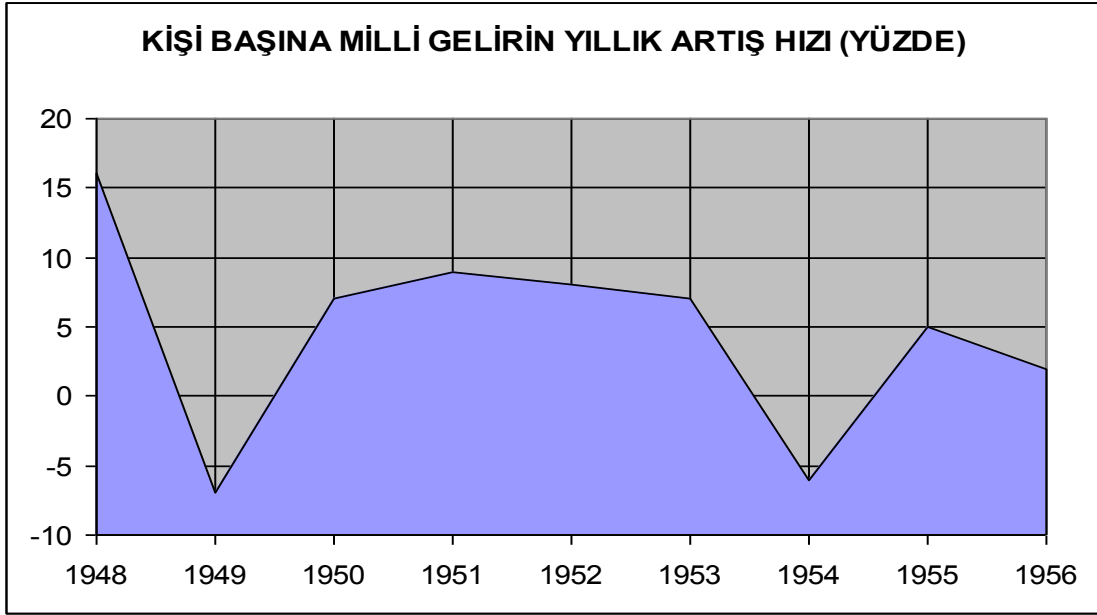

Yukarıdaki tabloda 1950 yılında dış yardımlar ve borçlar sayesinde düşürülen enflasyonun yıllar içerisinde (küçük dalgalanmalar olsa da) tekrar tırmanışa geçtiğini görmekteyiz. Tarım fiyatlarının arttırılmasına bağlı olarak gelir düzeyi kısmen artan halk 1954’e kadar fiyat artışlarından pek şikayet etmemiştir.

Her ne kadar Demokrat Parti döneminde halkın refah payında kısmen artışlar görülse de milli gelirden önemli bir artış olmamıştır. Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde 1950–1953 yılları arasında milli gelirin aynı seviyede seyrettiğini görüyoruz. 1953’ten 1954’e geldiğimizde ise düşüşe geçmiştir. Peki, milli gelirden bir artış yoksa halkın cebine giren para nasıl olmuştur artış göstermiştir. Bu paranın kaynağı dış yardım ve borçlara dayanmaktadır.

²⁹⁸ Ercan Kumcu, Şevket Pamuk, *Artık Herkes Milyoner Hürriyet Sayfalarından Ekonominin 50 Yılı*, 2. baskı, Doğan yay., İstanbul, 2001, s. 14.

(Tablo 37) Milli Gelir²⁹⁹

Halkın alım gücünü değerlendirebilmemiz için en çok tüketilen ürünlerin fiyatlarını vermemiz yerinde olacaktır. Türkiye'nin her yerinde her ürün aynı fiyata satılmadığı için her bölgeye göre fiyat tabloları oluşturmak gerekmektedir. Biz burada genel bir kanı oluşturması için sadece iki büyük şehirdeki (İstanbul ve Ankara) fiyatları vereceğiz.

Denk bütçe oluşturma kaygısı olmayan Demokrat Parti'nin 1950–1954 yılları arasındaki iktidarı döneminde fiyatlarda II. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi çok büyük kıpırdanmalar görülmemiştir. Bu tezin kapsamı dışında olmakla birlikte, 1955 yılında enflasyonun yeniden artmaya başladığını belirtmek gerekir. Örneğin kesme şeker 1954'te 118 kuruşa satılırken, bir yıl içinde fiyat birden 166 kuruşa çıkar. Yine zeytinyağı, margarin, süt, peynir, çay gibi gıda maddelerinin fiyatları artmıştır. Bu artışın nedeni ise 1950–1954 yıllarında uygulanan ithalat politikası ile bağlantılıdır.

²⁹⁹ A.g.e., s. 16.

(Tablo 38) Bazı Gıda Maddelerinin Ankara'daki Ortalama Perakende Fiyatları								
(kuruş/kg)³⁰⁰								
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Ekmek	31	35	36	33	33	33	33	33
Buğday unu	52	56	51	49	51	52	54	61
Pirinç	123	124	124	126	123	118	118	166
Kesme Şeker	159	199	189	178	178	178	178	187
Toz Şeker	126	172	156	140	140	140	141	154
Tuz	16	19	15	13	13	13	13	13
Koyun Eti	194	203	195	200	235	255	274	302
Yumurta(adet)	9	9	9	8	9	10	11	12
Zeytin Yağı	240	262	225	238	230	233	308	338
Margarin	301	303	292	278	246	248	281	370
Süt	63	68	66	70	70	70	77	100
Beyaz Peynir		232	216	185	194	225	254	289
Çay	1600	1600	1600	1600	1600	1600	1600	2500

Demokrat Parti'nin 1950'de yönetimi devralmasından sonra ithalatın serbest bırakılması piyasada malların artmasına halkın tüketime yönelmesine neden olduysa da kısa süre sonra artan tüketimin ithalat için gerekli döviz tükettiği, döviz açığının dış borçlanma ile kapatılmaya çalışıldığı bir döneme girilir. Örneğin; yurtdışından ithal edilen kahve kısa sürede tüketilince ithalatçı firmalar yeni kahve siparişleri vermişler, kahve ithalatçısı tüccar, gümrüğe giren kahvenin iç piyasaya

³⁰⁰ İstatistik Göstergeler 1923-1992.

sunulması için gerekli dövizi bulamayınca mallar gümrük depolarında aylarca bekletilmiş, kahve fiyatları iç piyasada 15 liraya kadar yükseltilmiştir³⁰¹.

İstanbul'daki fiyatlarda hemen hemen Ankara'daki seyri izlemektedir. Yalnız iki şehri karşılaştırdığımızda hayvan ürünleri ve tahıl fiyatlarının Ankara'da İstanbul'a göre daha ucuz olduğunu görmekteyiz. Bu durumda etken olan faktör sanıyorum Ankara'ya üretim alanları yakın olduğu için fiyatlara taşıma masraflarının yansıtılmamasıdır. Halbuki İstanbul'a Anadolu'dan gelecek gıda maddelerine, taşıma ücreti de eklenince fiyatlar artmıştır.

(Tablo 39) Bazı Gıda Maddelerinin İstanbul'daki Ortalama Perakende Fiyatları (kuruş/kg)³⁰²								
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Ekmek	29	39	36	33	33	33	33	33
Buğday unu	61	66	59	60	61	60	63	65
Pirinç	138	134	134	138	138	131	122	134
Kesme Şeker	160	198	186	175	174	175	175	185
Toz Şeker	128	174	158	140	140	140	140	153
Tuz	12	12	12	12	12	12	15	16
Koyun Eti	236	267	234	235	288	312	362	376
Yumurta(adet)	10	10	9	9	9	10	11	12
Zeytin Yağı	246	263	231	231	218	217	296	327
Margarin		329	331	285	352	360		
Süt	60	60	60	60	60	62	71	80
Beyaz Peynir	226	248	220	209	212	230	270	284
Çay	1400	1600	1600	1600	1600	1600	1633	1800

³⁰¹ *Hürriyet Gazetesi*, 10 Nisan 1954.

³⁰² *İstatistik Göstergeler 1923–1992*.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkeyi 27 yıl boyunca yönetecek olan CHP iktidarı, ilk yıllarında batı ülkelerinin uyguladığı liberal ekonomiyi benimsemekle birlikte ülkede yeterli özel sermaye birikiminin olmaması nedeni ile bunu uygulayamamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkıcı etkilerden korunmak için Avrupa Devletleri gümrük duvarlarını yükselterek dışa kapalı bir ekonomi politikası izlemiştir. Türkiye de dünyada ki bu eğilimlerden etkilenerek devletçilik politikasını daha yoğun bir şekilde uygular. Devletçilik politikası kapsamında yabancı kuruluşlar millileştirilmiş, denk bütçe oluşturabilmek için ithalata sınırlamalar konulmuş, bunun sonucunda halk Tek Parti'li günlerde Osmanlı dönemindeki tüketim alışkanlıklarını bile devam ettirememiştir.

Köylüyü Topraklandırma Kanunu'na muhalefet olan büyük toprak sahipleri tarafından 1946 yılında kurulan Demokrat Parti 1950 seçimlerine Türkiye'yi Orta Doğu'nun küçük Amerika'sı yaparak her mahallede bir milyoner yaratma, fiyatları düşürme vaadiyle girmiş ve seçimi kazanmıştır. Açıkçası halkın %80'inin köylü olduğu bir dönemde neden halk, toprakların köylüye dağıtılmasına karşı çıkan, büyük toprak ağalarının kurduğu bir partiyi iktidara getirdi diye düşünmekteyim. Sanırım bunun nedeni bu partiye duyulan güven değil, sadece halkın yaşam standartlarını bir türlü yükseltmeyen CHP'ye alternatif olmasındandır. Demokrat Parti'yi başarıya ulaştıran bir diğer etken ise dini konularda esnek davranmaları ve antikomünizme gösterdikleri hassasiyet ile söylemlerinde sürekli demokrasiden bahsetmeleri olmuştur.

Uzun yıllar CHP içerisinde önemli görevler yapan politikacıların yer aldığı Demokrat Parti'nin seçim programına baktığımızda CHP'nin programına dikkat çekecek düzeyde benzediği görülür. Farklı olarak Demokrat Parti hükümeti seçim öncesinde vaat ettikleri gibi programa, bütçenin bütün gücünün üretime

yönlendirilebilmesi için devlet masraflarında tasarrufa gidilmesini ve ekonomide özel sektöre öncelik verilmesini eklemiştir. İktidara geldiklerinde ise liberal ekonominin gereği olarak özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin kendini güvende hissederek yatırım yapması için gerekli olan kanuni düzenlemeleri yapmıştır. Hatta hükümet başından beri eleştirdiği, devletçiliği daraltıp, özel teşebbüsü geliştirmek için Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özel sektöre devredileceğini açıklamıştır. Fakat söylenenler hiçbir zaman gerçekleştirilmediği gibi yıllar içerisinde KİT'lerin sayıları arttırılmıştır.

1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti II. Dünya Savaşı'nın son erdiği ve Amerikan yardımlarının ülkeye girmeye başladığı iyi günlerde iktidarı devraldığı için CHP'nin yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunları görmemiştir. Demokrat Parti'ye, CHP döneminde biriktirilen 127,5 ton altın ve döviz rezervleri kalmıştır. Bununla birlikte 1948 yılında başlayıp katlanarak artan dış yardımlar, yeni iktidarın yatırımlarına kaynak oluşturmuştur. Yeni barajların kurulması, limanların yapılması, karayolu ağının genişletilmesi gibi yatırımlar hep bunlarla finanse edilmiştir.

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında iktisadi alanda yaşanan başarı tamamen ABD'nin isteği ve kontrolü doğrultusunda gerçekleşmiştir. Demokrat Parti, ABD'nin istediği gibi Türkiye'yi bir tarım ülkesi yapmak için çok miktarda alınan dış yardım ve borçlar ile traktör ve modern tarım aletleri almış, karayollarının yapımına ağırlık vermiştir. Yine aynı amaçla tarım alanlarını genişleterek, çiftçiye düşük faizlerle krediler dağıtmış, çiftçinin ürettiği ürünü dünya piyasasından yüksek fiyatlarla satın almıştır. 1954 yılına kadar elverişli hava koşulları, kamu topraklarının köylüye dağıtılması, traktör sayısında artışla birlikte başta buğday, pamuk ve tütün olmak üzere rekor düzeyde ürün elde edilmiştir. Üretimin artması ve Kore Savaşı'nın dünya piyasalarında yarattığı olumlu etki ile tarımsal gelirlere artış yaşanmıştır. Yine madencilik alanında yapılan yatırımların sonucu olarak bakır, demir, krom, kükürt, linyit, taşkömürü, manganez gibi ürünlerde artışlar sağlanmıştır.

Üretimin artışına bağlı olarak ithalatın arttırılmasının yanı sıra DP seçim öncesi vaatlerini tutmuş olmak için iktidara geldiğinde ekmeke, şeker, tekstil gibi bazı ürünlerin fiyatlarında indirimler yapılmış, yine tarım ürünlerinin alım fiyatlarını arttırmıştır. Bu durum üretim artışıyla birleşince halkın eline şimdiye kadar hiç

görmediği miktarda para geçmiştir. Üretimin artması ihracatı hızlandırmış, artan gelirler ve dış ödeme şartları sonuna kadar zorlanarak geniş ölçüde ithalat yapılmıştır. Bu günlerde milli gelir de %15 oranında artış görülür. 1950–1953 yılları DP döneminin ekonomik politika açısından en başarılı olduğu yıllar olmuştur. Halkın yaşam standartlarının yükselmeye başladığı dönemde ilk belirtileri 1953'ten sonra başlayıp devam edecek ve halkı, geçmiş günlere özlem duyacak kadar sıkıntıya sokacak olan enflasyonun tohumları da atılmaya başlamıştır.

1950-1954 yılları arasında Menderes Hükümeti Türkiye'nin daha çabuk kalkınması gibi iyi niyetlerle ekonomik kalkınmanın dozunu, ülke kaynaklarının kaldıramayacağı ölçüde zorlamış, her alanda ve aynı zamanda kalkınmak amacıyla hesapsız yatırımlara girişmiştir. Demokrat Parti'nin günü birlik ekonomi politikaları sonucunda CHP döneminden kalan ve hiç de azımsanamayacak miktarda olan altın ve döviz rezervleri tükenir. Bunların yanı sıra zaman içerisinde ihracat azalmış, fakat halkın lüks tüketim mallarına talebinin artması, alınan dış borçlar ve bunların faizleri sonucu bütçedeki açık iyice büyümüştür. Tüm bu olumsuzluklara rağmen hükümet ısrarla iktisadi programını sürdürmeye devam eder. Örneğin; Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerinden biri olan buğdayda dünya fiyatları düşüş gösterirken buğdayı satabilmek için fiyatları dünya fiyatlarına yaklaştırmak gerektiği halde, hükümet buğday fiyatlarını düşürmeyeceğini açıklamış ve köylüden 30 kuruşa alınan ve antrepo ve nakliye ücretleriyle 35 kuruşu bulan buğday dışarıya 20 kuruşa satılınca oluşan açık Merkez Bankası'nın finansmanı ile kapatılmaya çalışılmış, bu da enflasyonu arttırmıştır. Sıkışıklığı gidermek için de yeni dış yardımlar aramaya başlamış, hatta dikkatleri farklı noktalara toplamak için İstanbul'un yıkılarak yeniden imar edilmesi gibi imkânsız projeler ortaya atmıştır.

Emperyalizmin istediği, ham madde ihraç eden, sanayi ürünlerini ithal eden, yabancı sermaye ile dışa bağımlı bir hale getirilmiş Türkiye'dir. Sanırım biz bu oyuna geldik. Demokrat Parti on yıllık iktidarı sürecinde sadece Amerika'dan 583 milyon dolar yardım almıştır. Bu yardımlar içeride yeni zenginler üretmiş ayrıca dışa bağımlılığı da arttırmıştır. Ülke kalkınmasında ise zararları yararlarından fazla olmuş, tek parti döneminde (II. Dünya Savaşının yaşandığı 1939–1943 yılları hariç)

titizlikle uygulanan bütçede denklik ilkesi bırakılmış ve açığı kapatmak için Merkez Bankası karşılıksız kağıt para basma yöntemini sık sık uygulanmıştır.

Türkiye'nin bugün ki dışa bağımlılığının temelinde Demokrat Parti döneminde izlenen ekonomik politika yatmaktadır. "Atatürk, seni sevmek milli ibadettir." diyen Bayar, iktidara geldikten sonra Menderes'le el ele verip, Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesini çığneyerek Türkiye'yi emperyalizmin Ortadoğu'daki karakolu haline getirmiştir. Menderes döneminde yapılan bunca hatadan ne yazık ki daha sonraki günlerde hiç ders çıkarılamayacak, hatta uygulanan yanlış politikalar, yaşasaydı Menderes'i bile rahatsız edecek boyutlara ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

I- SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Zafer Gazetesi

Ulus Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Vatan Gazetesi

B-DERGİLER

Aydın Tarihi

Tarih ve Toplum

TBMMTD

II-İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

Akandere, Osman “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir’in Amacı ve Mahiyeti”, Tarih ve Toplum, Sayı:53. (Mayıs, 1988)

Avcioğlu Doğan, *Türkiye ’nin Düzeni*, Tekin yay., Ankara, 1987.

Aydemir Şevket Süreyya, *Menderes ’in Dramı*, 2.baskı, Remzi yay., İstanbul, 1993.

Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam 950-1964*, 6.baskı, Remzi yay., İstanbul, 2000.

- Bağcı Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, 1. baskı, İmge yay., Ankara, 1990.
- Barkan Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, 1. baskı, Gözlem yay., İstanbul, 1980.
- Bayar Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der: İsmet Bozdağ, Tercüman Yay., İstanbul, 1986.
- Burçak Rıfkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç yay., Ankara, 1979.
- Borotav, Korkut “İktisat Tarihi 1908–1980”, *Türkiye Tarihi- 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Yayın yönetmeni: Sina Akşin, 7. baskı, Cem yay., İstanbul, 2002.
- Borotav Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge yay. Ankara, 2005.
- Çavdar Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839–1950*, İmge yay., Ankara, 1999.
- Çetin Türkan, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923–1950)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1997.
- Demirer Mehmet Arif, *Demokrat Parti’nin Yatırımları*, 1. baskı, Demokratlar Kulübü yay., Ankara, 2006.
- Doğan Avni, *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, Dünya yay., İstanbul, 1964.
- Ekinci Necdet, *İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, 3. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2004.
- Ercan Selahattin, sözlü tarih çalışması.
- Erer Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, 2. baskı, Tekin yay., İstanbul, 1966.
- Eroğul Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1990.
- Goloğlu Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939–1945)*, Kalite matbaası, Ankara, 1974.
- Gözübüyük Şeref, *Anayasa Hukuku*, Savaş yay., Ankara, 1989.
- İnan Ayşe Afet, *Medeni Bilgiler ve M.K. Atatürk’ün El Yazıları*, 2. baskı, T.T.K. yay. Ankara, 1988.

İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları (1920-1973), C.II, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara, 1993.

Karpat Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. baskı, Afa yay., İstanbul, 1996.

Kayıkcı Murat, *Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı-Adapazarı Örneği-*, 1. baskı, Sosyal Araştırmalar Vakfı yay., İstanbul, 2005.

Karaosmanoğlu Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, 2. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1984.

Kepenek Yakup, Yentürk Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Kılıçık Haluk, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (Aralık 1933-Mart 1950)*, C. I, Demokratlar Kulübü yay., Ankara, 1991.

Kılıçbay Ahmet, *Türk Ekonomisi*, 5. baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1994.

Kırçak Çağlar, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1993.

Kişi Şule Sevinç, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası (1950- 1960)*, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999.

Kumcu Ercan, Şevket Pamuk, *Artık Herkes Milyoner Hürriyet Sayfalarından Ekonominin 50 Yılı*, 2. baskı, Doğan yay., İstanbul, 2001.

Kuruç Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)* , Ankara Maliye Enstitüsü yay., Ankara, 1963.

Makal Mahmut, *Bizim Köy*, Varlık yay., İstanbul, 1950.

Öztürk Erdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık*, basılmamış seminer çalışması, İzmir, 2003.

Sander Oral, *Siyasi Tarih* 2. baskı, İmge yay., Ankara, 1987.

Şahingiray Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920- 1953*, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1999.

Tekeli İlhan, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 2. baskı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yay., Ankara, 1981.

- Tezel Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), 5. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002.
- Timur Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. baskı, İletişim yay., İstanbul, 1991.
- Tire Metin, *II. Dünya Savaşı’nda Milli Korunma Kanunu*, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990.
- Toker Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 4. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998.
- Toker Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, 1. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1998.
- Türkiye’de Toplumsal Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973.
- Yaşa Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.
- Yenal Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, 1. baskı, Homer yay., İstanbul, 2003.
- Yetkin Çetin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 2. baskı, Otopsi yay., İstanbul, 2003.

KISALTMALAR

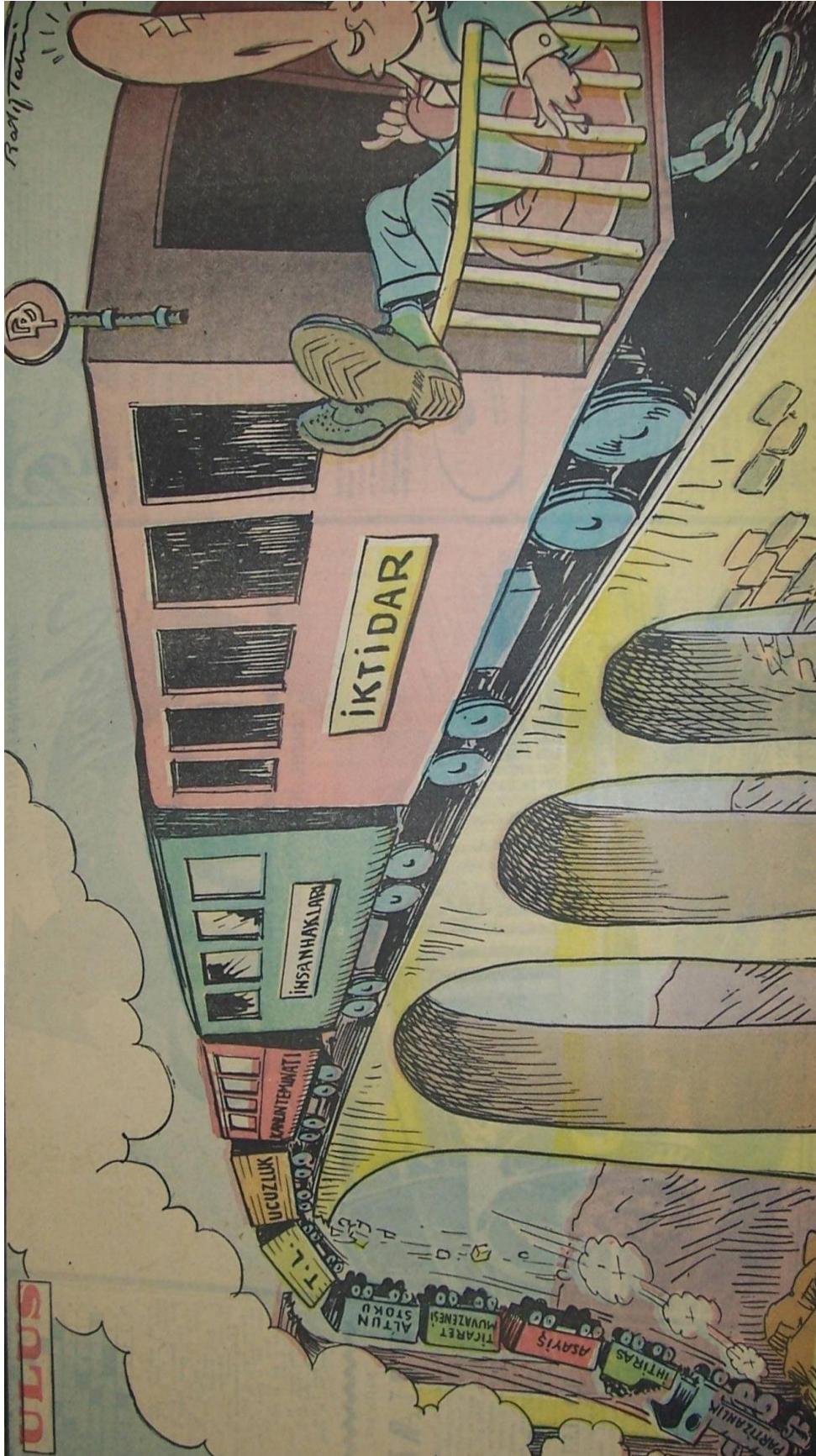
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	:Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
ECA	:İktisadi İşbirliği İdaresi (Economik Cooperation Administration)
EPU	: Avrupa Ödemeler Birliği (European Payments Union)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IBRD	:Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası (International Bank for Reconstruction and Development, World Bank)
İMF	: Uluslararası Para Fonu (İnternational Monetary Fund)
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
Km.	: Kilometre
Kw/s.	: Kilovat/ saat
M.K	: Mustafa Kemal
MKK	: Milli Korunma Kanunu

MTA	: Maden Teknik Arama
PTT	: Posta Telgraf Telefon
S.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	: Türk Lirası
TMV	: Toprak Mahsulleri Vergisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: Yayımlı

KARİKATÜRLER

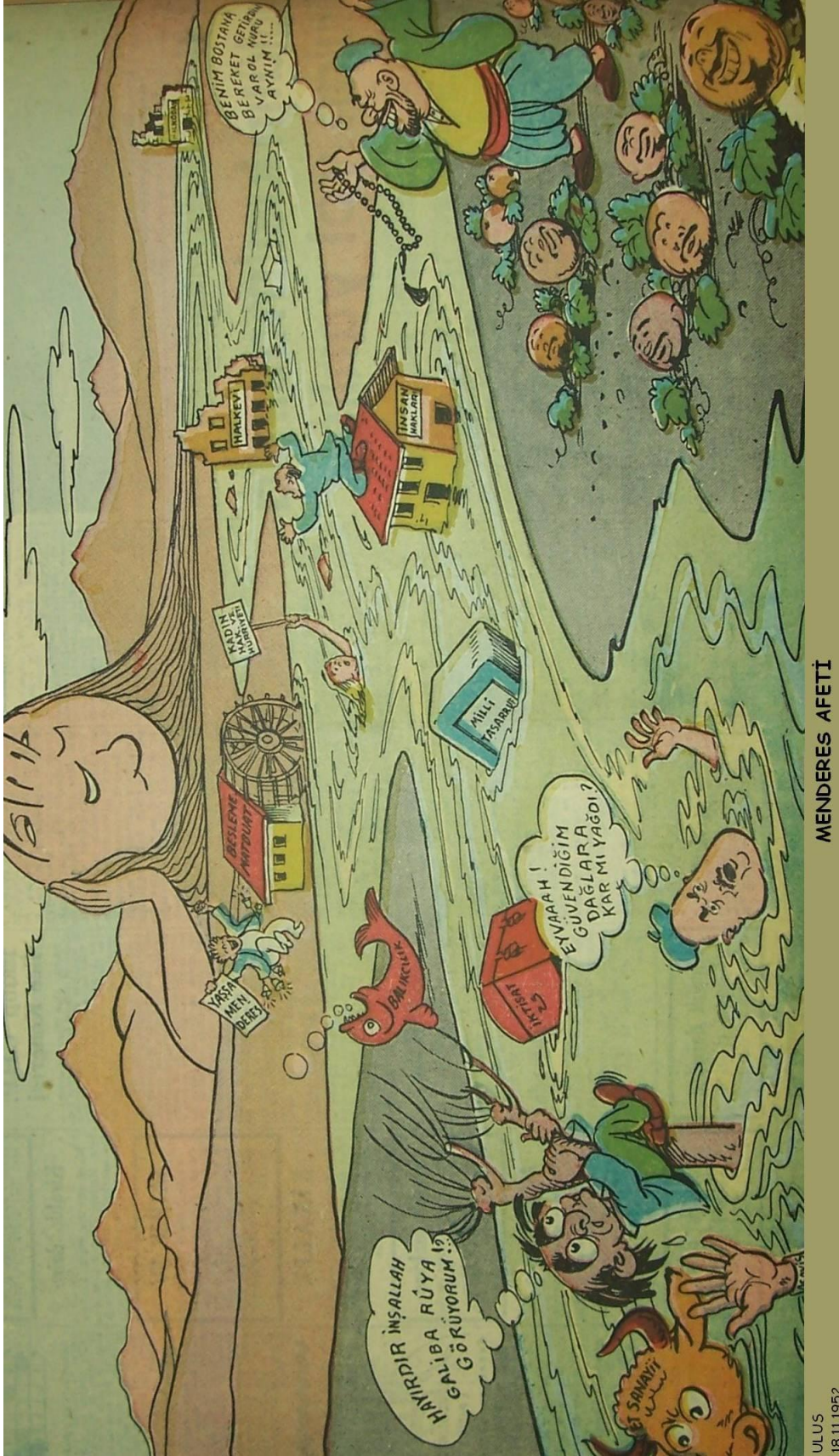

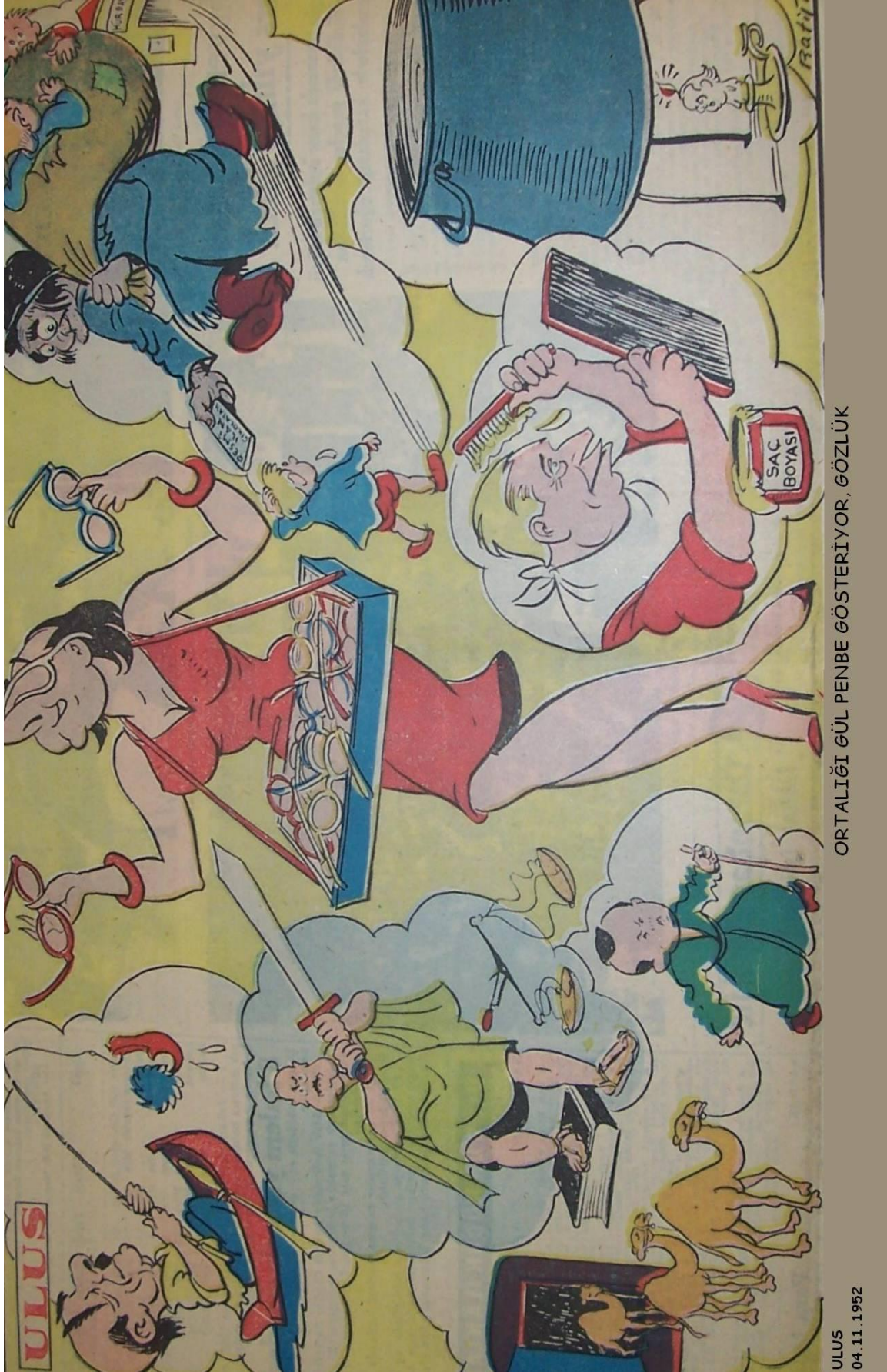
ULUS
16.12.1952

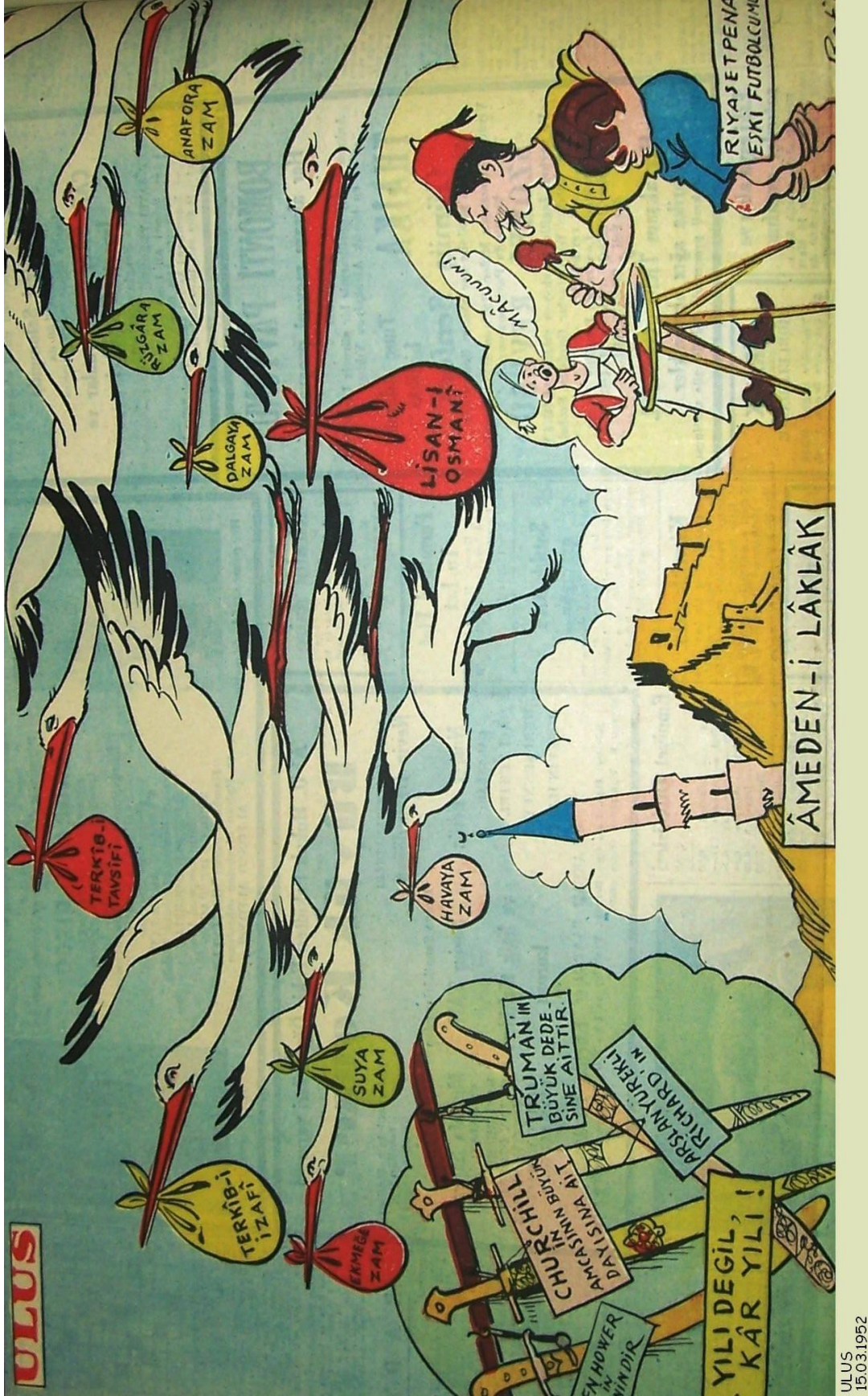
KOVADİS

MENDERES AFETİ

ULUS
18.11.1952

İKİ BEYANNAMEDEN İLHAMLAR..

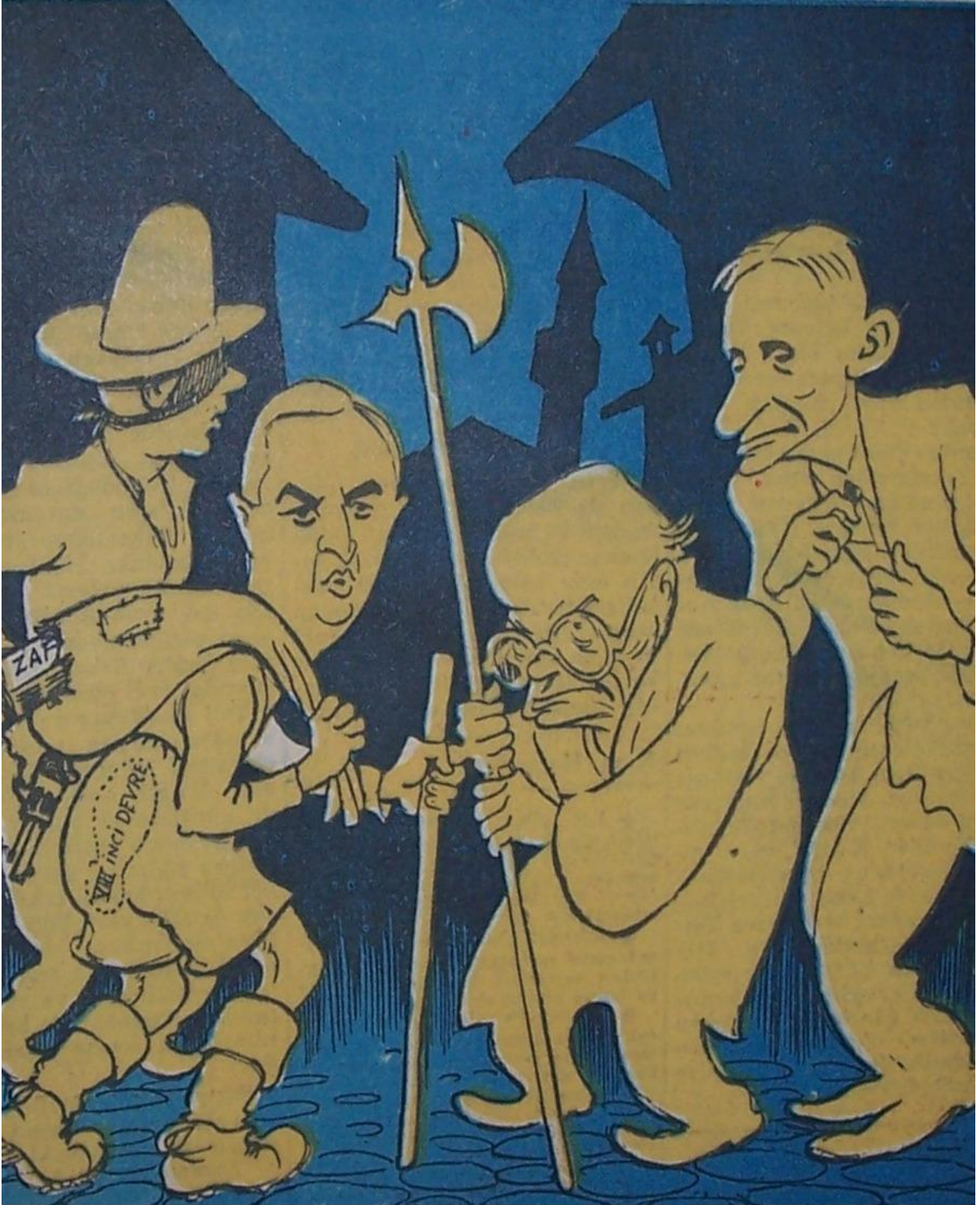

MİLLET İÇİN "DEVLETÇİLİK!"

ULUS
10.05.1950

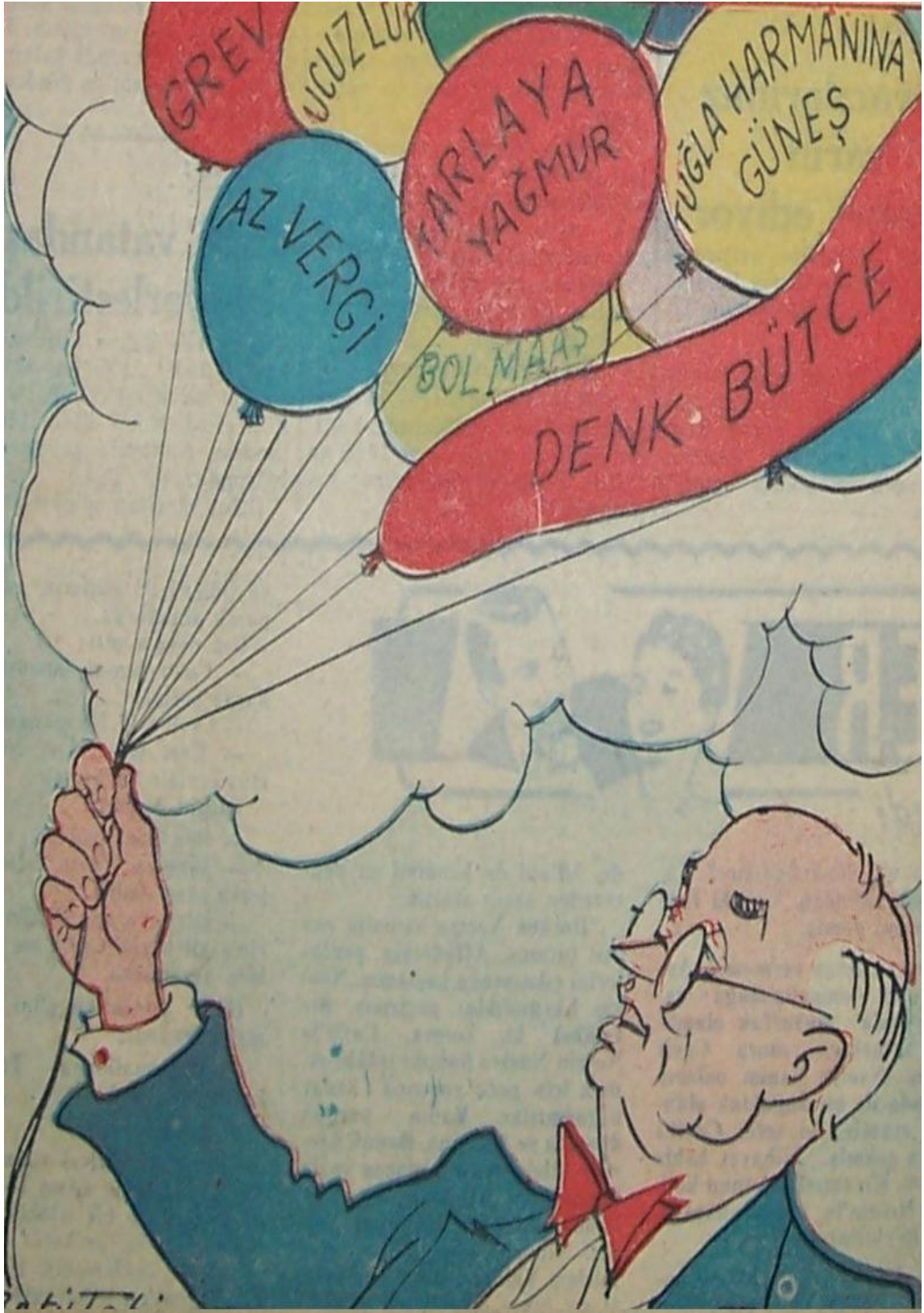

KALANTORLAR İÇİN "FERTÇİLİK!"

ZAFER
25.04.1950

14 MAYIS GÜNÜ, D.P. NİN BU KUVVETLİ
LİSTE İLE SEÇİMİ KAZANMASI
MUHAKKAK SAYILABİLİR

Celâl Bayar — Bebelere Balon!

HÜRRİYET
25.03.1953

AÇIK BÜFE

-DENİZ ÇOK FENA.. DAYANILACAK GİBİ DEĞİL..
-BEREKET TEKNE SAĞLAM!.

04.08.1949

